

Strängnäs domkyrka

I:2

SVERIGES KYRKOR
SÖDERMANLAND

ERIK BOHRN

Strängnäs domkyrka

I:2

Strängnäs domkyrka

I:2 NYARE TIDENS BYGGNADSHISTORIA
SAMT BESKRIVNING AV KYRKOGRÅRDEN
OCH BEGRAVNINGSPLATSEN

SÖDERMANLAND BAND I:2

Av ERIK BOHRN

VOLYM 124 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1968

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
KONUNG GUSTAF VI ADOLFS 80-ÅRSFOND
FÖR SVENSK KULTUR OCH
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

Översättning till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av Albert Read. Fotos, negativ, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Fotografer: S Curman 1907, H Rabén 1931, N Åzelius 1934, Iwar Anderson 1948 samt S Hallgren 1968.

Grafisk formgivning: Vidar Forsberg

Omslagsbilden återger ett utsnitt av fig 272, Oliwekransska gravkorets galler mot norra sidoskeppet. Foto N Åzelius 1934.

På omstående sida: Biskop Anunds sigill under Magnus Ladulås gåvobrev 11|9 1288. DS nr 975.

Förord

Den första delen av Strängnäs domkyrka (volym nr 100), behandlande medeltidens byggnadshistoria, utkom 1964. I det utförliga förordet, redogjorde Sveriges Kyrkors dåvarande utgivare, framlidne riksantikvarien Sigurd Curman och undertecknad Tuulse, för den komplicerade förhistorien samt skisserade i stora drag den fortsatta publiceringen av Strängnäs domkyrka. Vi tillåter oss hänvisa till detta förord, när vi nu framlägger nästa del, som behandlar Nyare tidens byggnadshistoria samt kyrkogården och begravningsplatsen. Föreliggande volym är utarbetad av fil dr Erik Bohrn, huvudförfattare även till del 1. Beskrivningen, som påbörjades 1941, har framförts till maj 1968. Det arkivaliska materiel, på vilket beskrivningen bygger, har excerperats dels av lektorn Isak Fehr, vilkens excerptsamling numera förvaras i ATA, dels av författaren.

Källförteckning kommer att ingå i den tredje och sista volymen i band 1, Strängnäs (Kalkmålningar mm).

Sedan föregående volym av Strängnäs domkyrka utkom, har Sveriges Kyrkors layout undergått en måttfull modernisering, för vilken vi är Vidar Forsberg stor tack skyldiga. Av praktiska skäl har emellertid det gamla formatet bibehållits.

Stockholm i september 1968

Sten Karling

Per-Olof Westlund

Armin Tuulse

Innehåll

FÖRORD	369
FRÅN NYARE TIDENS BÖRJAN TILL 1723	
<i>Åtgärder rörande själva byggnaden</i>	373
<i>Åtgärder rörande den fasta inredningen</i>	381
<i>Gravvalv och gravkor</i>	387
FRÅN ELDSVÅDAN 1723 TILL RESTAURERINGEN VID 1800-TALETS BÖRJAN	
<i>Eldsvådan 1723 och reparationerna efter denna</i>	396
<i>Den nuvarande tornhuven bygges</i>	401
<i>1700-talets senare hälft fram till reparationen vid 1800-talets början</i>	405
FRÅN OCH MED RESTAURERINGEN VID 1800-TALETS BÖRJAN TILL OMKRING ÅR 1900	
<i>Restaureringen 1806–1820</i>	412
<i>Tiden mellan 1810-talets restaurering och restaureringen 1907–1910</i>	423
<i>Zetterwalls restaureringsprojekt</i>	428
RESTAURERINGEN 1907–1910	
Förberedelser	436
Verkställandet	440
<i>Åtgärder berörande exteriören</i>	440
<i>Förankringar över koret</i>	441
<i>Åtgärder berörande interiören</i>	442
PERIODEN EFTER RESTAURERINGEN 1907–1910 OCH FRAM TILL INNEVARANDE TID	470
KYRKOGRÅRDEN OCH BEGRAVNINGSPLATSEN	
<i>Den nuvarande kyrkogården</i>	478
<i>Kyrkogården under äldre tider</i>	483
<i>Gravvårdar på kyrkogården</i>	487
<i>Strängnäs nuvarande begravningsplats</i>	489
NOTER	490
FÖRKORTNINGAR	502
SUMMARY	503

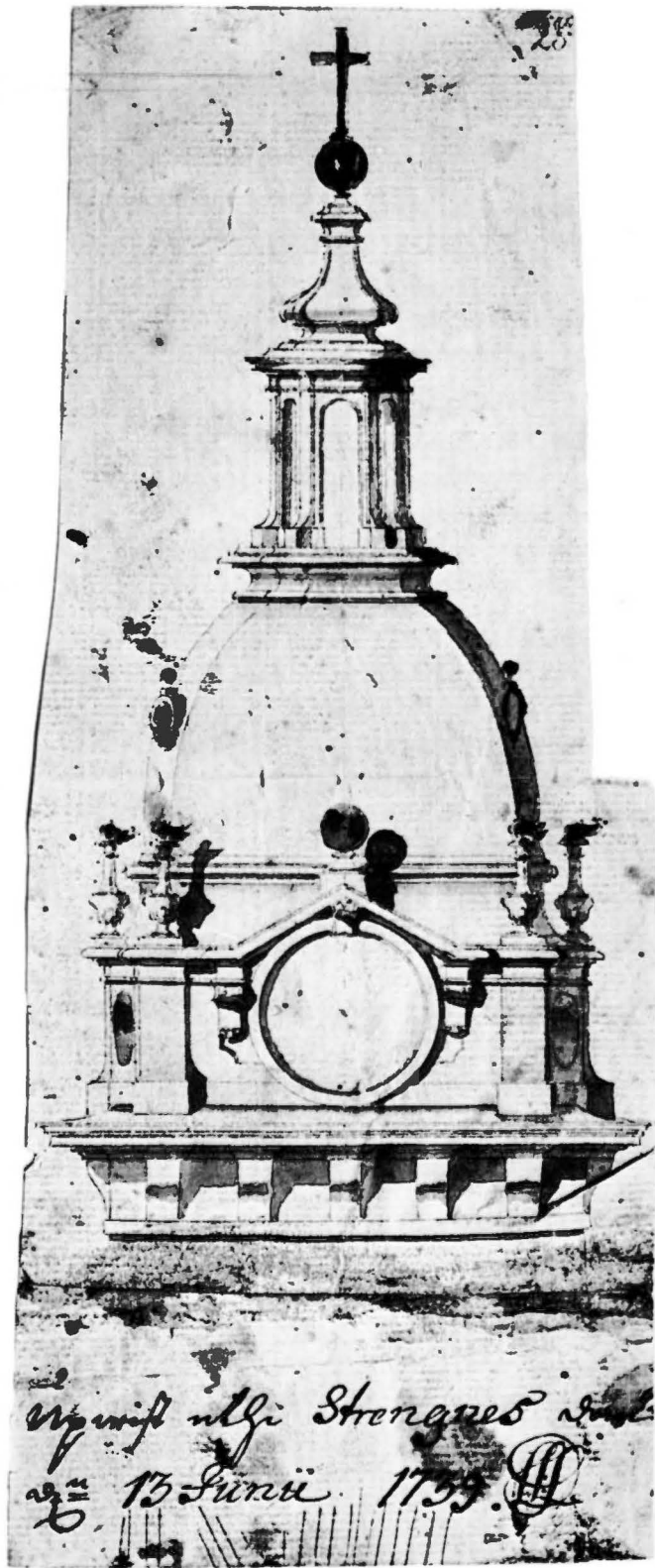

Fig 263. Ritning till tornhuv, uppvisad i Strängnäs domkyrkoråd den 13 juni 1739. Antagligen utförd av arkitekten Carl Hårleman. NordM. *

Drawing of tower cupola, presented to the Strängnäs Cathedral Council 13 June 1739. Probably by Carl Hårleman.

STRÄNGNÄS DOMKYRKA

I:2 Nyare tidens byggnadshistoria samt beskrivning av kyrkogården och begravningsplatsen

FRÅN NYARE TIDENS BÖRJAN TILL 1723

Åtgärder rörande själva byggnaden

Vid medeltidens slut hade Strängnäs domkyrka hunnit fullbordas efter biskop Rogges planer; det väldiga byggnadsverket hade därigenom fått den omfattning, som det alltjämt har. Kyrkans förändrade ställning under nyare tid och dess ofantligt reducerade ekonomiska resurser gjorde ytterligare tillbyggnader och större omdaningar omöjliga och onödiga. Det utväxande bit för bit, som är så karakteristiskt för Strängnäs domkyrkas medeltida byggnadshistoria, avstannade; under nyare tiden blir det, vad kyrkans yttre beträffar, i huvudsak endast fråga om reparationer, vid flera tillfällen föranledda av förhärjande eldsvådor. För det inres vidkommande innebar den nya tiden, att kyrkan förvandlades från en katolsk till en protestantisk gudstjänstlokal och att den fasta inredningen med jämna mellanrum förändrades eller utbyttes i anslutning till den för tillfället rådande smaken; av stor betydelse var den utveckling, som ledde till att långhusets yttre kapellkrans från helgonkor förvandlades till gravkor.

I vad mån de stora omvälvningarna i övergången mellan medeltid och nyare tid kommo att gå ut även över Strängnäs domkyrka, är oss icke bekant i detalj. Vi veta emellertid, att danskarna ryckte in i Strängnäs den 20 februari 1520, att staden samma år plundrades av Västerås borgare och att Strängnäs, dess domkyrka och prästerskap under de krigiska förvecklingar, som föregingo kungavalet 1523, tre gånger skövlades och plundrades¹.

Av än större betydelse för framtiden blev emellertid Gustav Vasas reduktion, varigenom kyrkan icke blott berövades en avsevärd del av sitt värdefulla medeltida inventarium utan också i stor utsträckning sina gods, vilka utgjort den fasta grundvalen för dess ekonomi. Härigenom uppstodo i framtiden ofta stora svårigheter, då det gällde att skaffa medel även till de mest trängande reparationer.

Eldsvådan 1551

År 1551 härjades Strängnäs domkyrka av en genom åsknedslag framkallad eldsvåda, varigenom yttertaket men troligen icke tornet förstördes. För att möjliggöra för den medellösa kyrkan att genomföra den nödvändiga reparationen utfärdade Gustav Vasa den 17 juli ett öppet brev på viss del av »kyrkodelen» från Rekarne, Åkers och Selebo härad att användas till ovannämnda ändamål.² I ett brev av den 22 september, i vilket konungen även ger tillkänna sin förvåning över att ännu intet gjorts för kyrkans reparation och sin fruktan, att kyrkan komme att bliva i grunden fördärvad, om hon finge stå utan tak över kommande vinter, gav han Måns Jönsson Smed befallning att se till, att kyrkan med det snaraste bleve försedd med tak.³ Biskop Botvid fick i brev av samma datum befallning att göra, vad på honom ankomme för kyrkans reparation, och att, eftersom Måns Smed varken kunde läsa eller skriva, tillsätta någon pålitlig och förständig

karl, som skulle föra räkenskaper över reparationskostnader.⁴ Mer är oss icke bekant om denna reparation.

Ombyggnad av vapenhusen

Av den medeltida byggnadshistorien (s 292, 322) veta vi, att innanför vardera södra och norra portalen låg ett vapenhus, bestående av två valvfack och med lågt sittande valv. Under åren 1574 och 1575 höjdes dessa till i nivå med valven i omgivande delar av kyrkan, och fönstren förändrades. Under förstnämnda år användes till valven och fönstren i södra vapenhuset, »wäckehuset», 1 läst kalk och 1 500 tegel.⁵ Följande år får en Jöns murmästare betalt för att han murat på södra vapenhuset.⁵ Det framgår också, att de två norra valven och tre fönster förändrades,⁵ och vidare att Tönnes glasmästare fick betalt för norra vapenhusfönstret.⁵ Vi höra talas om en del smiden, som tydligen gjorts för glasfönstren, nämligen: 24 murjärn, 48 glasjärn, 200 glasstift och 24 krokare till visor (?).⁵ Någon tvekan, att dessa uppgifter avse höjningen av valven i de båda vapenhusen, kan icke råda.

De högre valven i bägge vapenhusen (plansch XII A,B, XIII A) fig 236, 237 — två i varje — uppdelas av valvstrålar i fyra kappor; i södra vapenhuset skjuter sig, till följd av det här befintliga mittfönstret, en liten triangulär kappor in mellan södra delen av de två valven. Dessa vila på östra och västra sidorna på sköldbågar av 1 stens bredd och 1/2 stens tjocklek; mot ytterväggen däremot övergå valvkapporna utan sköldbågar jämnt i den lodräta murytan. Valvribborna i södra vapenhusets valv äro av 1/2 stens bredd och ha längst ned och längst upp rätsidig profil och däremellan fasade hörn (fig 168). Ribborna ha i skärningspunkten i valvhjässan en hel stens bredd. Övergången mellan den bredare och den smalare delen förmedlas av en i puts upplagd rundning, det hela bildande liksom en stjärna i valvhjässan. Ribborna i norra vapenhusets två valv äro av 1/2 stens tjocklek och ha i hela sin sträckning rätsidig profil; högst upp bildas en stjärna på samma sätt och av samma utseende som i södra vapenhusets valv. Valvkapporna i alla fyra valven äro byggda av tegel i svagt svängda skift, som mötas i en skarp vinkel i de starkt stigande hjässlinjerna. Kapporna

äro av 1/2 tegelstens tjocklek. Valven med tillhörande bågar och ribbor äro helt vitputsade.

Portalerna stodo ännu kvar på sin ursprungliga plats (se s 296, 323 ff). Av de vid detta tillfälle byggda fönstren är ett bevarat, nämligen det höga smala ovanför södra portalen (fig 235). Detta fönster har raka sidor, stickbågig avtäckning i ytterlivet och rundbågig i dageröppningen samt utåt och inåt svagt skrånande smygar. Murverkets utseende närmast omkring fönstret visar, att detta är upphugget och sålunda sekundärt. En teckning av Peringskiöld av Strängnäs domkyrka sedd från söder (fig 230), visar, att södra vapenhuset, då teckningen gjordes, hade tre fönster av samma slag som det nyss beskrivna, alla tre utan tvekan utförda i samband med vapenhusvalvens höjning. Mellan fönstren och på sidorna därom ses runda vitputsade blinderingar och ovanför dessa stycken av ett vitt blinderingsband, det hela bildande en fasad av rätt god arkitektonisk hållning, vilken emellertid delvis spolierades, då de stora spetsbågiga fönstren togs upp (se nedan s 422). Av norra vapenhusets ytterfasad finnes ingen avbildning, men det torde knappast behöva råda något tvivel om att denna i samband med valvhöjningen försågs med tvenne höga och smala fönster av samma utseende som södra vapenhusets.

I samband med denna reparation togs stora bågöppningar upp i den äldsta kyrkans yttermurar, varigenom vapenhusens kapell sattes i förbindelse med kyrkans huvuddel. Härvid spolierades den äldsta kyrkans sidoportaler, vilka ehuru inbyggda i vapenhusen ända ditintills orörda fått göra tjänst. År 1588 och 1589 vitlimmades kyrkan — utan tvekan invändigt.⁶

Eldsvådan 1584. Ny tornhuv

I ett flertal gamla handlingar omtalas, att kyrkan någon gång under Johan III:s tid — år och dag icke bekanta — skulle ha svårt härjats av eldsvåda.⁷ En liten uppgift i domkyrkans räkenskaper i Kammararkivet gör det troligt, att den omtalade eldsvådan inträffat 1584 eller möjligen föregående år. Det talas nämligen om, att vägaren fått betalt för att han uppvägt den förbrända kopporn, som sändes till Eskilstuna för att utslås i skivor. Eftersom i det följande inga större reparationer omnämnas utom på tornet,

så förefaller det troligt, att genom den ifrågavarande eldsvådan endast tornet blev förstört. De förut omtalade äldre källorna uppge, att genom eldsvådan i konung Johans tid murarna blevo så svårt skadade, att 16 alnar (9,60 meter) därav till och med översta fönsterraden måste tagas ned. Om uppgiften tyder på långhus eller kor, blir den fullständigt orimlig och måste stämplas som ren dikt, men om man låter den hänföra sig till tornet, blir den möjlig. Tornet kan nämligen ha varit något högre, dock knappast så mycket som nära tio meter. Denna höga siffra skulle emellertid kunna bli trolig, om de delar av murarna, som brötos bort efter eldsvådan hade formen av gavelformiga avslutningar, en på var sida av tornet. Ett gavelfält av 16 alnars höjd med en bas motsvarande tornets bredd får i varje fall icke orimliga proportioner.

Efter eldsvådan, om den nu inträffade 1583 eller 1584, synes tornet ha stått utan huv under 4 à 5 års tid. Först 1588 möta uppgifter om »nya tornet», vilket då brädslogs av Hörne Peder och Anders Andersson och i vilket då lilla klockan uppsattes.⁸ Vidare framgår att huvan lagts på »stora tornet». År 1590 brädslogs »nya tornet».⁹ Från år 1593 ha vi den värdefulla upplysningen, att Jakop Reiner Tornbyggare enligt kontrakt uppfört ett stort torn för 180 daler och tolv små torn för 25 daler stycket.¹⁰ Nyssnämnda tornbyggare omnämnes första gången år 1591, då »Jakop Reiner och hans sällskap, som skola bygga på Strängnäs kyrka», omnämnas.¹¹ Om Reiner blott och bart hade att fullfölja det tidigare påbörjade bygget eller om han uppförde en helt ny tornspira, kan nu icke avgöras. För den senare möjligheten talar en uppgift från 1593, att Reiner under 15 dagar gjort »nytt sparrverk på kyrkmuren, där tornet slog sönder».¹² Vare sig detta sparrverk funnits på själva kyrkan eller på kyrkogårdsmurarna, är det mindre troligt, att det fått stå utan att repareras sedan 1583 eller 1584. Troligare är, att den tornhuv, som påbörjades under 1580-talets senare del, i början av 1590-talet föll ned, och att det just var med anledning därav, som Reiner tillkallades. Om tornbygget få vi ytterligare veta, att hjärtstocken slogs fast år 1595,¹³ och att Mårten och Peder timmerman år 1597 satte upp den av koppar förfärdigade översta spetsen, på vilken fästes en kopparskiva.¹⁴ Vidare synes en klocka ha satts upp

detta år.¹⁵ Följande år byggdes botten och trappor i tornet.¹⁶ Vid 1590-talets slut tycks den nya tornhuv ha varit fullt färdig.

Denna tornhuv är ingenstädes avbildad, och ej heller finnas uppgifter i räkenskaperna eller på annat håll, som kunna ge oss någon antydning om dess utseende. Vi kunna blott förmoda, att det varit en hög och spetsig, ännu helt gotisk spira. Ej heller kunna vi med någon säkerhet säga, var de ovan nämnda tolv små tornen haft sin plats. En tänkbar möjlighet är, att de utgjort avslutning på strävpe-lare; fyra av dem ha kanske suttit kring det stora tornet, ett i varje hörn.

Tornur 1579

Man hade kunnat vänta, att kyrkan i samband med att den nya tornhuv byggdes, även skulle ha fått ett nytt tornur (jfr del 1, s 283 f). Detta inträffade emellertid inte förrän år 1600.¹⁶ Ett äldre tornur, vilket är det äldsta, varom vi äro underrättade och vilket torde ha blivit förstört i den ovan omtalade branden, tillkom under åren 1579–1581. Förstnämnda år gavs betalning till Kort Säjarmakare och inköptes en klocka till säjaren.¹⁸ Även följande år får Kort Säjarmakare betalning för sitt arbete, och en Nils Simonsson bygger med 2 medhjälpare under 8 dagar säjarkammaren och den övre bottnen i stora tornet; ett lås anskaffades till säjarkammaren.¹⁹ 1581 målade Hans Målare de fyra urtavlor (skivor) och betalades Kort Säjarmakare för deras uppsättande.²⁰ Därmed synes tornuret ha varit färdigt.

Kyrkans yttertak

Kyrkans yttertak var under 1500-talets senare del och 1600-talets början täckt med spån eller plank. År 1577 höra vi för första gången talas om det förra materialet och 1597 om det senare.²¹ Ofta förekomma uppgifter om att taket tjäras, första gången 1575. År 1604 pålades 13 000 spån, 1605 10 000 och 1611 1 200.

Planer att täcka kyrkan med koppar utgingo år 1601 från kungligt håll. Detta år skriver Karl IX till biskopen Peder Jonæ, att konungen äntligen vill ha domkyrkan täckt med koppar och att biskopen för den skull skall göra en undersökning om vilka medel som kunna disponeras för detta ändamål.²² Av tre brev från år 1604 framgår, att konungen

alltjämt intresserade sig för att få kyrkan täckt med koppar; huruvida någon sådan levererades och kom att användas för det avsedda ändamålet framgår icke tydligt.²³ Två år senare kommer ett nytt kungligt initiativ. Då uppmanas borgmästare och råd att från varje gård i staden låta föra fram två timmerstockar till domkyrkans reparation. För att förhandla med borgerskapet härom och tillhålla dem att reparera sin domkyrka utsänder konungen en Peder Jöransson.²⁴ Vad resultatet blev av dessa åtgärder, är oss icke bekant.

År 1613 skriver Karl IX:s änka, drottning Kristina, att domkyrkan skall förses med nytt spåntak, alldenstund röstena äro för svaga till koppartäckning; taket säges vara mycket illa medfaret av regn och dropp; med det första skall man börja arbetet på östra delen av kyrkan och sedan fortsätta på norra. Den 5 juli samma år ansökte borgmästare och råd i Strängnäs hos Kgl Majt, att, eftersom de voro sinnade med det första nedtagna domkyrkans nedre tak, som var alldeles förruttnat, andra socknar och häraden måtte hjälpa till därmed, såsom tidigare pläгат ske, eftersom detta var en hela stiftets angelägenhet.²⁵ Domkapitlet riktade samma dag till sekreteraren Erik Elofsson och kamreraren Johan Jacobsson en bön om rekommendation hos drottningen för hjälp till domkyrkans reparation, synnerligen södra sidans tak. Hur saken vidare avancerade, veta vi icke, men troligen blev reparationen genomförd.

I en skrivelse den 3 juni 1626 förordnar Gustav II Adolf, att till domkyrkans reparation och underhåll i framtiden årligen av vart kyrkohärbärge i Strängnäs stift skall utgå två tunnor spannmål. Dessutom efterlättes till kyrkans behov och till upprättande av en tegelugn och en tegellada under sex års tid årliga körslor från Härads, Vansö och Barva socknar liksom också dagsverken från Strängnäs stad och socken. Genom denna kungliga åtgärd fick domkyrkan en senkommen men säkerligen så mycket mer välbehövlig ersättning för de underhållsgods, som den berövats genom Gustav Vasas reduktion. Ett steg i samma riktning tog redan Karl IX, då han år 1575 gav Strängnäs domkyrka Ekesås sågkvarn och ström att njuta, bruka och behålla till evärdelig tid; dessutom efterläts till domkyrkans byggnad och bästa 60 skattestockar årligen

och evärdeligen från skattebönderna i Åkers och Selebo härader.²⁶

Förfall vid 1620-talets mitt

Av konung Gustav Adolfs nyssnämnda brev framgår, att domkyrkan vid 1620-talets mitt var mycket förfallen både till tak och murar och att särskilt tornet var försvagat av brand. Med hänsyn till att det kunde befaras, att tornet icke skulle kunna bära den stora klockan, särskilt inte vid ringning, skulle en klockstapel uppföras på lämpligaste plats strax nordväst om kyrkan. Om denna klockstapel och de nödvändiga reparationerna nu kommo till utförande, veta vi icke.

Eldsvådan 1631 och reparationerna därefter.

Ny tornhuv

Den 28 juni 1631 härjades Strängnäs domkyrka på nytt av brand. Tornet och en del av taket på södra sidan brann av, klockorna smälte och urverket förstördes.²⁷ Om eldens härjningar heter det, att »det härliga tempel nu är så av sig kommet, att det står som ett ynkligt spektakel för allas våra rinnande ögon».²⁸ Det vill synas, som om kyrkan saknat medel att omedelbart efter branden påbörja uppförandet av en ny tornhuv. År 1634 förklaras, att arbetet med tornhuvuven skall uppskjutas.²⁹ Medel börja emellertid inflyta. Vid ett besök i domkyrkan den 6 oktober 1634 lovade pfalzgreven Johan Kasimir att bekosta en ny tornhuv; detta sitt löfte bekräftade han så tillvida att han den 2 juli 1637 i ett brev lovar att årligen giva 80 daler till domkyrkotornets reparation, eftersom hans svärmoder, Karl IX:s första gemål, Maria av Pfalz, var begravnen i kyrkan.³⁰ Den 18.11.1638 tackar domkapitlet Axel Oxenstierna för 4 skeppund koppar, som han skänkt till tornets täckande.³¹

År 1637 gjordes förslag till nytt torn av byggmästaren Gerlof Petterson i Nyköping.³² Tre år senare ingriper Kgl Majt; ehuru det kan antagas, att domkyrkan förfogar över tillräckliga medel till förslagens genomförande, skall dock domkyrkans syssloman göra en exakt tablå över för ändamålet under nästkommande år tillgängliga medel och insända denna tablå till Kgl Majt. Därefter vill Kgl Majt skicka en god tornbyggare till Strängnäs för att göra ritning och förslag på nödvändiga

materialier, vilka sedan under instundande vinter kunde beställas och framköras, så att tornhuven kunde byggas följande sommar.³³ På hösten sändes en mästare Adrian till Strängnäs för att göra ritning och materielförslag³⁴ och domkyrkosysslomannen till Stockholm för att hämta resolution om tornets förfärdigande.³⁵ Därefter synes ingenting ha gjorts i saken förrän 1642, då Strängnäs domkyrkas tornbyggnad två gånger behandlas vid riksrådets sammankomster. Den 9 februari beslutes, tydligen med anledning av en skrivelse från domkapitlet, att domkapitlet skall ge tillkänna, vad svar de förut fått.³⁶ Den 5 december påmindes om Strängnäs domkyrkotorns reparerande, och med anledning därav befalldes kammarrådet att göra ett förslag därpå.³⁷ Den 14 januari följande år fick kammaren på nytt befallning därom.³⁸ Den 1 februari gav Kgl Majt genom landshövdingen i Nyköping befallning, att kronans bönder skulle tillhållas att mot skälig betalning föra fram till tornets reparation behövt »staket och trävirke».³⁹ Nu synes äntligen de nödvändiga materialerna ha blivit anskaffade och arbetet kommit igång. Borgerskapet gjorde dagsverken.⁴⁰ Som arbetsledare uppges den nyss nämnde Gerlof Pettersson ha fungerat.⁴¹ En anhållan från borgerskapet i Strängnäs, att Kgl Majt ville betala korset och knopparna, som man förfärdigat till tornspetsen, bifölls.⁴² Ersättningen belöpte sig till etthundra-fjorton riksdaler. Under år 1643 synes tornhuven till sin stomme ha blivit i stort sett färdig, ty i början av följande år infann sig Mikael kopparslagare från Nyköping och erbjöd sig att utföra koppartäckningen.⁴³ Detta år förärade rikskanslern och pfalzgreven koppar till kyrktornet,⁴⁴ och följande år skänkte drottning Kristina 5 skeppund koppar för samma ändamål.⁴⁵

År 1645 byggdes fyra små torn, avsedda att placeras i stentornets fyra hörn kring tornhuven (jfr fig 229, 230). Därtill förfärdigades fyra hanar och åtta knappar, som en »konterfejare» förgyllde med eget guld och därför bekom 105 daler kopparmynt.⁴⁶ Följande år ankom den 17 april tornresaren, »som skulle uppsätta de små tornen kring om det stora». Med anledning därav beslöts, att vart mantal i staden skulle betala 12 daler (?) kopparmynt till arbetskarlarnas avlöning.⁴⁷ Uppgifterna om de små tornen måste innebära, att dessa först byggdes färdiga på

marken, att de därefter togos isär, att virket hissades upp och att tornen slutligen uppfördes på sin rätta plats. Detta år förärade Kgl Majt efter biskopens underdåniga anhållan 5 skeppund koppar till de små tornens täckande.⁴⁸ Måne detta är samma koppar, som omtalas även föregående år? Täckningen av den nya huven dels med spån och dels med koppar fortskred under följande år. 1648 var sålunda en stor del av största tornet beslaget med koppar.⁴⁹ Följande år skänkte Kgl Majt ånyo koppar till tornets täckande, denna gång en betydlig mängd — 60 skeppund — i form av gamla och förnötta kopparstycken (kanoner).⁵⁰ Detta år användes 30 000 spån att slå upp på tornet, och 1650 tjärades tornet och nedtogs ställningarna på norra och södra sidan.⁵¹ Därmed var den nya tornhuven i stort sett färdig; men ännu följande år fortsatte arbetet med att tjära huven. Erik tornväktare fick då betalt för 18 dagsverken på tornet med »att taga emot tjäran och leverera henne upp till dem, som tjärade tornen».⁵²

Man hade helt visst tänkt sig att helt täcka tornet med koppar. Så fort de nödvändiga medlen anskaffats synes man också på nytt ha gripit sig an därmed. År 1669 slog kopparslagaren Erik Jonsson kopparplåtar på tornet med början överst vid korset och nedåt. Hårtill åtgick 4 3/4 skeppund ny koppar och 14 1/2 skeppund oppglödgad. För att möjliggöra arbetet byggde domkyrkans timmermän ställningar, dock tydligen endast kring tornhuven, ty kopparn forslades upp med en stor korg. För kopparslagaren betalades kosthåll, säng och härbärg under en tid av 10 veckor, medan arbetet pågick. Dessutom bestods honom extra ett stop öl mellan måltiderna, emedan han under arbetet »var uti mäktiga stor höjd».⁵³ År 1679 föll en man vid namn Nils Andersson ned från tornställningen och slog ihjäl sig; domkyrkan bekostade hans begravning.⁵⁴ För vilka arbeten på tornet dessa ställningar voro uppförda, veta vi icke. Koppartäckningen blev icke avslutad 1669, ty 1684 arbetas på tornets spåntäckning.⁵⁵ År 1707 togs hanen ned för reparation. Arbetet utfördes av en ung bonde, Bengt i Vansö kallad, som för sitt besvär fick 23 daler 10 öre 16 runstycken silvermynt.⁵⁶ Dessutom skall han för sin våghalsiga bedrift ha erhållit burskap i Strängnäs med tillnamnet Hane.⁵⁷ Vid en eldsvåda påskdagen

1713 antändes jämte domkapitelshuset och andra byggnader även domkyrkotornet; man lyckades dock med stor möda bli herre över elden.⁵⁸

Denna tornhuv, som prydde kyrkan till 1723, då den förstördes av eld, är till utformningen känd både genom Suecia-bilden och förlagsteckningen därtill (fig 229) samt genom Johan Peringskiölds teckning av kyrkan av år 1684 (fig 230). Närmast ovanpå stentornet vilade en karnissvängd huv, som nedtill hade kvadratisk plan men upptill genom hörnens triangulära fasningar åttkantig. Härpå följde en åttkantig lanternin med en hög, rundbågig öppning i varje sida och en spetsig huv med svagt insvängda sidor och högst upp ett kors med knappar samt tupp. I tornets hörn funnos fyra småtorn, vilka vart och ett avslutades av en spets med två förgyllda knoppar och en tupp. Hallman omnämner denna tornhuv, som »det höga och makalösa tornet, som syntes många mil väg».⁵⁹ Huvu var av en på sin tid icke ovanlig form. En mycket liknande huv byggdes under 1630-talet på Nicolai-kyrkan i Nyköping. Då Gerlof Pettersson, som år 1637 gjorde ett förslag till ny tornhuv för Strängnäs domkyrka, vid den tidpunkten tydligen vistades i Nyköping, är det mycket troligt att han byggt även detta torn, och med hänsyn till de bägge tornens uppenbara likhet kan man nog våga antagandet, att Gerlof Pettersson, som bevisligen var arbetsledare vid Strängnäs huvens byggande ritat dem bägge.

Tornur 1631–1698

Vid eldsvådan 1631 förstördes även tornuret. Härom säges, att man inte hade något »sägerverk, därefter den studerande collegii och scholæ ungdomen sig rätta kan».⁶⁰ Till följd av en anhållan hos riksrådet erhöles den 20 augusti ett tornur från Tynnelsö.⁶¹ Detta var emellertid ej riktigt helt och dessutom både för litet och för svagt, varför man vände sig till riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm och bad om råd, hur man skulle få ett tornur, vilket var alldeles nödvändigt för den studerande ungdomen. Hur det sedan gick, veta vi inte, men år 1648 var i varje fall i tornet uppsatt ett tornur med förgyllda visare av koppar.

Redan 10 år senare synes frågan om anskaffandet av ett nytt urverk ha varit aktuell, ty då underhandlade man i detta syfte med urmakaren Gudmund

Lock i Jönköping.⁶² Det blev emellertid icke denne utan den i Strängnäs bosatte mästare Peder Smed, som fick förfärdiga det nya tornuret. Härför erhöles han år 1659 231 daler och 16 öre. År 1660 säges tornet vara sirat och beprytt med ny säjare med urtavlor och förgyllda visare på tornets fyra sidor.⁶³ Detta urverk undergick år 1679 en ansenlig reparation. Därvid gjordes fyra nya urtavlor och några visare av samma material.⁶⁴ Tavlor och visarna målades och förgylldes.⁶⁵

År 1694 var urverket alldeles utnött, så att det ej visade timmarna rätt på alla fyra sidorna av tornet, varför domkapitlet av Kgl Majt fick tillstånd att på kyrkans egen bekostnad göra ett nytt.⁶⁶ Ett sådant förfärdigades av urmakaren Lars Bure i Nyköping, kostade 1 430 daler kopparmynt och var färdigt 1698.⁶⁷ Till urverket inköptes detta år en lina om 200 famnar (?). Urverket uppsattes i en ny kammare i tornet. Det vållade vid upprepade tillfällen bekymmer genom sin dåliga gång och undergick år 1720 en ansenlig reparation; det blev förstört vid eldsvådan 1723.⁶⁸

De tornur, som nu behandlats, sutto icke som det nuvarande i själva tornhuvu utan i stentornet. På Peringskiölds bild (fig 230) synes på tornets södra sida en rund urtavla med profilerad visare inom en yttre kvadratisk ram. I svicklarna mellan denna och urtavlan sitta de fyra siffrorna i årtal 1679. På tornet iakttages ännu idag på alla fyra sidorna järnkrampor, vilka otvivelaktigt tjänat att fasthålla urtavlor. Mitten på dessa har legat något ovanför det vita bandet kring tornet. På västra sidan finnes här ett kvadratisk hål av drygt 1 fots sida. Helt visst har visarens axel skjutit ut genom detta.

Takreparationer

Förutom på södra sidan synes kyrkans yttertak icke ha tagit skada vid branden 1631, ty vi höra icke talas om några reparationer. Biskop Johannes Matthiæ upptog Karl IX:s plan att täcka domkyrkans tak med koppar. Möjligen kan ett brev av år 1645 i vilket drottning Kristina på biskopens begäran till Strängnäs domkyrka skänker en del kopparplåt, som några år legat på Strängnäs stadsbro, sättas i samband härmed.⁶⁹ Även biskop Johannes Matthiæs bägge efterträdare fortsatte med koppartäckningen,⁷⁰ men då arbetet skall ha utförts

Fig 264. Strängnäs domkyrka. Västportalen, enligt inskrift på en kalkstensplatta upptill byggd 1648 till minne av biskop Jacob Zebrozyntius på den ursprungliga västportalens plats. Portalen målad i två nyanser av gråblått. Foto S Hallgren 1968.

W portal, Strängnäs Cathedral, erected 1648 in memory of Bishop Jacob Zebrozyntius on the site of the original W portal. The portal is painted in two shades of greyish-blue.

med biskoparnas egna medel, ha vi inga uppgifter därom i kyrkans handlingar. Däremot möta vi rätt ofta uppgifter om spånslagning. Sålunda åtgick 1658 10 990 takspån;⁷¹ 1669 lagades och tjärades kyrktaket vid västra gaveln på norra sidan, varvid användes 3 000 takspån.⁷² 1672 slogs 15 700 takspån på norra sidan av taket.⁷³ Åren 1676, 1677 och 1678 utfördes betydande reparationer på taket, som spånslogs och tjärades. Särskilt omnämns reparationer på norra sidan av taket och på nedre södra taket.⁷⁴ Vid jultiden 1679 blåste ett stort stycke av taket på norra sidan av men uppbyggdes genast under vintern.⁷⁵

Västportal 1648

Kyrkans medeltida västportal, ledande till rummet i tornets bottenvåning, ersattes år 1648 med den nuvarande portalen på samma plats (fig 264; jfr s 236). Portöppningen — tryckt rundbågig — har en arkitektonisk omramning, bestående av tvenne fristående kolonner på var sida, stående på postament och uppbärande konsolartade bildningar, vilka i sin tur bära upp ett kraftigt utskjutande entablement, förkroppat över de kolonnburna sidopartierna. Ovanför entablementet finnes ett putsat väggparti, kantat med beslagsband och förbindande portalen med tornets stora västfönster; på ömse sidor om fältet platta kulformiga krön. Inom fältet har anbragts en avlångt åttkantig inskriftstavla av huggen sten med följande inskrift i nedsänkta bokstäver: HANC JANUAM IN MEMORIAM DEFUNCTI SUI MARITI REVERENDISS. D. M. JACOBI BURAEI. COGNOMENTO ZEBROZYNTII RELICTA VIDUA KATHARINA NICOLAI USUI TEMPLI HUIJUS CATHEDRALIS CONSECRAVIT ANNO CHRISTI MDCXLVIII⁷⁶ (Denna port till minnet av sin avlidne man högst förnadsvärde herr Jacob Buræus med tillnamnet Zebrozyntius har den efterlämnande änkan Katarina Nicolai till denna domkyrkas nytta skänkt Kristi år 1648). Dörrarna äro gjorda av kraftiga, hopnitade järnplåtar, på insidan stagade med korslagda järnband. Bägge dörrarna ha samtida dragringar av smitt järn. På södra dörren finnes ett ursprungligt lås på den norra ett senare, nu använt. På norra dörrens utsida läses med nedsänkta bok-

stäver: ANNO. 1647./ HAFVER. M. P. S. / GADD:/ I. ARBOGIA. GIORT./ DENNA. DÖR.

Yttre och inre reparationer

Om reparationen på kyrkans yttermurar ha vi endast några få uppgifter. 1639 spånslogos de sju strävpelarna kring högkoret; därtill åtgick bl a 1 050 spån.⁷⁷ De sju strävpelarna, »som på södra sidan voro nerfallna», murades upp, täcktes med bräder, spånslogos och tjärades år 1678.⁷⁸ Hårtill åtgick bl a 8 400 tegel och 160 tunnor kalk. Året förut hade norra sidan av domkyrkan upplagats, rödfärgats och bandstruktits; även detta år spånslogos och tjärades strävpelare.⁷⁹

Då och då höra vi talas om reparationer på glasfönstren. Sålunda insattes år 1639 sex fönster — härmed avses troligen rutor — i högkoret,⁸⁰ 1646 18 fönster (rutor) i stora »fönstertavlan» under tornet,⁸¹ vilka tydligen krossats i samband med arbetena på den nya tornhuvu. År 1650 gjordes nya fönster i kyrkan, vartill köptes en kista dubbelt danzigerglas från Jacob Blome i Stockholm. Till glasfönstrens skydd förfärdigades och uppsattes koppargaller.⁸² År 1669 pågingo åter reparationer på fönstren. Den stora korgen, som brukades vid tornets koppartäckning, användes också »vid de höga fönstrens förfärdigande omkring högkoret och annorstädes i kyrkan».⁸³ År 1672 betalades 77 daler och 20 öre till glasmästarna Peder Andersson och Lars Matsson för deras arbete på »domkyrkans fönster framför Sturekoret» — alltså korfönstren. Vid arbetet hjälpte Peder glasmästares hustru jämte tvenne andra till med att hissa upp korgen, Mats Smed smidde »krokar, bindjärn och dubbar», Nils Guldsmed drog koppartråd till att fästa koppargallret med »för de tvenne södra tavlorna», varmed ganska säkert avses högkorets två fönster på södra sidan; dessutom hämtades kalk »till fönstrens befästning».⁸⁴ År 1675 eller 1676 gjorde Lars Matsson ett helt nytt kyrkfönster på södra sidan och fick därför 10 daler och 16 öre.⁸⁵

Uppgifter om byggnadsverksamhet och reparationer på själva byggnaden ifråga om interiören äro ganska sparsamma. År 1644 uppges att »dominus Jonas Nicolaus Molinbergius uppmurat» — d v s ombesörjt uppmurandet av — »ett förbränt valv bak i kyrkan», vartill åtgick 6 700 tegel och 1 374

tunnor kalk.⁸⁶ Molinbergius, kyrkoherde i Viby, var syssloman vid Strängnäs domkyrka 1635–1647.⁸⁷ Det ganska egendomliga förhållandet, att de tre valven i den västligaste travén helt sakna målningar, torde genom denna uppgift få sin förklaring. Den betydande materialåtgången låter sig mycket väl förena med tanken, att det varit icke blott ett utan tre förbrända valv, som nymurats. Otvivelaktigt blevo dessa valv skadade vid eldsvådan 1631 och måste för den skull muras om.

Den för kyrkans interiör mest betydelsefulla åtgärden var säkerligen vitlimningen, som företogs under biskop Johannes Matthiæ's tid. Härom säges i en redogörelse för biskopens arbeten till domkyrkans fromma, att biskopen bland annat genom vitlimning inuti låtit förbättra kyrkan, vilken »tillföre var mäktiga mörk och med några otjänliga, leda figurer och gamla målningar överdragen».⁸⁸

Detta utplånande av papismens styggelse ägde rum 1648, då en Bengt murmästare erhöll 650 daler för kyrkans vitlimning, vartill åtgick 122 tunnor kalk plus 10 läster livländsk kalk.⁸⁹ Härmed utplånades även en del på väggarna målade adliga vapen, varöver riksdrotsen greve Per Brahe uttryckte sin harm i riksrådet 1660.⁹⁰

År 1675 eller 1676 lades kyrkgolvet igen på tvenne ställen, »där gamla gravar voro nerfallna».⁹¹ Vid samma tid betalades också några personer, »som sopade och rengjorde kyrkkoret, altartavlorna, väggarna, pelarna och stolarna etc, som med damm och gammalt grus var oren»,⁹¹ kanske som en följd av reparationen i golvet. 1678 lagades åter golvet, där det fallit ned över gamla gravar, denna gång av Nils dödgravare.⁹²

Inrättandet av gravkapell behandlas nedan s 387–395.

Åtgärder rörande den fasta inredningen

De viktigaste förändringarna för interiörens vidkommande under nyare tid torde ha varit de, varigenom kyrkan förvandlades från en katolsk till en protestantisk gudstjänstlokal, d v s avlägsnandet av alla altaren utom högaltaret samt rivningen av lectoriet och inrättandet av bänkar, predikstol, orgelläktare och eventuellt även andra läktare. Tyvärr veta vi mycket litet om det avsnitt i kyrkans historia, då de första stegen i denna riktning togos.

Om rivningen av kyrkans talrika medeltida helgonaltaren har endast en uppgift bevarats. När i augusti 1655 gravvalv inbyggdes i Sparre-Tynnelsökoret betalades bl a 13 öre för borthuggning av »muren, som belätet stod uppå».⁹³ Att vi i den åsyftade anordningen ha att se ett vid denna tidpunkt ännu kvarstående helgonaltare med sin helgonbild, förefaller att vara ytterst sannolikt. Nu försvann det emellertid. I ett inventarium för Strängnäs domkyrka av år 1581 nämnes utom högaltaret även »det första mässaltaret», på vilket hängde ett i guld sytt antependium.⁹⁴ Härmed avses sannolikt det vid lectoriets västra sida stående medeltida lekmanaltaret, som vid nämnda tidpunkt sålunda ännu skulle ha varit kvar.

Skrank mellan kor och sidoskepp

Av bilden i Suecia antiqua (fig 265) veta vi, att korets mittskepp avgränsades från sidoskeppen genom höga skrank av trä, borttagna vid den stora restaureringen av kyrkan vid 1800-talets början.⁹⁵ Vår enda källa till kännedom om detta skranks utseende är den nyssnämnda bilden. Av denna framgår, att skranket haft sin plats på samma ställe som det nuvarande, d v s i liv med pelarnas yttre sida. Det har varit betydligt lägre, vilket bl a framgår av dess förhållande till monumentet över hertiginnan Maria på östligaste pelaren i norra raden. Skranket återges på Suecia-bilden på ett alltför schematiskt sätt, för att man därigenom skulle kunna draga några slutsatser om dess utformning i detalj, förutom att dess övre del antagligen utgjorts av ett galler av stående dockor och dess nedre del av en sluten panel. På bägge sidor inom det västligaste facket funnos bänkar framför skranket. År 1708 synes skranket ha varit i behov av reparation, ty i ett kungligt brev av den 11.7. nämnda år säges, att »det gamla skranket för Strängnäs domkyrkas heder nödvändigt måste förbättras».⁹⁶ De i koret intill

skranket stående bänkarna sägas i början av 1800-talet vara »odugliga» och »oformligt höga»⁹⁷ och avlägsnades samtidigt med skranket.

Av intresse är frågan, när dessa skrank tillkommo. Antagligen skedde detta 1592. Vi ha nämligen för detta år i hertig Karls diarium för den 19.4. tvenne uppgifter, som kunna syfta härpå.⁹⁸ Den ena gäller ett brev till Anders Nilsson om »Strängnäs korens oppresning» m m, den andra ett till sysslomannen i Strängnäs herr Olof Nicolai om »vad som betarvas till korens i Strängnäs oppresning». Vad menas då med kor i detta sammanhang? Att uttrycket inte avser kor=en del av kyrkan som byggnadsverk, är alldeles klart, ty inga större byggnadsarbeten pågingo vid denna tid; lika litet kan kor=sångkör ha avsetts; betydelsen i nu ifrågasvarande fall torde ha överflyttats från kor=den för sångkören avgränsade platsen till de skrank, som avgränsade denna plats. Ordet kor i denna betydelse är icke ovanligt i handlingar från ungefär samma tid. Det var just vid denna tid, som hertig Karl lät ordna högkoret i Strängnäs domkyrka till gravkor för sig och sin familj.⁹⁹ Detta korskrank har troligen haft en medeltida föregångare, eftersom uppställandet av korstolar synes fordra ett sådant. Här om veta vi emellertid intet.

Lectorium, korskrank, lekmanaaltare

Nedan kommer att visas, att Strängnäs domkyrka haft ett lectorium, placerat i triumfbågen. När Suecia-bilden gjordes var det försvunnet. Vi ha inga bestämda uppgifter om när det togs bort; däremot ges vissa antydningar, att det funnits kvar ännu under 1500-talets slut. Förut har nämnts (s 381), att det år 1581 omtalade första mässaltaret troligen var identiskt med det vid lectoriets västra sida placerade lekmanaaltalet. Men fanns altaret kvar, torde detsamma ha varit förhållandet även med lectoriet. År 1574 anskaffades två nycklar till kordörren¹⁰⁰ och 1577 »lås och hängslen till stora kordörren».¹⁰¹ Elva år senare betalades Hans målare »för det han förgyllde och förbättrade predikstolen och kordörrarna».¹⁰² 1595 fick en målare betalt bland annat för att han målat »en stolpe vid kordörren».¹⁰³ Vad kan nu menas med de omtalade kordörrarna? En dörr utifrån till koret kan visserligen ha funnits (jämför s 252), men det är mycket

osannolikt, att en sådan dörr skulle ha haft några förgyllda detaljer. Nej, det mest troliga synes vara, att kordörrarna äro att söka i de skrank, som böra ha avgränsat långhusets sidoskepp från koret, eller i lectoriets undre våning, där dörrar ha kunnat finnas på ömse sidor om lekmanaaltalet. Men är detta riktigt, böra lectoriet och skranken ha funnits kvar ännu i mitten av 1590-talet. Någon uppgift om deras borttagande äga vi som nämnt icke.

Predikstolar 1530-talet och 1625

Om någon predikstol funnits i kyrkan under medeltiden, veta vi icke; visserligen höllos predikningar, men detta kan ha skett från lectoriet.¹⁰⁴ Enligt traditionen predikade Mäster Olof från en nyuppsatt predikstol.¹⁰⁵ Om denna varit av permanent natur och fått göra tjänst även i fortsättningen, veta vi icke; i en tyvärr på många punkter ovederhäftig beskrivning av Strängnäs domkyrka, författad av C Opphopp,¹⁰⁶ uppges, att man med visshet vet, att en predikstol blivit nyuppbyggd på 1530-talet. Om detta nu är riktigt, så var det säkerligen denna predikstol, som fick göra tjänst till omkring år 1640, då den av drottning Kristina d ä skänkta predikstolen togs i bruk. Om den äldre predikstolen äga vi några uppgifter, som kunna vara värda att återges. År 1576 lagades den,¹⁰⁷ år 1588 förgyllde och förbättrade Hans målare densamma¹⁰⁸ och år 1595 gjorde en snickare ett ljudtak, vilket på undersidan var prytt med förgyllda knappar och bars upp av en järnstång, fästad vid en krok i pelaren.¹⁰⁹

År 1625 skänkte drottning Kristina medel till en ny predikstol och gav samtidigt i uppdrag åt arkitekten och bildhuggaren Caspar Panten att utföra den.¹¹⁰ Panten, som kom från Amsterdam, var redan 1620 verksam vid drottningens och prins Karl Filips hov och blev 1622 kunglig arkitekt vid Stockholms slott. När han 1630 avled var predikstolen emellertid inte färdig.¹¹¹ I en skrivelse till rikskanslern 1635 uppges att den »icke ännu var kommen till sin halva fullbordan».¹¹² Vissa partier, bl a predikstolens stenfot, är emellertid bevarade; här om lämnas ytterligare uppgifter i en senare volym av detta verk. År 1648 var den emellertid fullt färdig med himmel (ljudtak), timglas och ljusstake med tre pipor;¹¹³ 1660 gjordes av domkyrkans snickare, mäster Mikael Rechner, en i ekfärg målad

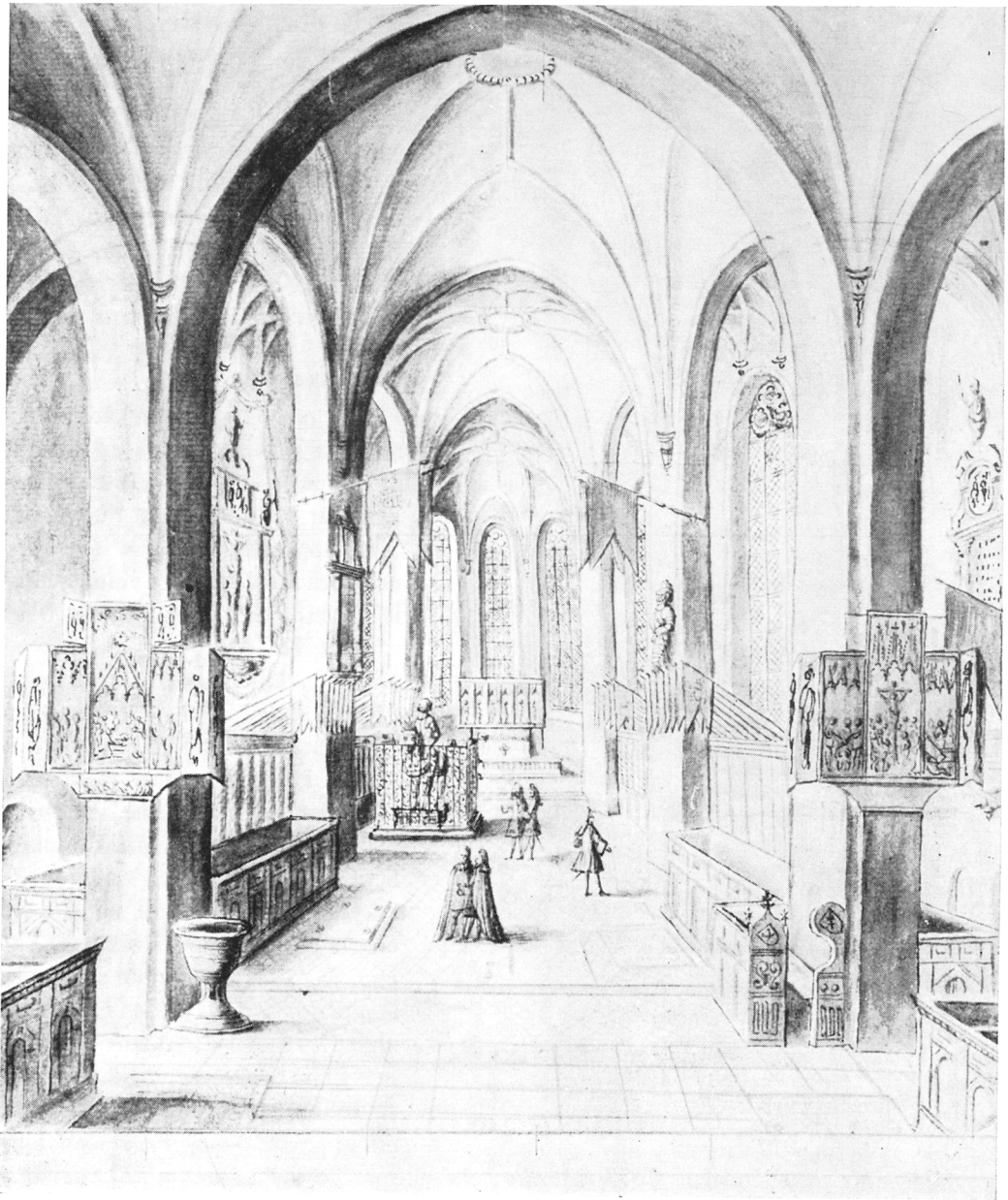

Fig 265. Interiör av koret mot öster efter förlagan till sticket i *Suecia antiqua et hodierna*, KB. — Observera möbleringen med altarskåp på högaltaret och de närmaste pelarna, Karl IX:s monument, korskrank med talrika begravningsfanor, slutna korbänkar och invid pelarna den medeltida bronsfonten och bänken.

Interior of chancel looking E, after the drawing for the engraving in Suecia antiqua et hodierna. Note the furnishing, with triptychs on the high altar and the nearest pillars, Charles IX's monument, the chancel screen with many funerary banners, closed choir pews and, near pillars, the medieval bronze font and pews.

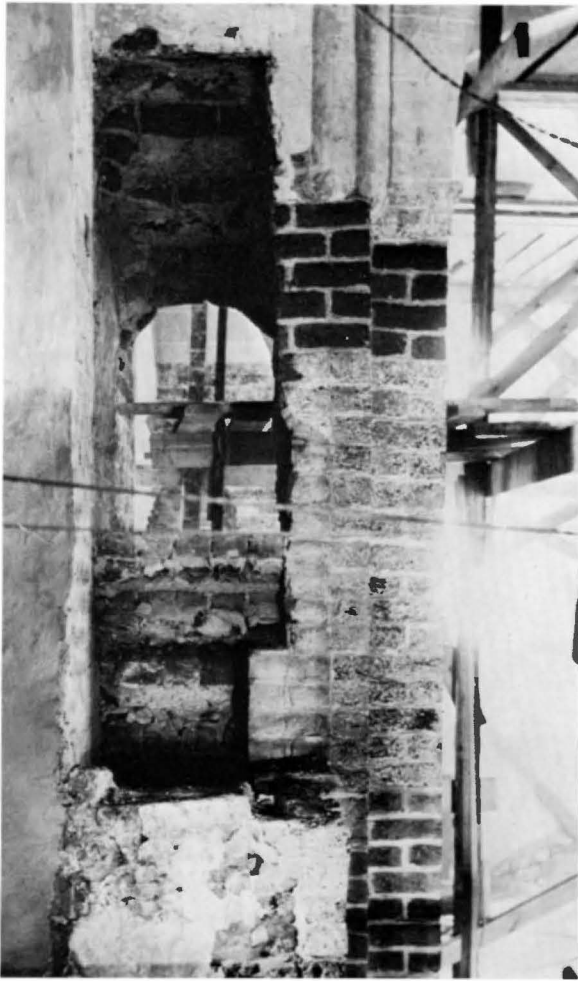

Fig 266. Gången i väggpilastern 1 C med rester av trappa till äldre orgelläktare. Foto S Curman 1907.

Passage in pillar 1 C with remains of staircase to an older organ loft.

»ansenlig» dörr med zirater;¹¹⁴ 1676 målades hela predikstolen om; 1682 gjordes en trappa med två pallar och 1686 och 1687 stolar för gubbar med svag hörsel under trappan. År 1707 framhålles, hur angeläget det vore, »att predikstolen, som är ofullkomlig och osynlig, bliver på några ställen sirad, vartill en bildhuggare sig nu anbjuder, som gör däröver en dessein».¹¹⁵ År 1710 den 3.8. slöts kontrakt med bildhuggaren Zackarias Jerling om förfärdigande av bildhuggeriarbete till predikstolen enligt fastställd ritning¹¹⁶ för en summa av 400 daler kopparmynt; i arbetet ingick dock icke »stof-

feringen» (målningen).¹¹⁷ Vilka de bildhuggeriarbeten voro, som Mäster Zacharias enligt kontraktet hade att utföra veta vi icke. Vi veta emellertid av en äldre beskrivning,¹¹⁸ att på predikstolstaket stod en stor förgylld kerub med basun i handen. En sådan finnes även kvar i kyrkan; dess stil lägger icke hinder i vägen för antagandet att det bland annat var denna figur, som mäster Zacharias utförde år 1710. Vid den stora eldsvådan 1723 bars predikstolen ut, varvid ljusarmen skadades.

Bänkinredning

En av de viktigaste ingredienserna i den protestantiska kyrkointeriören är givetvis bänkarna, och med hänsyn till den protestantiska gudstjänstens karaktär kunde man ha rätt att vänta, att bänkar tillkommit ganska snart efter reformationens genomförande. Dock äga vi inga uppgifter om bänkar förrän mot 1500-talets slut. Sålunda målades år 1589 »tavlan för Min Nådige Herres stol» (=hertig Karls), vad nu detta kan innebära.¹¹⁹ Att från denna uppgift sluta sig till förekomsten av bänkar för allmänheten, är dock givetvis icke möjligt. Enligt en uppgift i Strängnäs stads tänkebok beslöts den 7.11. 1592, att sex män bland stadens borgare och sex bland bönderna (i landsförsamlingen) med kyrkoherden och kyrkans syssloman skulle jämka stolarna i kyrkan.¹²⁰ Av denna uppgift framgår, att sittplatser för menigheten vid denna tid funnos i kyrkan. Man får ett intryck av att dessa existerat en längre tid. År 1597 fick en Erik snickare betalt bland annat för stolar i kyrkan.¹²¹

Ny fast bänkinredning fick kyrkan omkring 1630. År 1631 säges härom, att man efter konungens egen muntliga befallning begynt att bygga nya »stolar» runt om hela kyrkan, vilka redan till hälften voro färdiga.¹²² Denna hälft omfattade bänkarna norr om mittgången, kvinnfolkssidan, där stolsläggning ägde rum den 13 juli 1630.¹²³ I en skrivelse av 1634 heter det, att »regeringen låter sig väl behaga, att jag refererade, huru kyrkan var med nya prydliga stolar utstofferad»,¹²⁴ och på ett annat ställe säges, att »nya och ansenliga stolar utöver hela kyrkan uti förlidna år uppåkostade äro».¹²⁵ Vi ha rätt att av dessa uppgifter dra den slutsatsen, att bänkinredningen senast vid denna tidpunkt var färdig även på södra sidan om gången.

Vid sammanträde i domkapitlet den 28 juli 1639 beslöts, att »stolarna i högkoret skola på det sättet nya göras, att de rummen röras kunna»; till »att göra stolar i högkoret» levererades till snickaren samma år 11 tolfte enfasbräder.¹²⁶ År 1650 reparerades stolarna i »Djäknekoret» (då ännu = Tynnelsö-Sparrekoret; jämför häfte 1 s 219) av snickaren Karl Eriksson.¹²⁷ År 1669 gjordes pallar för djäknegossarna att sitta på i domkyrkan och reparerades bänkarna sammastädes.¹²⁸ Bänkarna innanför norra dörren kallas år 1675 »bondstolarna», d v s voro upplåtna åt landsförsamlingens menighet; de sägas vara obrukliga och skola borttagas.¹²⁹ 1679 målades bänkarna.¹³⁰

Läktare

Förut har omtalats, att den läktare, som omtalas i domkyrkan under medeltidens slut, var densamma som lectoriet. Uppgifter om läktare i modern mening möta vi först år 1644. Till restaureringen vid 1800-talets början fanns en läktare i norra sidoskeppet bakom predikstolen; på en tavla av trä lästes följande inskrift: »Denna läktare för ett tomtöres wederkänslö hafwer Mikaël Rechner med sin k. hustru Anna Esbjörnsdoter på egen bekostnad gjort till Guds äro, Domkyrkones prydnung och sitt ewärdeliga försvar under kyrkan 1644.»¹³¹ En uppgift i domkapitlets arkiv bör sättas i samband med denna läktare och denna inskrift: »Mickel, domkyrkans snickare, får bygga gård på den domkyrkans sand- och stenbacke mot tomtöre och ett snickarverk till 100 daler kopparmynts pris på någon tjänlig ort till domkyrkans prydnad».¹³² Om denna läktares utseende äga vi ingen kännedom.

Förutom denna läktare fanns också en orgelläktare »byggd neder åt kyrkan mitt över stora gången. Tillföre var dörren ditåt på norra sidan och uppgången genom muren i en pelare trång och besvärlig».¹³³ År 1720 förändrades orgelläktaren, så att den på alla sidor blev utvidgad och försedd med välarbetade panelverk.¹³⁴ Inte med ett ord antydes dess existens i äldre handlingar, och dock måste vi antaga, att den funnits långt tidigare. Med hänsyn till det förut påpekade förhållandet, att valven i långhusets västligaste travé vid eldsvådan 1631 blevo så förstörda, att de måste muras om, synes det icke vara uteslutet, att orgelläktaren tillkommit

efter denna eldsvåda, särskilt som även nytt orgelverk måste anskaffas.

Var den ovan beskrivna äldre uppgången haft sin plats, har man kunnat konstatera. Vid restaureringen 1907–1910 påträffades i väggpilastern 1 C i långhusets västra mur rester av en trappa, som murats in i den genom pilastern gående murgången (fig 266). För att möjliggöra trappans stigning hade man bilat bort, vad som behövdes av murverket ovanför, varvid det ursprungliga taket förstördes. Upp till den nivå, där trappan i murgången började, måste från norra sidoskeppet ha lett en trappa, antagligen av trä, såvida man icke åstadkommit en trappa genom att bila ut trappsteg i västmurens tjockare nederparti under murgången mellan väggpilastern 1 C och bågöppningen till Bibliotekskoret. Även om det icke är möjligt att med full visshet bestämma läget för denna orgelläktares golv, kan man dock dra upp en minimigräns för dess höjd över kyrkans golv. Denna anges av översta trappsteget i väggpilasterns trappa, beläget tio skift under väggpilasterns kapitällist, dvs 10 1/3 meter över golvet. Möjligen har trappan haft ytterligare ett eller ett par steg. Vi komma då till en höjd av bortåt 11 meter. I varje fall har läktaren legat på en mycket större höjd över golvet, än vad som senare blev vanligt. Med tanke härpå och med beaktande av att den säkerligen blott upptog mittskeppsdelen av västligaste travén bör den snarare ha gjort intryck av balkong än av läktare i vår tids bemärkelse.

Orglar

Vid den stora eldsvådan den 12 mars 1473 förstördes även domkyrkans orgelverk.¹³⁵ Nästa gång vi möta en uppgift, av vilken vi kunna sluta, att orgel funnits i kyrkan, är 1575, då en organist omnämnes i räkenskaperna.¹³⁶ Med allra största sannolikhet har dock orgel funnits även under det mellan dessa årtal liggande århundradet. I varje fall utfördes under 1570-talets senare år betydande arbeten på en orgel. Sålunda var år 1577 en Henrik orgelbyggare verksam i domkyrkan, och följande år provades orgorna; 1581 målades de av Hans målare.¹³⁷ Därmed var tydligen verket färdigt. Det dröjde emellertid inte längre än till 1584, förrän en reparation måste företagas. Då betalades 2 mark till en karl för att han gick till Uppsala efter orgelma-

karen; Hans klensmed fick samma belopp för att han gjorde ett register »inne i orgorna», och orgelmakaren fick 10 mark för att han »botade» något i orgelverket.¹³⁸ En uppgift från år 1585 synes antyda, att orgeln hade fasad av snidat trä; då fick nämligen en karl betalt »för att han limmade igen kronan, som föll ned av orgverket».¹³⁹

År 1630 var detta orgelverk alldeles förfallet,¹⁴⁰ och antagligen blev det ytterligare förstört i eldsvådan 1631. År 1636 var en mästare Filip Eysenmenger från Stockholm i Strängnäs för att göra förberedelser till byggandet av ett nytt verk. Därvid överenskomms bland annat, att domkyrkans snickare, Mikael Rechner, skulle förfärdiga korpus. 1638 var ryggspositivet färdigt med sina 8 stämmor, och Mikael Rechner lovade att efter bästa förmåga fullborda snickeriarbetet.¹⁴¹ Följande år pågingo arbetena med orgelverket för fullt. Mästare Filip erhöll då 350 daler i arbetslön; han själv vistades i Strängnäs under 18 1/2 veckor och hans lärodräng i 21. Till lödning av piporna åtgick 18 tunnor kol; till orgelbyggaren levererades vid olika tillfällen 350 läktspik, 250 kyrkspik, 1 000 tenglikor och 7 1/2 tolfst enfasbräder. Snickaren (Mikael Rechner) erhöll 80 daler för bildsnidararbete och luckor; därtill levererades: lim, 95 alnar lärft och 3 000 tenglikor.¹⁴² Tydligt på grund av ekonomiska svårigheter kunde arbetet på orgeln icke fullföljas. År 1640 skriver domkapitlet till regeringen bl a med anhållan att få ut de 700 daler, som änkedrottning Maria Eleonora ställt i utsikt till orgelverkets byggande.¹⁴³ År 1646 fullbordades eller justerades verket av orgelbyggaren, vilken detta år vistades åtta veckor i Strängnäs och erhöll 34 daler i betalning.¹⁴⁴

1648 var orgelverket fullt färdigt och målat.¹⁴⁵ År 1652 och 1653 erhöll »konterfejaren» 435 daler för målning av orgeln, Filip Eysenmenger gjorde förbättringar i ett par omgångar och år 1656 gjordes i flera färger målade luckor¹⁴⁶ eller halvdörrar framåt kyrkan, »att betäcka piporna, då spelet i advents- eller fastlagstiden vilade».¹⁴⁷ Efter att ha reparerats upprepade gånger under 1600-talets senare hälft och 1700-talets början iståndsattes det grundligt år 1717 av orgelbyggaren Johan Niklas Cahman, så att det 1718 var i gott stånd. Vid branden 1723 nedtogs orgelverket och kom därigenom i oordning.¹⁴⁸ Om dess öden i fortsättningen berättas s 401 och 410 f.

Sakristior och biblioteksutrymmen

Innan vi övergå till att skildra, hur de olika kungliga, furstliga och herremansgravarna en efter en tillkommo, kan det kanske vara av intresse att nämna något om sakristierna och de olika lokalerna för domkyrkans bibliotek. Den nu s k Nedre sakristian torde under alla tider efter sin tillkomst ha använts som sakristia (jfr s 266–275). Där förvarades tydligen till stor del kyrkans silver och textilier. Att så var fallet 1581 framgår av kyrkans inventarium för detta år.¹⁴⁹ I innersta sakristian (= nuv Silverkammaren) fanns år 1661 »noch annat gammalt slarveri, som man icke väl kunde anteckna»;¹⁵⁰ tydligen hade rummet vid ifrågavarande tidpunkt karaktär av skräpgömma. Detsamma var förhållandet med Övre sakristian år 1674 (jfr s 334–339), i vilken fanns »en hop med gamla och förmultnade kläder av åtskilligt slag, som inte kunde så specialiter antecknas.»¹⁵¹ Övre sakristians degradering till skräpgömma var emellertid icke av äldre datum än 1667; dessförinnan hade rummet använts vid domkapitlets sammanträden, tills dessa nyssnämnda år började hållas i konsistoriets nyinredda lokaler i nuvarande domkapitelshusets övre våning.¹⁵² Övre sakristian användes också tidvis till förvaring av domkyrkans bibliotek. Så var fallet under åren 1689–1696¹⁵³ men troligtvis också före inrättandet av det stora biblioteket i kyrkans nordvästra kor, eftersom det vid en förflyttning av böcker från sistnämnda lokal till övre sakristian år 1689 säges: »de andra domkyrkans gamla böcker transporterade in uti gamla consistorium igen».¹⁵⁴

År 1597 förekomma flera uppgifter om arbeten i »liberiet», varmed troligen avses Övre sakristian. Sålunda »klistrades och vitlimrades» i liberiet, gjordes beslag till fönster och hyllor samt i gången (tydligt den nu igenmurade trappuppgången från högkoret) och gavs Erik snickare lön för arbete i liberiet (troligen med hyllor).¹⁵⁵ Dessa reparations- och inredningsarbeten förorsakades helt säkert av den gåva av böcker »till ett vackert antal», som kungliga sekreteraren Sven Elofsson detta år skänkte till kyrkan.¹⁵⁶

»Uti Joh. Matthiae kor och de tvenne därtill nästa östra koren har bemålte biskop uti sin tid inrättat ett vackert bibliotek.»¹⁵⁷ De åsyftade koren äro

nuvarande Bibliotekskoret, Dopkapellet och Ceder-crantzska gravkoret, vilka då ännu icke voro skilda av mellanväggar (jfr s 302). Anordnandet av detta bibliotek, varom vi icke äga några exakta uppgifter måste ha ägt rum mellan 1643, då Johannes Matthiae blev biskop, och 1648, då uttrycket »bibliotekskoren full med böcker» antyder, att åtgärden redan ägt rum.¹⁵⁸ Emellertid utfördes ytterligare en del arbeten även under följande år. Sålunda fick Karl Smed år 1649 betalt för lås och dörrjärn samt beslag att fästa panelerna med i biblioteket;¹⁵⁹ 1651 förfärdigade Mickel Snickare (Mikael Rechner) hyllor till biblioteket, vartill åtgick 7 tolfter såg-

bräder;¹⁶⁰ vid olika tillfällen lagades fönstren. 1660 gjorde samme snickare »ett täcke över böckerna i biblioteket», antagligen för att skydda dem under pågående omläggning av taket. Biblioteket reparades under biskop Billbergs tid.¹⁶¹ Härom läses i domkyrkans inventarium 1689: »Bibliotekskoret något tillsammandraget, varest nu allenast salig doctor Johan. Matthiæ böcker, där på nya utstoffade hyllor över graven behållne».¹⁶² Ytterligare uppgifter om detta kor i dess egenskap av biskop Johannes Matthiæs och dennes efterkommandes gravplats lämnas på s 393.

Gravvalv och gravkor

Alltsedan domkyrkan byggdes, ha förnämligare personer begravts under dess golv. Någon ändring i detta förhållande följde icke med reformationen. En påfallande skillnad finnes emellertid. Under 1500-talets slut och särskilt under 1600-talet antaga anordningarna för de dödas härbärgerande och monumenten över dem sådana proportioner, att de i viss mån ge en ny prägel åt kyrkans både yttre och inre arkitektur. En blygsam början gjordes i och med att Johan III lät uppställa sarkofagen över sin lilla dotter Isabella. Det avgörande steget togs, då hertig Karl valde domkyrkan till gravkyrka för sig och sin familj.

Gustav Vasa hade genom sin reduktion försatt domkyrkan i en ekonomiskt svår situation. Från domkyrkans sida betingades den följande utvecklingen av nödvändigheten att förvandla alla tillgångar till reda pengar. Genom reformationen hade de många sidokapellen förlorat sin betydelse som lokaler för helgonkulten, och någon ny uppgift hade de icke fått. Här fanns sålunda ett överskott av lokaler, som borde kunna förvandlas till pengar.

År 1617 fastställdes en taxa för gravplatser inom olika delar av kyrkan.¹⁶³ Liknande bestämmelser utfärdades också 1625, 1675 och 1684. År 1675 värderades de olika koren på följande sätt:

1. Koret närmast Bondkoret (Vårfrukoret)	100 riksdaler	
2. Tvenne rum vid järndörren (dvs tornets bottenvåning) vardera .	50	»
3. Koret närmast biblioteket gent emot förbemälda kor närmast intill Bondkoret (Dopkapellet) ...	100	»
4. Rummet därefter (Ceder-crantzska gravkoret)	160	»
5. Rummet därefter (Olivekransska gravkoret)	160	»
6. Kammaren närmast norra dörren (uppgången till Predikotornet) ..	50	»
7. Bondstolarna vid norra dörren, som äro obrukliga, borttagas, och rummet taxeras för	50	»
8. Bondebänkarna på norra sidan gent emot pfalzgrevens grav	200	»
9. Sturekoret	250	»
10. Djäknekoret	100	»
— — — — —		
12. Salig herr Krister Svinhufvuds grav (södra vapenhuset)	50	»
13. Så ofta graven öppnas och något lik nedsättas skall, gives förutom detta en fjärdedel av det koren eljest kostar. ¹⁶⁴		

Det kungliga gravvalvet

Att hertig Karl valde att anordna lägerstad för sig och sin familj på den förnämsta platsen — högkoret — inom den förnämsta helgedomen i hertigdömet, är helt naturligt.

Gravvalvet är beläget under golvet i högkorets mellersta del på norra sidan (plansch I och fig 202). Nedgången täckes av två hällar av kolmårdsmarmor med profilerad kant och fyra lyftringar av brons på vardera. Hällarna ligger i en över golvet upphöjd, profilerad ram av huggen kalksten. L 252; Br 175; H 23. Denna anordning tillkom 1776. Under täckhällarna leder en murad trappa, utförd 1728 som efterträdare till en trätrappa, ned till gravvalvet. Vid trappans slut finns sedan 1831 tvenne järndörrar.

När gravvalvet byggdes, kan nu inte avgöras med säkerhet. År 1585 nedsattes i varje fall därstädes tvenne kistor, innehållande liken efter två av hertigparets döttrar. Senast då bör sålunda gravvalvet ha utförts. Vissa uppgifter antyda också detta. Sålunda gjordes 1585 utbetalningar till en smed »för stängerna, som inmurades under i graven», för fyra ringar uti stenen, »som ligger på gravdörren», samt till en snickare, »för han gjorde locket på graven och svärtade det».¹⁶⁵

Det furstliga stegeborgska gravvalvet

är beläget under högkorets golv på södra sidan mitt emot det kungliga valvet (plansch I; jfr fig 202). Dit ned leder en trappa, vars mynning i golvet nordväst om korets andra pelare från öster i södra raden täckes av en kalkstenshäll med fyra lyftringar av järn (L 225; Br 165), omgiven av en i golvnivån liggande ram av bruna och grå kalkstensplattor.

Det har framförts som en alternativ möjlighet, att detta gravvalv byggdes av hertig Karl samtidigt med det kungliga gravvalvet,¹⁶⁶ eftersom kvarlevorna av hertiginnan Sofia av Sachsen, Karl IX:s syster, som gravsattes i Strängnäs domkyrka år 1612, äro placerade därstädes. Nu finns det emellertid ett brev av den 23.12.1690 från Karl XI till statskontoret¹⁶⁷ med befallning att låta utbetala en summa av 368 daler och 24 öre silvermynt, som åtgått »till den nya gravens förfärdigande efter Vår nådiga befallning uti Strängnäs domkyrka för deras härligheters, vår högt ärade faderbroders hertig Adolf Johans och dess furstinnas lik». Visserligen kan det ju tänkas,

att det rört sig blott och bart om en förändring eller utvidgning av ett redan tidigare befintligt valv, men ordalagen i brevet synas dock snarast ange, att gravvalvet tillkom vid denna tidpunkt.¹⁶⁸ Hertiginnan Sofias kvarlevor kunna efter att ursprungligen ha blivit nedsatta i det kungliga gravvalvet ha flyttats till det furstliga, sedan detta färdigställts.

Sturekoret (Stenbockska koret)

var sedan gammalt gravplats för medlemmar av ätten Sture (häfte 1, s 190–196). På Johan III:s befallning nedsattes här 1578 Sten Sture d ä:s kvarlevor, vilka först begravts i Mariefreds kloster och vid dettas ödeläggande flyttats till Kärnbo kyrka. Graven i domkyrkan förföll under tidernas lopp alltmer, så att kistorna slutligen lågo blottade. Magnus Gabriel de la Gardie lät restaurera graven och hugga två minnesstenar över Sten Sture d ä och Sture-släkten. Den ena stenen är bevarad i orört skick och uppställd vid Sturekorets västra vägg; på den andra hade Magnus Gabriel de la Gardie på ett väl i ögonen fallande sätt framhållit sin egen insats, bl a att han låtit täcka koret med koppar, vilket emellertid aldrig blev gjort på grevens bekostnad. Med anledning härav bestämde konungen genom brev den 11.7.1698,¹⁶⁹ att inskriften på denna sten skulle utplånas. Stenen ligger nu, försedd med sex lyftringar, över nedgången till gravvalvet.

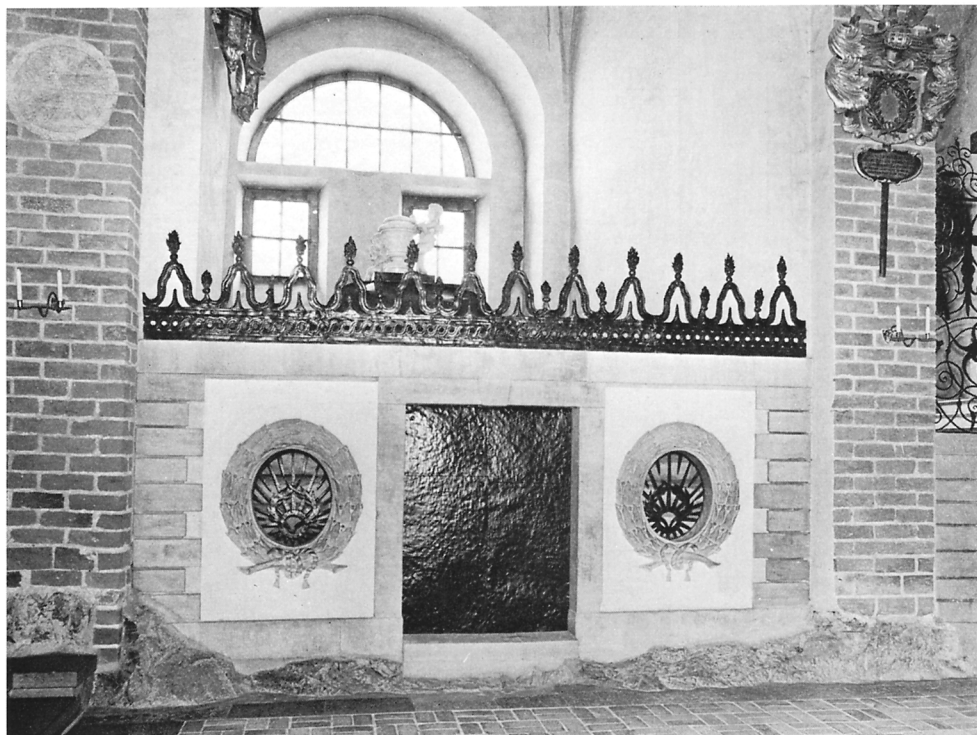
Grevinnan Kristina Stenbock, född de la Gardie, Magnus Gabriels syster, gift med fältmarskalken greve Gustav Otto Stenbock, hade 1698 framfört en önskan att få göra nödig ombyggnad och reparation av Sturegraven för att använda den som gravplats för sig och sin familj. Kgl Majt gav sitt samtycke härtill i det nyss citerade brevet. Vid samlingsmarknaden 1705 nedsattes i graven, som då tydligen var färdig, fyra kistor, bl a innehållande stoffet av fältmarskalken, död 1685, och grevinnan Stenbock, död 1704.

Vid ett besök i domkyrkan 1774 hade Gustav III bl a förordnat om hur det skulle förfaras med Sten Stures och andra Sturars kvarlevor.¹⁷⁰ Med anledning härav förfärdigades den sarkofag, i vilken nu Sturarnas ben förvaras (s 408).

Senast då koret ställdes i ordning för grevinnan Stenbock, tillkom gravvalvet och därav betingade

Fig 271. Ceder-crantzska gravkorets avgränsning mot norra sidoskeppet. Foto S Hallgren 1968.

Wall between the Cedererantz Chapel and the N aisle.

I Vårfrukoret eller Fogdonii gravkor

som det också kallas, hade Josef Fogdonius, kyrkoherde i Strängnäs 1603–1656 (domprost sedan 1645), låtit inreda gravplatser för sina föräldrar samt för sig och sin familj. Troligen var det i samband härmed, som golvet i koret, vilket från början legat lägre, höjdes till nuvarande nivå. Angående gravstenar och epitafium se en senare volym.

I Bibliotekskoret

Johannes Matthiæ, biskop i Strängnäs 1643–1664, lät bygga ett gravvalv för sig och sin familj i Bibliotekskoret. Utvändigt finnes på västra sidan en med järngaller försedd kvadratisk glugg i sockeln alldeles under den här befintliga runstenen. Golvet i koret, som för att ge plats för gravvalvet ligger betydligt över den ursprungliga golvnivån, är numera belagt med kvadratiska plattor av huggen kalksten; mitt i koret inramas ett parti av tegelstenar; härinom finnas förutom kalkstensplattor en större kalkstenshäll med bokstäverna IWS (?) och fyra lyftringar av järn över nedgången till gravvalvet samt en mindre kalkstenshäll. Ursprungligen synes emellertid gravkorets

golv ha varit belagt med tegel; 1784 ströks det jämnt med murbruk.

Cedererantzska koret

Ståthållaren över Gotland och Öland Johan Cedererantz inköpte gravkoret 1686 och inredde där sin grav. Intet av de övriga koren gör sig i exteriören gällande på samma sätt som det Cedererantzska. Ägaren lät bryta bort den ursprungliga muren och något utanför denna uppföra den ännu kvarstående praktgaveln (fig 270). Sockeln på denna är av gråsten liksom också de fem nedersta skiften av hörnkedjorna, vilka i övrigt liksom entablement och gavel samt omfattningen kring fönstret och alla skulpterade detaljer äro av huggen sandsten. Gluggen in till gravvalvet med järnlucka och dubbla järngaller innanför har omfattning av huggen gråsten. Ovanför gluggen är en dekoration, bestående av benknor, en döds-kalle och en lagerkrans; mellan fönstren Cedererantzska vapnet; ovanför tyggirlander och änglahuvud. På gaveln stå tre urnor med draperade tygstycken kring livet och eldslågor upptill. De partier av gaveln, som icke äro av huggen sten, äro

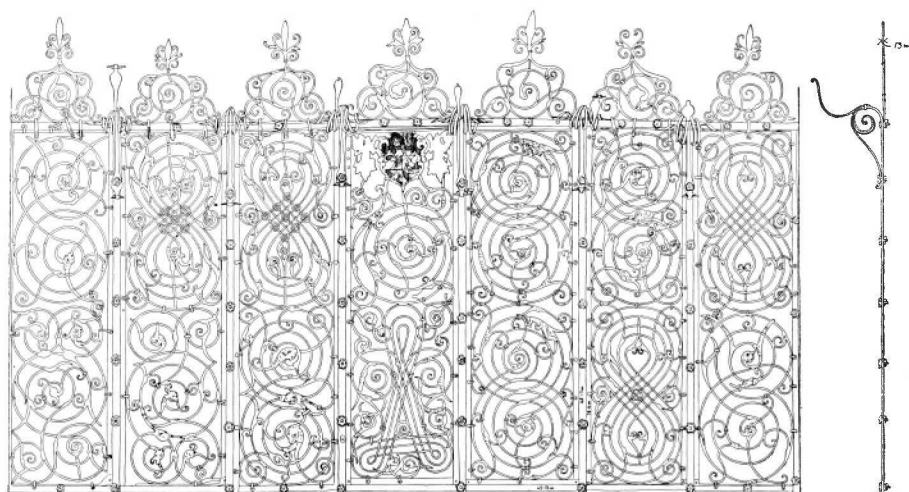

Fig 268. Galler av smitt järn framför Gyllenhielska gravkoret. Uppmätning av Folke Bensow 1912. Bst.

Forged iron grille before the Gyllenhielm Chapel. Scale drawing.

lan det mellersta och det översta steget ligger en kalkstenshäll med sex lyftringar över nedgången till gravvalvet. På detta steg står ett ståtligt galler av smidesjärn, målat i mörkgrön färg och med Gyllenhielms vapen i blått, rött och guld mitt på (fig 268). Detta galler utfördes 1650 av klensmeden Jöran Möller.¹⁷² Angående gravvården och stuckaturerna se en senare volym.

Överste Swinhufvuds grav (Södra vapenhuset)

I södra vapenhusets sydöstra hörn fanns tidigare en för gravvalvets skull över golvet uppmurad grav för den år 1660 avlidne översten Krister Swinhufvud samt hans familj och efterkommande. För graven betalades 1663 200 daler kopparmynt. Antagligen var graven redan då i huvudsak i ordningställd. Graven omgärdades av ett träskrank, daterat 1667, på vilket »å norra sidan inåt kyrkan stå målade några af de gamla martyrer, samt på den westra de fyra evangelister», för att tala med Lars Hallman (fig 269). År 1873 revs och ommurades graven, så att numera varje spår därav är utplånat. Skranket bortogs i början av 1820-talet och magasinrades; vid kyrkans restaurering 1907–1910 placerades de målade fyllningarna i främsta bänkskärmen vid Gyllenborgska gravkoret och Djäknekoret.

Tynnelsö- och Sparrekoren

I dessa kor, där allt intill mitten av 1600-talet djäk-narna hade suttit (jfr häfte 1, s 219–228) under

gudstjänsterna, fingo fru Elisabet Karlsdotter Gyllenhielm, änka efter landshövdingen Axel Turesson Natt och Dag, och fru Görel Bååt, änka efter landshövdingen friherre Svante Sparre, genom ett kungligt brev den 30.6.1655¹⁷⁴ tillstånd att »låta bygga för sig och de sina deras grifter och lägerstäder». Arbetena, för vilka räkenskaper, kontrakt med hantverkare m m finnas bevarade,¹⁷⁵ synas ha igångsatts tämligen omedelbart. Murningen utfördes av en Berent Persson, stenhuggerierna av den kände sten- och bildhuggaren i Stockholm Kristian Pfundt och smidet av Per Esbjörnsson, klensmed i Strängnäs.

De utvändiga anordningarna bestå av en kvadratisk glugg med omfattning av reffelhuggen sandsten mitt under vart och ett av fönstren och omedelbart ovanför sockeln; på den västra omfattningen står sekundärt inristat årtalet 1719. Golvet i kapellen, som är belagt med plattor av brun och grå kalksten i regelbunden omväxling, ligger för att ge rum åt gravvalven betydligt över golvet i södra sidoskeppet (fig 182, 191). Mot detta finnas vitputsade murar (plansch XVII, fig 80), vid vilkas fot äro med kalkstensplattor belagda sittbänkar. I murarna äro ingångarna till gravvalven, tillslutna med stora järnluckor; som överliggare över öppningarna tjäna stora hållar av kalksten, försedda med sex lyftringar. Den östra muren har på ömse sidor om järnluckan spår av målade draperier i gult och grått. De bågge i koren uppställda sarkofagerna beskrivas i en senare volym.

Fig 269. Målade fyllningar från skranket kring överste Swinhufwuds grav. Foto I Anderson 1948.

Painted panels from the screen surrounding Colonel Swinhufwud's grave.

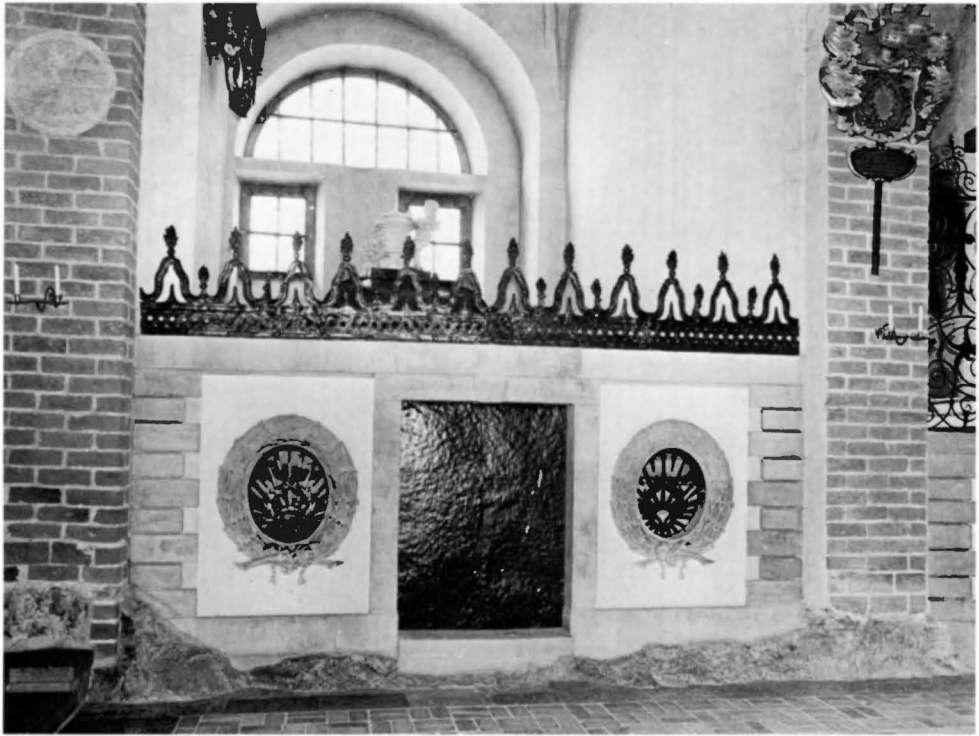

Fig 270. Gavel byggd 1695 utanför ståthållaren Johan Cedercrantz gravkor, inrett 1686. Foto S Hallgren 1968.

Gable erected 1695 outside the burial chapel of Governor Johan Cedercrantz, furnished in 1686.

Fig 271. Ceder-
crantzska gravkorets
avgränsning mot norra
sidoskeppet. Foto
S Hallgren 1968.

*Wall between the
Cedererantz Chapel and
the N aisle.*

I Vårfrukoret eller Fogdonii gravkor

som det också kallas, hade Josef Fogdonius, kyrkoherde i Strängnäs 1603–1656 (domprost sedan 1645), låtit inreda gravplatser för sina föräldrar samt för sig och sin familj. Troligen var det i samband härmed, som golvet i koret, vilket från början legat lägre, höjdes till nuvarande nivå. Angående gravstenar och epitafium se en senare volym.

I Bibliotekskoret

Johannes Matthiæ, biskop i Strängnäs 1643–1664, lät bygga ett gravvalv för sig och sin familj i Bibliotekskoret. Utvändigt finnes på västra sidan en med järngaller försedd kvadratisk glugg i sockeln alldeles under den här befintliga runstenen. Golvet i koret, som för att ge plats för gravvalvet ligger betydligt över den ursprungliga golvnivån, är numera belagt med kvadratiske plattor av huggen kalksten; mitt i koret inramas ett parti av tegelstenar; härinom finnas förutom kalkstensplattor en större kalkstenshäll med bokstäverna IWS (?) och fyra lyftringar av järn över nedgången till gravvalvet samt en mindre kalkstenshäll. Ursprungligen synes emellertid gravkorets

golv ha varit belagt med tegel; 1784 ströks det jämnt med murbruk.

Cedererantzska koret

Ståthållaren över Gotland och Öland Johan Cedererantz inköpte gravkoret 1686 och inredde där sin grav. Intet av de övriga koren gör sig i exteriören gällande på samma sätt som det Cedererantzska. Ägaren lät bryta bort den ursprungliga muren och något utanför denna uppföra den ännu kvarstående praktgaveln (fig 270). Sockeln på denna är av gråsten liksom också de fem nedersta skiften av hörnkedjorna, vilka i övrigt liksom entablement och gavel samt omfattningen kring fönstret och alla skulpterade detaljer äro av huggen sandsten. Gluggen in till gravvalvet med järnlucka och dubbla järngaller innanför har omfattning av huggen gråsten. Ovanför gluggen är en dekoration, bestående av benknotor, en döds-kalle och en lagerkrans; mellan fönstren Cedererantzska vapnet; ovanför tyggirlander och änglahuvud. På gaveln stå tre urnor med draperade tygstycken kring livet och eldslågor upptill. De partier av gaveln, som icke äro av huggen sten, äro

Fig 272. Oliwekransska gravkorets mur och galler mot norra sidoskeppet. Korets inredande föranstaltades av generalguvernören Johan Olivekrans och ägde troligen rum 1675. Foto N Åzelius 1934.

Wall and grille of the Olivekrans Chapel in N aisle. The chapel was probably furnished in 1675.

murade i tegel och putsade. Gaveln är i hela sin utsträckning målad i grågul sandstensfärg.

I frisen finnes en tavla med följande inskrift: »Här är begrafwen Sahlig Wälbårne Herr Johan Cederantz Herr till Wegehalm och Röglå fordom Ståthållare och Lagman öfwer Gått Land. föd år 1647. i herranom afsomnad åhr 1699». I gavelfältet inom en lagerkrans, som omges av palmlåblad och basuner, låses följande: »Christus är mit Lif döden är min winning denne graf är upbyggd åhr 1695».

In mot norra sidoskeppet avgrånsas Cederantzska gravkoret av en vitputsad mur, i vilken finnes en rektangulår dörroppning och två ovala fönster (fig 271). Sockel, hörnkedjor, övre avslutning och dörreffattning åro av reffelhuggen oljemålad sandsten; fönstren omges av lagerkransar i huggen

sandsten och ha galler av smidesjårn. I dörroppningen finnes dubbeldörrar av jårnplåt. Muren har en dekorativ avslutning av jårn. — Innanfår muren leda svångda, med kalksten belagda trappor åt båge sidor upp till gravvalvets tak (plansch XX A); mellan trapporna år den med två jårndörrar tillslutna öppningen till gravvalvet. Det i koret befintliga monumentet beskrives i ett kommande håfte.

Olivekransska gravkoret

Generalguvernören Johan Olivekrans, son till biskopen i Strångnås Laurentius Paulinus Gothus, begårde 1674 hos domkapitlet att få kåpa ett gravkor på norra sidan till gravplats. Detta beviljades honom följande år, och antagligen tillkommo nu gravvalvet och dårmed sammanhångande anordningar.

Utåt synes endast en i murverket upphuggen kvadratisk glugg med modern järnlucka. För att ge plats åt gravvalvet ligger golvet i koret, som är belagt med omväxlande gråa och röda kalkstensplattor, betydligt över norra sidoskeppets nivå. Ut mot detta är en vitputsad mur med en stor öppning in till gravvalvet, tillsluten med en kraftig dörr av järnplåt (plansch XIII B, XIV A). Hörnkedjor och omfattning av huggen sten kring dörröppningen imiteras genom målning. Dörröppningens överliggare utgöres av en håll av brun kalksten med ätterna Olivekrans och Björnklaus vapen i relief, omgivna av initialerna JP.OK respektive B.BK., syftande på Johan Larsson Paulin, adlad Olivecrans och dennes maka Brita Björnklaus. Hällens mått: 181 × 104. Ovanpå muren står ett galler av smidesjärn (fig 272). Epitafierna beskrivas i ett följande häfte.

Sack-Gyllenborgska gravkoret

Kristina Posse, änka efter landshövdingen i Kalmar län Karl-Filip Sack, inköpte troligen efter 1665 och

före sin död 1668 gravplats i detta kor, varest också gravvalvet och därmed sammanhängande anordningar troligen tillkommo mellan de nämnda åren.

Utvändigt finnes under fönstret, som ursprungligen gick fem skift djupare ned, en kvadratisk glugg med järnlucka och järngaller innanför och med omfattning av huggen sandsten (fig 56). Denna glugg sitter i det murverk, som fyller en igenmurad öppning med raka sidor och stickbågig avtäckning av enbart koppar. Inuti kyrkan framträder gravvalvet som en stor murklack, som har vitputsade sidor och ovanpå är belagd med plattor av röd eller grå kalksten (fig 132). Nedgången till gravvalvet, som är placerad mot norra sidoskeppet, döljes av en sten av kolmårdsmarmor med följande inskrift: HVILO-RUM FÖR GREFWE CARL JOHAN GYLLENBORG PRESIDENT COMMENDEUR AF K: N: O: FÖDD DEN 21 MARS 1741 DÖD DEN 5 APRIL 1811. HANS ENKA GREFWINNAN MARGARETHA GYLLENBORG FÖDD AF SANDEBERG TECKNADE MINNESSKRIFTEN.

FRÅN ELDSVÅDAN 1723 TILL RESTAURERINGEN VID 1800-TALETS BÖRJAN

Eldsvådan 1723 och reparationerna efter denna

Av eldsvådan den 18 april 1723 ger Lars Hallman en dramatiskt målande skildring. »Jag minns så mycket mer samma olyckshändelse, som jag däråt lånte egna ögon. — Ett hastigt wäder med regn, dunder och blixt yppades, och knappt war den, som klämtat, då kl. slog 4, nedgången ur tornet, förr än åskan slog ned fram wid gamla Sacristiedörren, spräckte sönder en liksten, som derunder låg, for upp och tände eld av sig ofwanpå hwalfwet. När man straxt därpå gav tecken till denna olycka med klämtning, undrade wäl folket, hwarest en slik fara å färde war, men det dröjde icke länge, förr än hwar man med ängslan blev warse, att det drabbat Guds hus. Lågan kom utspelandes mellan koppartaket och muren och svängde sig högt upp i luften. Han for fram en lång stund uppe på hwalfwet och förderfwade det vackra koppartaket, men kom genom en liten dörr av träd omsider i tornet. Sedan trädtrappor, ställningar och klockstapel der woro åtgångne, måste de härliga klockor bli honom ett ömkeligt rof. Dess wackra skapnad förbyttes i ofatta malmhopar och dess herrliga ljud försvann i rök, så att när timklockan sista gången skulle slå 7, hant hon med det sjunde slaget intet till ända, efter då eldens kraft alldeles betog henne. En stund derefter brakade det höga koppartornet ner, efter hwars like man hade fog att leta i landet. Ett stycke deraf föll inom muren ned på hwalfwet, yttersta spetsänden sydwest ner på kyrkogården, och ett annat stycke öfwer kyrkobacken in i gamla biskops-trädgården, så att blotta stenmuren stod der qwar (d v s blott stentornet), såsom en förfärlig stor skorsten, ur hwilken ganska natten swäfwade eld,

gnistor och rök, som tycktes hota hela staden med undergång.»¹

Omedelbart efter denna olycka satte man igång med förberedelserna till iståndsättningen. Ledare var biskopen, Daniel Nordlind, med domkyrkans syssloman, Lars Bråwijk, som energisk medhjälpare. De första åtgärderna gick givetvis ut på att skaffa medel och material. Biskopen lyckades utverka en rikskollekt till domkyrkans reparation och återuppbyggnad samt klockors anskaffande, varpå gavs kungligt brev den 22 maj. Vidare hade Kgl Majt givit tillstånd till huggande av det nödvändiga virket och ställt i utsikt 25 000 tegel,² vilket löfte även infriades.³ Man lyckades också beveka enskilda att ge domkyrkan tillstånd att hugga timmer på deras marker.⁴ Redan tidigt i maj hade man börjat hugga bjälkar och spiror på Vaxängs skog, vilka vid första lägliga tillfälle skulle flottas över och därefter genast kanthuggas för att dessto snarare bli torra och färdiga att tas i bruk av byggmästaren.⁵ Genom landshövdingen i Nyköping gavs befallning, att bönderna skulle hugga och köra fram timmer.⁶

En av de första åtgärderna var att taga vara på den »förbrända» klockmalmen. Här om föranstaltade sysslomannen redan i början av maj;⁷ malmen skickades till Stockholm för omgjutning. Redan den 22 maj kunde biskopen meddela, »att den tredje klockan i ordningen är nu färdig, ty hon är nödig för församlingens skull». Vidare skrives: »Det gamla klockgodset måste syssloman skyndsamligen hit försända, de grova styckena räknas och det söndersmälta i gamla tunnor packas och ville tillse, att intet något förspilles med kolen.»⁸ För att verk-

ställa detta med tillbörlig grundlighet skickades klockgutaregesällen hos madam Mejer Mon:r Fredrich till Strängnäs i början av augusti, därvid medförande lilla klockan, för att medelst vaskande ta till vara även de minsta metallpartiklarna.⁹ I slutet av augusti eller början av september synes han ha varit färdig med detta arbete.¹⁰

Även kopparn från det brunna taket och den störtade tornspiran gjorde man sig stor möda att hopsamla. Den koppar, som låg lös över murarna, drogs in över valvkuporna, som täcktes därmed till skydd mot »regn och oväder».¹¹ Innan kopparn skickas för att omsmidas, måste den vägas,¹² vartill en särskild väg skulle anskaffas. Det dröjde ända till den 2 mars 1724, innan denna vägning kom till stånd. Det befanns, att den hopsamlade kopparn vägde 197 skålpund.¹³ Först fram på sommaren synes kopparn ha sänts till Avesta för omsmidning.¹⁴

I slutet av maj hade man samlat så mycket material och fått garantier för den ekonomiska sidan av saken, att man ansåg sig kunna sätta igång. Syssloman Bråwijck skriver i sitt memorial den 29.5.: »Byggmästare synes nu vara nödig, som kunde giva anledning till det, som nödvändigast fordras till denna byggnaden. Är ock uti förråd vid pass 250 stockar, som nu snart upprepades äro.»¹⁵ I augusti kom en byggmästare med tre gesäller.¹⁶ Den förre var byggmästaren Mikael Sonntag från Stockholm, en av de senare säkerligen dåvarande byggningsgesällen, senare byggmästaren Caspar Wollner, vilken på platsen hade den omedelbara ledningen av byggnadsarbetena. Sonntag var år 1723 två gånger i Strängnäs efter branden för att föranstalta om byggnaden med Wollner.¹⁷

De mest angelägna arbetena och de, som måste komma i första hand, voro givetvis reparationen av taket. Detta förändrades något till sin form, i det att det byggdes 6 kvarter lägre än tidigare och att en murad list byggdes vid takfoten.¹⁸ Man fick inte taket färdigt före arbetssäsongens slut och har säkerligen i stor utsträckning fått hjälpa sig med provisoriskt täckning över vintern. I ett brev av den 4.9. skriver biskopen, »att resverket över koret lär vara uppsatt, men de bräder, som herr borgmästaren hawer tingat, äro än intet framkomna till denna ort (Stockholm): Gud give, att någon vore, som kunde och ville giva förskott.»¹⁹ I sitt memorial den

30 oktober frågar syssloman Bråwijck, »om den stora järnspetsen eller så kallade korset skall resas med sina kopparknappar och flagga, förrän taket över koret bliver alldeles brädslaget. ... Knapparna och stängen kunna snart vara färdiga, där flagga och knappar ej skola förgyllas.»¹⁹ Av citatet framgår, att brädpanelen på kortaket var i det närmaste färdig och förmodligen blev helt avslutad före vintern. Den omtalade flaggan med sina kopparknappar finns ännu kvar på sin plats i kortaket östra spets och bär som sig bör årtalet 1723. Ytterligare en passus ur ett av Bråwijcks memorial må återges såsom varande synnerligen upplysande för arbetets gång: »När dessa ifrån Stockholm ankomna bräder bliva uppslagna, är min ödmjuka undersökan, om jag icke med denna verkgesällen och timmerkarlarna får begiva mig till Norrbyskogen i Jäders socken och fälla tjänligt virke till kyrkobyggnaden, som redan vid vinterföret kan överkomma och vara tillreds första vårdagar. Är ock min ödmjuka förfrågan, om den verkgesällen betingas skall till vårtiden att då igenom Guds hjälp fortfara med kyrkobyggnaden, efter han är nu bekant med folket och han bragt dem uti gott stånd till att göra sitt arbete.»²¹

Under vintern nedlade sysslomannen mycket arbete på att skaffa fram virke till årets kommande arbeten. Han begär sålunda i ett memorial, »att höggunstig påminnelse kunde göras uti nästliggande socknar, att allmogen måtte behjälplig vara att framföra det till domkyrkan huggna virket på Norrby skog och på Söder socknen förr än tiden lider och föret bort går, och om allmogen härom kunde anmodas till nästkommande vecka, synes rådligast. Täcktes ... höggunstigt bevilja allmogen några drickspenningar, torde de bliva villigare.»²² När vårvärmen började göra sig gällande och snön uppe på valven i de delar av kyrkan, som ännu icke fått tak, började smälta, uppstod en besvärlig situation, som sysslomannen dock bemästrade genom att komma överens med en »hustru», att hon »dagligen och stundligen skall hava akt på vattnet ovanpå valvet, när töväder och solsken är, att vattnet strax uppöses och avskaffas, så snart snö och smält varder. Nu är min ödmjuka begäran, att henne därför en skälig penning måtte bestås.»²³

För att skaffa medel till takets reparation lät man på förslag av sysslomannen till dem, som innehade

gravkor i kyrkan, avgå skrivelser med begäran om hjälp i berörda hänseende: »Som domkyrkans medel intet äro tillräckliga till takets reparation efter den skadliga branden, som skedde förleden sommar, och Herr N N har tillika med flera andra förnäma herrskaper, sin grav här i kyrkan, vilken till valv och tak behöver nödig förbättring; för den skull vill consistorium tjänsteligen anhålla med förmodan, att Herr N N själv vill draga försorg om gravens byggnad, vartill fordras skyndsam författning, emedan valvet synes vilja snart falla neder, som en ansenligare bekostnad sedan fordrar.»²⁴ Väl med anledning av denna skrivelse skänkte en herr Cedercrantz 100 daler.²⁵

Arbetena med takets reparation fortsattes följande år. Härom läses i räkenskaperna: »Kyrkobyggarna Anders Hansson och Anders Larsson samt Wollners hantlangare och timmerkarlar ha detta året arbetat på Strängnäs domkyrka, nämligen på kyrkotaket med resning och brädslagning ...»²⁶ Koppartäckningen blev klar 1726, då kopparslagaren mästare Tobias Leffler och Pehr Schulström och deras gesäller, »för det de hela domkyrkans tak med koppar beslagit», mottagit tillsammans 444 daler silvermynt.²⁷ Av domkyrkosyssломannens memorial den 15 september 1725 erfar vi, »att byggmästaren antagligen lär komma att uppresa spiror och taklaget över biblioteket nästkommande måndag, vill Gud». I samma memorial frågar Bråwijk, om kopparslagarna, som snart väntas, »icke skola begynna kopparslå över biblioteket för böckernas bättre conservation».²⁸ I oktober månad 1729 slet vinden bort taket över Bibliotekskoret. Byggmästare Wollner och kyrkobyggaren Anders Olsson samt deras arbetskarlar lade upp takbjälkar och taklag samt beslog med bräder; Anders Olsson gjorde för att skydda böckerna mot dropp ett brädtak i biblioteket.²⁹

Den murade listan var ännu icke klar. I juli 1726 beslöts i domkapitlet, att »listan kring domkyrkan skall göras av trä och överdragas med koppar, efter han gör samma gagnet som en murad list och domkyrkans bekostnad blir mindre därigenom».³⁰ Detta beslut rubbades något »på prov» i augusti samma år men måste senare helt ha undanröjts. Den 2 januari 1727 riktat consistoriet en förfrågan till biskopen, »om med murlisten under kyrktaket skall continu-

eras, efter man finner, att murlisten under kortaket begynner redan här och där att brista».³¹ Det bestämdes emellertid att »med murlisten begynnes med första».³² Fullbordad blev den emellertid ej nu, ty 1730 betalades 576 daler »för murlistens förfärdigande»,³³ och 1732 skrives i domkyrkorådets protokoll: »Vad teglet anbelangar till den resterande murlisten, så förmenas vara tillräckligt tegel tillhugget utantill, men felas det innanföre; skaffas först därtill gamla pelarna vid tegelugnen ifrån Bresshammar och det övriga teglet förskaffas ifrån Kungsberg för reda penningar.»³⁴ Till murlisten, vilken nu synes ha nått sin fullbordan, åtgick samma år 101 tunnor grå kalk.³⁵ Dess vita band utgör alltså ett pittoreskt och för byggnadsverkets arkitektoniska hållning viktigt inslag i exteriören.

Det vill synas som om man ej fick tillfälle eller råd att omedelbart gripa sig an med att förse tornet med avtäckning. Men år 1724 den 12 augusti skriver syssломannen Bråwijk i ett memorial: »Täcktes Högvördige Herr Doktorn och Biskopen samt PL. Ven. Cons. höggünstigt ingå kontrakt med byggmästaren om tornbyggnaden, och vad dagpenningen vidkommer, den han påstår härefter större än tillförene, samt att han fullbordar tornbyggnaden, innan han avträder, vilket synes nyttigt för varje handa sakers skull. Dess begäran är 5 daler 12 öre kopparmynt om dagen och vid slutet av tornbyggnaden en hedersklädning eller 300 daler kopparmynt.»³⁶ Arbetena på tornet kommo igång, och de förut nämnda kyrkobyggarna Anders Hansson och Anders Larsson samt byggmästare Wollners hantlangare och timmerkarlar fingo bli betalt för arbete i tornet med resningen.³⁷ »Klockstapeln», dvs ställningen för klockans upphängning, förfärdigades på marken och hissades av fem man upp i tornet år 1725.³⁸ År 1732 var förslag uppe att inlägga en brandbotten mellan stentornet och tornhuvuven, men förslaget ställdes på framtiden i avvaktande av att de nödiga medlen skulle kunna anskaffas.³⁹ År 1734 beslöts, att luckor av järn skulle förfärdigas och sättas upp för öppningarna i tornet,⁴⁰ och följande år, att dessa luckor skulle överstrykas med kimrök och linolja. Samtidigt anbefalldes, »att torntaket eller huvuven skulle väl betäckas, jämväl ock på sidorna med bräder». Byggmästare Wollner, som utförde även detta arbete, hade 3 daler om dagen, »men de

andra arbetskarlarna efter vanligheten».⁴¹ Den tornbetäckning, om vilken här ovan lämnats några meddelanden, och vars utseende vi icke känna från någon bild, gjorde säkerligen snarare skäl för beteckningen torntaket än tornhuven och var av provisorisk karaktär, helt visst ej avsedd att användas längre än nödvändigt, tills man hunnit samla medel till ett värdigare tornkrön.

Tornuret tog givetvis stor skada vid branden, tydligen dock inte värre än att man ansåg det önskvärt att undersöka möjligheten av dess reparation.⁴² I inventariet 1725 säges emellertid: »Urverket är förbränt, då kyrkan brann.»⁴³ Under tiden tills man fick ett nytt tornur 1735, hade man blott ett litet slagur.⁴⁴ Både biskop och consistorium voro av den åsikten, »att ingenting är oss så angeläget som att få ett urverk, vilket måste bli det allra första vi skaffa oss.»⁴⁵ Biskopen synes ha underhandlat med en viss herr Bäck, vilken skulle leverera ett tornur för 3 000 daler;⁴⁶ förhandlingarna synas emellertid icke ha lett till något resultat. Även med kommerserådet Polheimer låg biskopen i underhandlingar med samma syfte, men ej heller dessa hade framgång.⁴⁷ Äntligen år 1733 skrevs kontrakt med en mästare Johan Kristofer Tramp i Västerås om ett nytt tornur, vilket blev färdigt följande år och betalades med 700 daler silvermynt.⁴⁸ Vid domkyrkorådets sammanträde den 29.5.1735 »anbefalldes, att urverket skall väl täckas med bräder, att däruppå intet regn eller dropp må komma.»⁴⁹ I samband med det nya urverkets tillkomst gjordes en reparation av urtavlor och visare, vartill virke skulle tas ur domkyrkans skogar.⁵⁰ Vid reparationen skulle man »först bygga utan uppå tornet och sedan innan uti efter hand».⁵¹

Ovan har nämnts, huru på ett mycket tidigt stadium av reparationerna efter 1723 års brand en klocka blev omgjuten och levererad. Redan samma år hämtades ytterligare en klocka — de två sålunda omgjutna klockorna voro de minsta — och uppsattes i en på kyrkogården byggd stapel, vilken följande år hissades upp i tornet. Samma år hämtades även från Stockholm de två största klockorna; de hissades upp i tornet under ledning av klockgjutaregesällen Fredrik Schejel och voro på sin plats före den 1 december.⁵² Till madam Mejer i Stockholm betalades med 348 daler silvermynt

återstoden av räkningen på 2 021 daler silvermynt för alla fyra klockornas omgjutning.⁵³

Kyrkans yttermurar synas ha gått tämligen oskadade ur eldsvådan 1723 — de svåraste skadorna bör ha funnits vid murkrönen, och dessa blevo avhjälpna genom byggandet av den murade taklisten, dock finnas några uppgifter även om reparationer på yttermurarna. Sålunda ges en murmästare betalning för att han med sina gesäller reparerat »murarna»⁵⁴ och »högmurarna».⁵⁵ I samband med att ställningar voro resta kring högkoret för fönstrens reparation år 1728 synas också murarna ha rödfärgats.⁵⁶ Strävpelarna och trapptornen vid kyrkans yttermurar försågos med täckning och lister av koppar åren 1729 och 1730.⁵⁷

Vid branden 1723 synas särskilt fönstren i koret ha blivit skadade. Inte förrän år 1727 blev frågan om deras reparation aktuell. Domkapitlet uttalar som sin mening, att nya korfönster ej skola göras, ty kyrkans medel äro ej tillräckliga och andra utgifter nödigare; »de gamla fönstren äro ock starkare än de nya, som (i) dessa tider göras, så äro de gamla ett gammalt monument och en prydnad, om vilken man har att läsa i böckerna, varför consistoriet intet kan därtill giva sitt samtycke till sysslomannens förslag, utan de (rutor) som söndriga äro kunna lagas».⁵⁸ Biskopen däremot, som var intagen av upplysningstidens strävan att få in ljus även i kyrkorna, önskar nya fönster med fyrkantiga rutor, »som göra vår kyrka ljusare än hon nu är», men hyser dock något betänkanke på grund av svårigheten att anskaffa de nödvändiga medlen och att uppspara lämplig mästare, »emedan man har funnit, att vad nytt är tillgjort och förbättrat i dessa tider, har inte haft långt bestånd».⁵⁹ Efter mycken tvekan beslöts den 10 januari 1728, att mästare Johan Westling i Strängnäs skulle anförtros uppdraget att göra nya fönster.⁶⁰ Arbetet pågick till 1733, hela tiden under ledning av Westling, som vid olika tillfällen får betalt för sitt arbete.⁶¹ Till de nya fönstren förfärdigade smeden Lars Menlös och Erik Lind år 1728 518 fönsterbågar och 88 skenor;⁶² den senare förfärdigade följande år ytterligare 161 fönsterbågar och 140 skenor.⁶³

I samband med reparationen nedtogos de gamla mässings- och kopparnäten, som haft till uppgift att skydda glasfönstren; de uppvägs den 1 juli

1728 och befunnos innehålla 3 skeppund och 15 skålpund mässing samt 7 lispund koppar. Från år 1731 finnes ett av biskop och borgmästare i Strängnäs undertecknat kvitto, att de av brukspatron Petter Matthiesen på Skultuna bruk såsom ersättning för mässingsnäten mottagit 2110 daler kopparmynt.⁶⁴

År 1735 den 29 maj beslöts i domkyrkorådet, »att kyrkans fönstergluggar på nedersta sidan skola beläggas och muras med Ölands- och Gotlandssten, och till den ändan kan hit kallas någon stenhuggare, som tager fönstren i besiktning och giver förslag, vad tillgå kan av sten och andra materialier».⁶⁵ Detta arbete blev icke utfört, åtminstone inte i full utsträckning, ty kyrkans fönster så när som på gluggarna i tornet sakna ännu idag solbänkar av kalksten.

Det är alldeles klart, att den stora eldsvådan 1723 måste ha utgjort en oerhörd påfrestning för kyrkans valv. Härom skriver domkyrkosysselman Bråwijk i ett memorial den 29 april 1724: »2. Med murmästaren Joh: Andersson haver jag talat, som säger sig kunna laga välborne herr Cedercrantz's grav vid foten, att valvkupan, som bräcklig är, ej infaller i graven. — 3. Efter valvkuporna äro mycket försvagade är min ödmjuka påminnelse, om icke en murmästare borde rådfrågas, huru de bekvämligast kunna hjälpas, innan de taga större skada, antingen med rappande och gott bruk, som uppfyller och stärker de sönderbråkade stenar, eller på något annat sig bekant sätt.»⁶⁶ Att de av Bråwijk föreslagna åtgärderna kommit till utförande framgår för Cedercrantz'ska gravkorets vidkommande av den ofantligt slarviga murningstekniken och de äventyrliga konstruktionerna i vissa delar av dess omfattningsmurar och vad beträffar valven av de tjocka putslager, som ännu täcka kupornas översida. Även en del arbeten på valven och pelarna inuti kyrkan synas ha utförts. Dessa grövre reparationer utfördes av murmästaren Johan Andersson och hans gesäller under åren 1724 och 1725.⁶⁷ Under åren 1728 och 1729 snyggades kyrkan upp invändigt genom att rappas och vitlimmas till fönstersmygar, murar, valv och pelare. Arbetet utfördes av murmästaren Anders Vigsell och hans hantlangare.⁶⁸ Genom brev den 5.8.1729 påbjöd Kongl maj:t en kollekt över Strängnäs stift, av vilken be-

hållningen skulle gå till fullbordandet av reparationen vid domkyrkan.⁶⁹

År 1724 om våren inträffade den olyckan, att valvet i Bibliotekskoret, försvagat genom eldsvådan, »platt nederföll»,⁷⁰ varvid böckerna råkade i stor »confusion». (Se s 306.) Sju år senare skrives: »Domkyrkans bibliotek var väl ännu intet reparerat efter branden, men reparation skulle nu straxt företagas till tak och brandbotten, vilket så snart färdigt blev, skulle biblioteket till faculteter och formater i sin rätta ordning upprättas.»⁷¹ Vid sammanträde i domkyrkorådet den 20 april 1732 enades man om att vid reparationen skulle tillgå på följande sätt: »Det uppsättes ställning, och bjälkarna göres jämna under igenom fordring, sedan slås kanthuggna bräder därunder och sedermera beslås med väv, som därtill skall uppköpas, och sedan målas.»⁷² Dessa arbeten synas i stort sett ha blivit utförda, ty samma år eller följande betalas »för 225 alnar vävs uppsläende i biblioteket under panelen».⁷³ Arbetena blevo emellertid icke avslutade vid detta tillfälle. I augusti 1740 skrives om Bibliotekskoret: »Domkyrkans biblioteksrum är i år reparerat efter branden 1723 till tak och brandbotten, rappat och vitlimmat. Valvet (gravvalvet) bör lagas av vederbörande gravars ägare.»⁷⁴ 1743 lät överstinnan Inga Starenflycht uppmura gravvalvet »samt dess förfäders ben uti de 2:ne kopparkistorna hopsamla».⁷⁵ Ännu följande år synes Bibliotekskoret inte ha varit särskilt inbjudande, ty då fråga blev att ordna upp böckerna uttrycktes den farhågan, att »ingen litterat person torde väl vilja sig det åtaga i fruktan för det myckna dammet, som över dem ligger».⁷⁶

Under 1720-talet och 30-talets början hade de nödvändiga reparationerna i fråga om kyrkans yttre och inre genomförts, så att man nu kunde ägna sig åt att snygga upp den fasta inredningen. En snickare Jacob Lindqvist arbetar sålunda i kyrkan 1735 och 1736 liksom målaren Anders Zelling efter med domkyrkorådet ingånget accord.⁷⁷ De av Zelling utförda målningsarbetena torde ha betytt långt mer, än de knapphändiga notiserna låta ana. Det är troligt, att hela färganslaget förändrats till roccocons ljusare klang. Vi veta, att Zelling målade bänkarna,⁷⁸ orgelläktarens bröstning (förfärdigad av snickaren Lindqvist⁷⁹) och orgelfasaden.⁸⁰ Antagligen var det också

Zelling som målade ljudtaket över predikstolen år 1736 i marmorfärg, »ränderna omkring förgyllda samt knapparna dels förgyllda dels blå».⁸¹ Troligen var den övriga inredningen hållen i liknande färger. Den basunblåsande ängeln ovanpå predikstolens ljudtak förgylldes 1735.⁸² Läktaren bakom predikstolen målades 1746.⁸³

Vid eldsvådan 1723 togs orgelverket ned och bars ut. Det räddades sålunda men kom givetvis »uti confusion».⁸⁴ Den dåvarande organisten Lars Ekman satte emellertid upp några av de grövsta och förnämsta stämmorna, så att det nödortfött kunde brukas vid gudstjänsterna. I sådant skick befann det sig ännu 1733, vilket år det reparerades av orgelbyggaren Olof Hedlund. I en av orgelverkets vindlådor skrev denne: »Olof Hedlund orgelbyggare i Stockholm haver reparerat detta verk. År 1733 d. 17 oktober är denna lådan tillsammansätter och färdiggjord.»

Vi ha ovan givit en skildring av de vidlyftiga reparationerna efter 1723 års brand. Svårlösta och bekymmersamma uppgifter mötte mer än en gång dem, som hade ledningen. En av dessa, borgmästaren i Strängnäs, Anders Tholander, »vilken hela om-

sorgen och bestyrandet vid domkyrkans ansenliga reparationer haft», synes ha förvärvat höga vederbörandes uppskattning. För oss, som nu studera detta skede i kyrkans historia, förefaller det emellertid, som hade det varit domkyrkosysslomannen Lars Bråwijk, vilken haft det största besväret och bort få sin del av äran. I stället råkade Bråwijk i ekonomiska svårigheter. Hans sak behandlades vid ett sammanträde i consistorium den 12 maj 1736, till vilket Bråwijk ingivit en »nådeansökan». I denna försvarar han sig med, att han »som enfaldig prästman» inte förstod räkenskaper och att han givit drickspengar åt arbetarna på grund av arbetets farlighet; han framhåller, att domkyrkan efter en så vidlyftig reparation ännu har ett ansenligt kapital i behåll, samt påpekar, att han själv genom arbetet fått obotlig lungdot. Av dem, som lärt känna Bråwijk under arbetet, får han emellertid ett mycket gott betyg; av consistorium tillfrågade i saken yttrade kopparslagaren Petter Schulström, vid detta tillfälle kyrkovård, och kyrkobyggaren Anders och Erik Olofsson, att Bråwijk alltid varit utomordentligt arbetsam och driftig samt att vid arbetena tidvis sysselsatts 50 till 100 man.⁸⁵

Den nuvarande tornhuvens bygges

Såsom förut påpekats, var den avslutning, som man gav tornet efter branden 1723, knappast en tornhuv utan snarare ett tak, ägnat att täcka och skydda tornets inre men utan alla konstnärliga och arkitektoniska anspråk. Men vid mitten av 1730-talet kunde man efter att ha slutfört de grövre reparationerna börja tänka på att ge kyrkan en värdig tornhuv. Hela gången av detta byggnadsföretag och frågan om den nuvarande huvens konstnärliga upphovsman ha utförligt skildrats och diskuterats tidigare,⁸⁶ varför vi här kunna nöja oss med att tämligen kortfattat referat.

Till consistoriets sammanträde den 19 november 1735 hade domkyrkosysslomannen låtit uppmäta stentornets murtjocklek, vidd och höjd. Dessa upp-

gifter sändes till stadsarkitekten i Stockholm, Johan Eberhard Carlberg, dock först den 26 maj följande år; denne insänder den 27 juli »4 differenta projecter». Consistorium övervägde saken noga och länge; genom brev i slutet på januari 1738 ombads Carlberg att något ändra och återsända den av de fyra ritningarna, som mest tilltalat consistorium, samt att uppgöra och inlämna förslag på kostnader samt åtgång av virke. Med Carlbergs svar, daterat den 28 februari, följde den av domkapitlet fastställda ritningen utförd i större skala och med »några av de små prydligheter, som voro anmärkta på den mindre ritningen» utelämnade, och dessutom de begärda kostnads- och materialförslagen. Den i fig 273 återgivna ritningen i Domkapitlets arkiv,

Fig 273 Ritning till tornhuv av stadsarkitekten i Stockholm Johan Eberhard Carlberg 1738. Str domkap ark.

Drawing of cupola for tower, made in 1738 by Johan Eberhard Carlberg.

vilken nära överensstämmer med Carlbergs första förslag av år 1736 till tornhuv för Storkyrkan i Stockholm,⁸⁷ är måhända den i brevet omtalade ritningen i större skala. Den 2 oktober inlämnade

byggmästaren Johan Caspar Wollner förslag på virke till tornets upprättande.⁸⁸ och den 11 oktober beslöts i consistorium, att brev skulle avgå till Kgl Majt om timmer till domkyrkans tornresning »alldeles efter arkitekten Carlbergs förslag, som han till consistorium lämnat».⁸⁹ Därmed syntes avgjort att Carlbergs förslag skulle komma till utförande.

Det blev emellertid icke Carlbergs torn, som till slut blev utfört, och ej heller föll det på Johan Caspar Wollners lott att bygga den nya huvu. Anledningen till att dessa personer blevo undanskjutna känna vi icke. Faktum är, att den 13 juni 1739 »inställde sig slottsbyggmästaren herr Petter Gerdes, vilken anmodad var att giva förslag uppå ett anständigt torns uppsättande, då han upptedde en vacker ritning därtill, som befants vara mycket tjänlig» (fig 263). Domkyrkorådet antog såväl ritningen som förslaget, och, sedan rådet prutat den av Gerdes först uppgivna summan på 12 800 daler kopparmynt till 10 000, skrevs kontrakt, enligt vilket Gerdes åtager sig att med det allra första i Stockholm uppköpa det virke och den spik, »som till ett sådant ansenligt torn kan erfordras, allsammans efter den champlon och avritning, som jag (Gerdes) på denna dagen... inlämnat», att i Stockholm sammanhugga virket samt att på sin egen bekostnad överföra det ifrån Stockholm till Strängnäs, hissa upp det, sammanfoga det och beklä det med bräder; erforderligt arbetsfolk skall Gerdes själv hålla. Av den överenskommna summan betalas 4 000 daler kopparmynt i förskott, 3 000 betalas då tornvirket kommit fram till Strängnäs och resterande 3 000, »när tornet är alldeles färdigt och med bräder beklätt». Gerdes förbinder sig att »med högsta flit tillse, att ett alldeles försvarligt torn skall, om någonsin möjligt är, till octobris månads slut vara alldeles färdigt och med bräder beklätt».

Gerdes uppfyllde icke sitt löfte enligt kontraktet att fullborda sin anpart i tornbygget till slutet av oktober 1739; ännu i början av år 1742, då Gerdes lovar att komma och fullborda tornbyggnaden, var den icke klar. Så synes emellertid ha varit fallet före den 1 maj, då Gerdes uppburit den för tornbygget kontrakterade summan och därjämte 200 daler silvermynt. Till den långa byggnadstiden bar Gerdes utan tvivel själv största skulden. Trots upprepade påminnelser från domkapitlet, slottskansliet och

själva överståhållaren Rutger Fuchs och trots hot om inteckningar i Gerdes kvarnar i Torshälla och vite på 100 daler silvermynt infunno sig Gerdes arbetare i Strängnäs år 1740 först omkring den 1 augusti och 1741 först i oktober.

Tornhuvens stomme högs ihop i Stockholm och forslades sjöledes till Strängnäs, dit virket lyckligen anlände i december 1739; i juni följande år kommo ytterligare en del bräder. I slutet av juli revs det gamla provisoriska torntaket. Uppsättandet av tornhuvens stomme begynte i början av augusti och pågick till långt in i december, varigenom man fick tornresningen nästan färdig och till en del täckt med bräder. Resten av arbetena utfördes i slutet av 1741 och början av 1742.

Koppartäckningen av tornet utfördes till två tredjedelar av kopparslagarmästaren Lorens Jernström från Stockholm och till en tredjedel av kopparslagaränkan Anna Catharina Schulström-Holmstedt i Strängnäs. Av Jernström tillverkades också eller kopparbekläddes en del »sirater» på tornet, nämligen klotet, korset och tuppen högst upp, vilka voro på sin plats före årets slut 1741, samt en del prydnader till tornets undre delar, nämligen åtta urnor (två vid varje hörn), fyra ovaler eller (fönster) lufter med fötter och knoppar (de små ovala fönstren på kupolens fasade hörn), tolv kragstenar (två på ömse sidor om ochen ovanför var urtavla) och fyra stora knoppar med fötter (ovan urtavlor). Förgyllararbetet utfördes av collega scolæ Anders Ekman och efter dennes död av änkan Margareta Christina Muræa. Tornets koppartäckning synes icke ha blivit fullbordad förrän under år 1745; den 30 oktober detta år inlämnades Jernströms sluträkning.

Altanen kring lanterninen skyddas i våra dagar av ett räcke (plansch VI), vilket icke återfinnes på de ursprungliga ritningarna. Förslag att uppsätta ett räcke framfördes den 25.11.1741. Consistoriet nekade först, antagligen med hänsyn till de därmed förknippade kostnaderna, att göra dessa avsteg från ritningarna men gav den 18 augusti 1742 sitt tillstånd till räckets utförande. Detta tillverkades av smeden Fröberg i Strängnäs och var färdigt den 20 oktober men sattes upp först år 1745. Under tiden den 23 juni till den 12 juli 1746 utfördes av Johan Irman och hans medhjälpare vissa avslutningsarbeten i tornet. Sålunda murades över brandbotten

och bjälklagen i tornet, alla bjälkar murades fast och alla stora hål i murarna, där de gamla bjälkarna lågo före branden murades igen; likaså uppmurades fem stycken stora pelare emellan tornmuren och bjälklaget i tornet »till tornets säkrare styrka». Till dessa arbeten åtgingo 3 150 tegel.

Urtavlorna sutto efter den nya tornhuvens tillkomst inte längre på stentornet utan i huvens undre del. Genom kontrakt den 15.6.1745 fick målaren Hans Wulff i uppdrag att grunda och måla urtavlor, förfärdiga och förgylla de romerska siffrorna och märken för halva timmar, vilket allt skulle placeras på rätt plats; dessutom skulle göras från medelpunkten utgående strålar. Om dessa sistnämnda utförts, ha de i varje fall icke bevarats till våra dagar. Jacob Lillia gjorde 1746 fyra visare av koppar, som Per Nordberg förgyllde. År 1745 den 18.5. slöts kontrakt med direktören Anders Polhammar vid Stjärnsunds bruk om tillverkandet av ett tornur för 2 400 daler kopparmynt. Detta betalades den 14 augusti och var uppsatt den 26 september 1746. Slagklockan i lanterninen hissades upp den 26 maj samma år genom byggmästare Wollners försorg.

Vem har ritat Strängnäs domkyrkas tornhuv?

Frågan har livligt sysselsatt forskningen. Det förnämsta inlägget utgöres av Alms ovan citerade uppsats i Fornvännen 1933. Efter ett inlägg av domprosten Norberg i Konsthistorisk Tidskrift 1939 har Alm sammanstades ytterligare poängterat sin åsikt i frågan. Alm hävdar, att Härleman ritat tornhuv under det att Norberg vill göra gällande, att Gerdes gjort det. Tyvärr har på senaste tid intet nytt kommit i dagen, ägnat att övertyga de ännu tveksamma.

Det viktigaste argumentet i frågan är givetvis originalritningen till tornhuv (fig 263) med den av domkyrkosysselman Textrén utförda påskriften »uppvist uti Strängnäs domk[yrkoråd] d. 13. juni 1739». Det kan icke råda någon tvekan om att detta är den ritning, som åsyftas i kontraktet med Gerdes; ej heller finnes det någon som helst möjlighet till tvivel att vi här ha originalritningen till Strängnäs domkyrkas tornhuv. Men sedan Alm visat, att Gerdes övriga verksamhet som byggnadsritare är av sådan art, att han mänskligt att döma helt enkelt inte kan ha utfört det förnämliga konstverk, vilke-

ritningen till tornhuvuven otvivelaktigt är, och sedan vår främste kännare av Carl Hårlemans oeuvre Åke Stavenow utan varje tvekan tillskrivit Hårleman ritningen, kan åtminstone icke jag längre anse annat, än att Hårleman bör ges äran av att ha ritat Strängnäs domkyrkas nuvarande tornhuv.

Det enda skälet att tillskriva Gerdes ritningen är ett uttryck i konceptet till protokollet för domkyrkorådets sammanträde den 13 juni 1739: »uppvistes den ritning, som han [Gerdes] gjort». I det justerade protokollet däremot står: »Inställde sig slottsbyggmästaren herr Petter Gerdes, vilken anmodad var att giva förslag uppå ett anständigt torns uppsättande, då han upptedde en vacker ritning därtill, som befants vara mycket tjänlig». I kontraktet står: »...altsammans efter den champlon och avritning, som jag på denna dagen... inlevererat». Ordalydelsen i det justerade protokollet och i kontraktet utgör ingen anledning att tillskriva Gerdes ritningen. Att enbart från konceptprotokollets ordalydelse, vilken givetvis kan ha sin grund i en missuppfattning från protokollförarens sida och som kanske just därför ändrats i det justerade protokollet, sluta sig till att Gerdes skulle vara ritningens upphovsman, synes icke vara möjligt med hänsyn till det klara vittnesbördet till Hårlemans förmån, som ritningen enligt expertisens utsago själv ger.

Ett svårförklarligt förhållande är undanskjutandet av Carlberg och hans redan antagna ritning till förmån för Gerdes med Hårlemans ritning. Någon säker förklaring kan icke ges, men ett försök till tydning skall göras. I det justerade protokollet står, att Gerdes var anmodad att giva ett förslag på ett anständigt torns upprättande. Vem har anmodat honom därtill? Varken domkyrkorådet eller domkapitlet, ty i så fall hade något därom bort kunna återfinnas i protokollen; dessutom är det knappast troligt, att man skulle ha rivit upp sitt beslut angående Carlbergs torn, särskilt som man dragit in Kgl Majt i saken. Nej, uppmaningen till Gerdes torde nog ha kommit från annat håll. Sedan Kgl Majt fått consistorii anhållan att få hugga timmer till tornhuvuven på kronoparkerna i närheten av Strängnäs, skulle det ha varit mycket naturligt, om Hårleman genom överintendenten Carl Gustaf Tessins förmedling fått tillfälle att granska förslaget;

att han därefter skulle göra ett eget förslag och försöka driva igenom detta är bara, vad som kunde väntas. Nästa steg torde ha varit att bearbeta biskopen, som under våren låg vid riksdagen i Stockholm. Uppmaningen till Gerdes kan ha kommit från biskopen, men ytterst kom den säkerligen från Hårleman, vars åsikt via överintendenten ganska säkert också blev Kgl Majts. Att Hårleman så vitt av handlingarna framgår, icke uppburit någon ersättning för sin ritning, kan kanske förklaras därigenom, att biskopen, eftersom man ju redan haft utgift för Carlbergs ritning, gjort det till ett villkor för att Gerdes skulle få uppträda inför domkyrkorådet, att Hårleman avstod från arvode.

Den nuvarande tornhuvuven är som nämnts i huvudsak utförd efter den i fig 263 återgivna ritningen. I två viktiga avseenden skiljer den sig emellertid från denna. På den stora profilerade listen mellan stentornet och huvuven utelämnades sålunda vid förändret konsolerna, och järnräcket vid lanterninens fot är, som nämnts, ett senare tillägg. Dessutom ha detaljerna i viss mån förfuskats. Lanterninens plattform och huvuven sålunda alls icke ritningens djärva och spänstiga former. Eldurnorna och kloten vid den stora huvuvens bas ha också förvanskats till formen och därtill blivit alltför små.

Tornhuvuvens yttre hölje av kopparplåt är numera till största delen helt svartmålat; lanterninen och eldurnorna äro dock ärggröna. Korset med klotet och tuppen samt urtavloras siffror och visare äro förgyllda. Ursprungligen voro förutom de nämnda partierna också knopparna på altanens räcke, kulorna över de ovala fönstren och över urtavlor samt urnorna med eldslågor förgyllda. Med allt detta guld mot den obehandlade koppars så småningom ärggröna ytor bör tornhuvuven i äldre tid ha gjort ett festligare intryck än nu.

Trästommen vilar på murarna och på fyrdubbla bjälklag i tornets övre del. I höjd med de ovala fönstren går en med räcke försedd gång av bräder, avsedd för tornväktaren. För denne fanns också innanför det nordöstra fönstret och i anslutning till gången en med bänkar försedd brädkur. I huvuven är tornurets verk uppställt i en därför byggd kur av bräder. Dessutom finnas sådana trappor, som äro nödvändiga för att nå gången, kurarna och altanen.

1700-talets senare hälft fram till reparationen vid 1800-talets början

Denna period i byggnadens historia kännetecknas av en lugn utveckling utan katastrofer av något slag. Mot periodens slut börjar en strävan göra sig alltmer gällande att omgestalta den fasta inredningen i tidens smak, en strävan, som kulminerade i den stora restaureringen vid 1800-talets början.

På 1760-talet skriver biskop Serenius angående sina arbeten på Strängnäs domkyrka: »Kopparspiran och kupolen var sviktande av för liten och svag underbyggnad ... och sedan första byggnaden ej fått annat än skrålist av trä under sig, blev nu med 12 murade pelare inuti förvarad och den eldfängda trälusten bortriven, en kopparlist i stället.»⁹⁰ Denna utfördes av en mästare Kullberg, och beslogs med koppar av en rådman Lilja; arbetena betalades 1767.⁹¹

Åskledare och brandskydd

Strängnäs domkyrka hade bittra erfarenheter av blixstens farliga makt. När åskledaren blev känd, tvekade man inte att applicera en sådan på tornet, vilket ägde rum 1773. Teknisk ledare var fysikern professor Johan Karl Wilcke. Själva åskledaren säges ha utgjorts av »en från tornspetsen till marken löpande järnkedja»;⁹² för att skapa goda möjligheter att jorda åskledaren murades en brunn på kyrkogården, »uti vilken elektriska linan hänger».⁹³

Även på annat sätt än genom åskledaren sökte man skydda det nya tornet mot skador genom eld. I domkyrkorådets protokoll 1744 den 27.6. par. 6 läses följande: »... alldestund tornet för några dagar sedan stod i stor fara för åskeld, som då itände sig, och intet vatten var i förråd, eller på lång stund kunde förskaffas; ty anbefallte herr domprosten, att syssloman nu genast skall låta förfärdiga ett kar, som skall ställas jämte klockorna, och ständigt hålla det fullt med vatten, och nu emellertid betjäna sig av stora såar». Härvid anbefalldes syssloman Textrin, »att han äntligen skulle förbjuda ringarna och andra arbetskarlar, att de ingalunda få röka tobak i tornet eller under deras arbete vid hårt

vite och straff tillgörandes.»⁹⁴ Beslutet synes emellertid den gången icke ha lett till något resultat, ty frågan togs åter upp i domkyrkorådet 1748 den 6.5.⁹⁵ Lektor Engzelius och domkyrkosysslomanen skulle utse lämpligaste platsen för karen och därvid även beakta möjligheterna att, när så behövdes, få avlopp för vattnet. Karen skulle göras i form av stora laggkärl med träband. Vid samma tillfälle omtalades, »att tutarn brukar alltid röka tobak i tornet». På grund härav beslöts, »att om tutaren hädanefter befinnes röka tobak uti tornet, så skulle han straxt sättas ifrån sysslan». Nu blev beslutet om vattenkar effektuerat. I räkenskaperna för 1759–1760 möta vi utgifter »för det gamla vattnets utskaffande ur tornet» och »till nytt vattens uppskaffande i tornet».⁹⁶ Utgifter för samma ändamål påträffas därefter ofta under årens lopp.

Underhållsarbeten

Sedan kyrkans tak blivit omlagt och täckt med koppar synes det ha hållit ganska väl, så att under nu ifrågakommande period endast smärre reparationer förekomma. Så var fallet 1743, då kyrktaket lagades och förbättrades av madam Schulström genom hennes gesäll och lärgosse, liksom också 1761. År 1783 nedtogs spiran över högkorets tak och bekläddes med ny koppar.⁹⁷

På yttermurarna företogs inga nämnvärda reparationer förrän mot århundradets slut. År 1743 rödfärgades muren under listen på södra sidan. Under 1800-talets första år gjordes en utvändig reparation, vilken huvudsakligen innebar, att den befintliga sockeln av »täljsten» (= kalk- eller sandsten) utbyttes mot sådan av tuktad gråsten. Efter annons i Inrikes tidningar utlystes auktion å reparationsarbetena, varefter arbetet uppdrogs åt länsurmästaren Anders Sundström.⁹⁸ Förutom sockeln omfattade reparationen även lagningar på strävpelarna, för vilket ändamål år 1801 beställdes 10 000 tegel »efter precist märke».⁹⁹ Dessutom företogs utvändig fogstrykning och avfärgning av

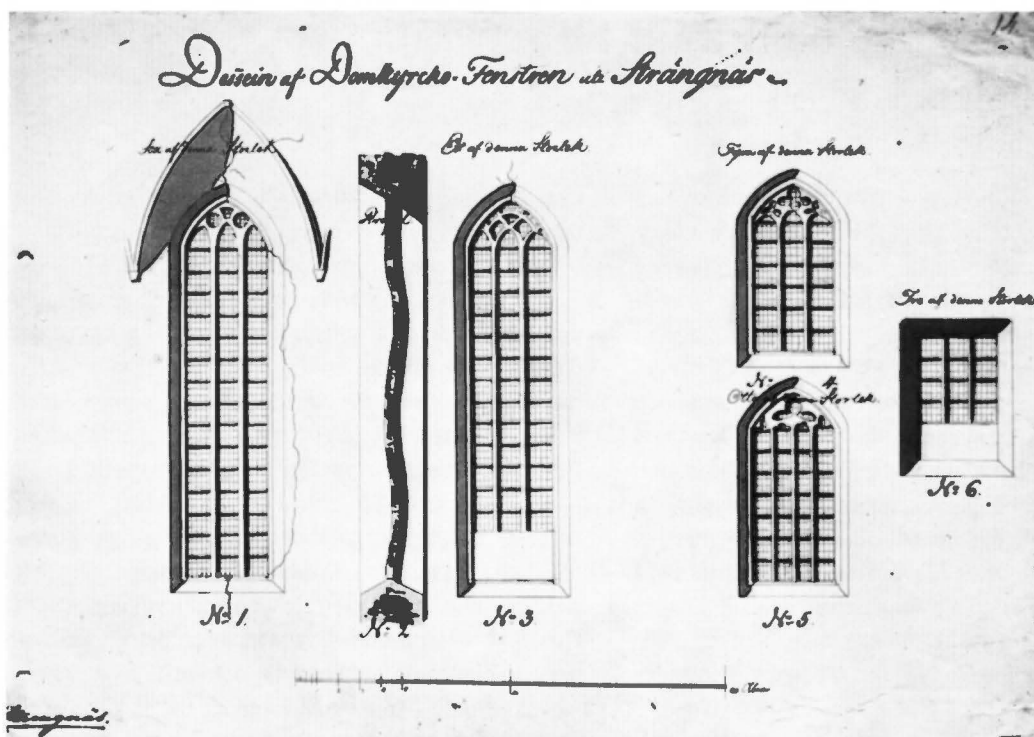

Fig 274. Uppmätning av fönster i domkyrkan av konduktören Jac Wulff år 1787. Bst.

Scale drawing of windows in the cathedral, by Jac Wulff, 1787.

hela kyrkan utom tornet och västra gaveln; sockeln putsades på sådana partier, där ny sockel av gråsten icke inlagts. Genom denna reparation fick sockeln i huvudsak sitt nuvarande utseende. Bland de förbrukade materialerna kunna nämnas 13 1/2 läster vit Gotlands-kalk, 72 1/2 tunna grå Gotlands-kalk, 7 bössor kimrök, 2 4/5 tunnor rödfärg och dessutom vitriol och kol. Vid avsyningen av Sundströms arbeten år 1802 kunde ingen annan anmärkning göras på domkyrkans färgning och fogstrykning »än att i obetydlig mån någon liten del av den röda färgen blandat sig med vita fogstrykningen».⁹⁹

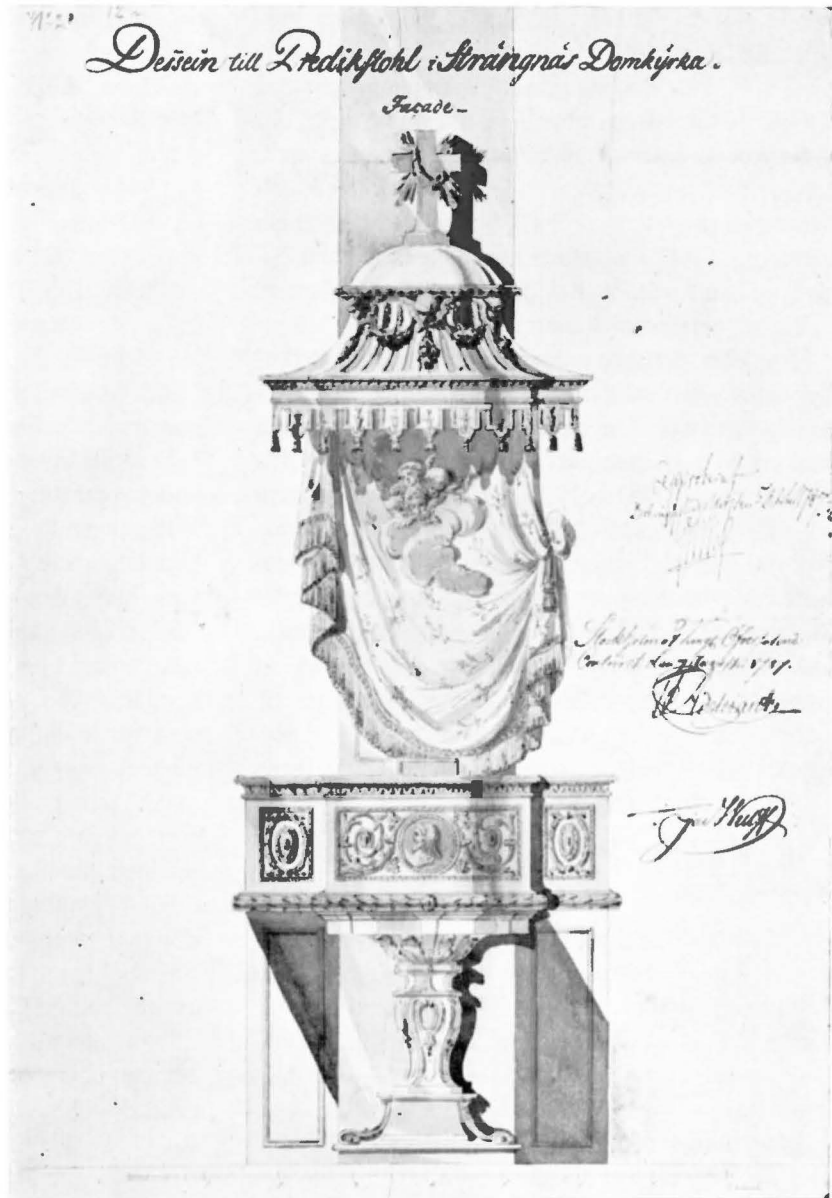
Vid slutet av 1780-talet hade domkyrkans fönster nått en sådan grad av skröplighet, att en reparation var oundgängligen nödvändig. År 1787 den 18.7. skriver consistorium till överintendenten: »Vid nyligen förehand inventering och besiktning i Strängnäs domkyrka har consistorium funnit nästan alla dess fönster så föråldrade och bristfälliga, att de

tarva en grundlig omlagning, ity att icke allenast rutorna, som efter gammaldags vis äro mycket små, genom tiden blivit anlupna och förmörkade, utan ock själva posterna eller murpelarna krokmat eller tagit bukter i sicksack, varigenom hänt, att fönsterbågarna icke kunna ligga tätt intill sidorna utan lämna större och mindre öppningar för starka väderdrag och om vintern för yrsnö ...» Med anledning av dessa förhållanden begär consistorium råd, huru de nödvändiga reparationerna bäst skola utföras.¹⁰⁰

Med anledning härav förordnades conducteuren Jac. Wulff besöka platsen.¹⁰¹ Denne gjorde därvid några ännu bevarade uppmätningar av kyrkans fönster,¹⁰² av vilka med all önskvärd tydlighet framgår, att de omtalade bristerna i fönstrens staverk när som helst kunde medföra en katastrof (fig 274). I sitt utlåtande med anledning av besiktningen förklarar också Wulff, att en reparation är absolut nödvändig, varvid två tillvägagångssätt

Fig 275. Ritning till predikstol av hovbildhuggaren Per Ljung, approberad av Gustav III den 5 oktober 1787. Str domkap ark.

Drawing of pulpit by Per Ljung, woodcarver to the Court, approved by Gustav III, 5 October 1787.

kunna tänkas: »antingen skola stempelarna åter uppföras eller skola dessa utbytas mot järnståndare.»¹⁰³

Överintendentens svarsskrivelse, grundad på Wulffs memorial, är daterad först 1788 den 19.8. Av de föreslagna tillvägagångssätten för reparationen förordas stempelarnas istandsättande. I det fallet »vinner kyrkan ej allenast en betydande besparing i kostnaden, utan även behåller sitt gotiska

utseende, som överensstämmer med kyrkans övriga struktur och byggnadssätt. Då även de övriga siraterna i fönstren, såsom i gott stånd få orubbade kvarbliva, endast de understytts, när det övriga rives och nedtages.»¹⁰⁴ Till all lycka följde man vid reparationen den av överintendenten förordade metoden, varigenom kyrkans fönster alltjämt har kvar sin gamla karaktär med ståndare av formtegel och små rutor. Arbetet utfördes av den förut om-

talade länsurmästaren A Sundström och avsynades 1795 den 14.1. Härvid gjordes grava anmärkningar,¹⁰⁵ och den 13.2. utfärdade borgmästaren J Georg Björnström ett intyg, varav framgår, att snön yrde in genom de nya fönstren och att ett enda av korffönstren var tätt.¹⁰⁵ Sundström rättade till bristerna, så gott sig göra lät, och efterbesiktning företogs, varvid consistorii ombud gillade men övriga protesterade.¹⁰⁵ Emellertid utfick Sundström resten av entreprenadsumman.¹⁰⁶

Uppgifter om inre reparationer på själva kyrkobyggnaden äro från nu ifrågavarande period mycket sparsamma. Under åren 1743–1744 rappades kyrkovalven av murmästaren Irman med åtskilliga hantlangare;¹⁰⁷ även 1756–1757 utfördes arbeten på valven.¹⁰⁸ Under 1770-talet gjordes betydande reparationer på kyrkans golv. År 1776 anhöll domkyrkans syssloman att av det uppbrutna golvteglet få bygga ett arkivhus vid domkyrkans västra sida, vilket dock icke bifölls.¹⁰⁹ Följande år erfara vi, att stenplattor — antagligen av kalksten — höggos till golvet.¹¹⁰ Det vill härav synas, som om i vissa partier av golvet teglet i samband med omläggningen skulle ha utbytt mot kalkstensplattor.

Ny predikstol

År 1774 besökte Gustav III Strängnäs domkyrka, varvid han i nåder gjorde vissa erinringar, vilka kommo att bli av betydelse för kyrkans interiör. Detta gällde, så vitt nu kan konstateras, predikstolen och altarprydnaden; dessutom tillkom Sturesarkofagen som en följd av konungens besök.

Frågan om anskaffandet av en ny predikstol uppstogs år 1786 av biskopen, vilken i ett brev av den 14.12. till landshövdingen i Nyköping anhåller, att genom överintendenten en besiktning och uppmätning av den gamla predikstolen måtte göras för att överintendenten skulle kunna ta ställning till frågan, om en ny predikstol borde anskaffas eller om den gamla kunde repareras. Det framgår ganska tydligt, att biskopen för sin del var mest tilltalad av det senare alternativet — antagligen av ekonomiska skäl.¹¹¹ Efter att på platsen ha besiktigat den gamla predikstolen utförde hovbildhuggaren Per Ljung ritning till en ny, vilken jämte förslag på snickeriarbete, bildhuggeri, målning och förgyllning före-

drogs inför överintendenten den 1.5.1787, varvid beslöts att biskopens utlåtande om ritningen skulle inhämtas, innan den insändes till Kgl Majt.¹¹² Den översändes den 8.5. åtföljd av en skrivelse, av vilken bland annat inhämtas, att stenfoten till den gamla predikstolen ommålad och förgylld skulle bibehållas samt att hela arbetet skulle draga en kostnad av 1800 riksdaler specie.¹¹³ Om ritningen och kostnaderna för predikstolen skriver biskopen följande: »Desseinen är oförliknelig vacker och kan intet förbättras. Depensen av 1800 riksdaler ... är i mitt tycke så moderat, och kan med kyrkans inkomster bestridas.» Dessutom uttrycker han en önskan att arbetet måtte utföras om möjligt redan under sommarens lopp.¹¹⁴

Ritningen till predikstolen, vilken förvaras i domkapitlets arkiv (fig 275), gillades enligt påskrift av Kgl Majt den 5.10.1787.¹¹⁵ Sedan under våren 1788 diverse skrivelser förekommit angående kontraktet med Ljung, och detta underskrivits i augusti, kom arbetet i gång; hovförgyllaren Lars Kylberg stod för målning och förgyllning.¹¹⁶ Den 27.5.1789 meddelas i consistorium, att Ljung har nya predikstolen färdig; den gamla skall därför tagas ned strax efter pingsten, och domprosten skall ordna med ett provisorium att användas under mellantiden.¹¹⁷ Den nya predikstolen var uppsatt i kyrkan den 8 augusti.¹¹⁸ Förutom betalningarna till Ljung och Kylberg påträffa vi i räkenskaperna även några andra utgifter för predikstolen, nämligen en utgift till skepparen Frisk för transporten från Stockholm och en annan för 12 brädlårar, »i vilka predikstolen hitfördes».¹¹⁹ Vidare betalades »för gamla predikstolens bortförande ifrån det ställe, där den under den nyas uppsättande blivit brukad».¹¹⁹

I syfte dels att göra det möjligt att se predikstolsfoten i hela dess utsträckning, dels att skydda dess ömtåliga målning och förgyllning, beslöt man borttaga de mest skymmande bänkarna och i stället inhängna predikstolsfoten med ett järngaller.¹²⁰ Sedan de föreslagna åtgärderna gillats av Överintendentsämbetet,¹²¹ förfärdigades järngallren av smeden Dahlström¹²² efter ritningar, som uppgjorts inom Överintendentsämbetet. Detta galler är ännu bevarat men inte på sin ursprungliga plats; det avskiljer nämligen sedan restaureringen 1907–1910 Frescokapellet från södra sidoskeppet (fig 174).

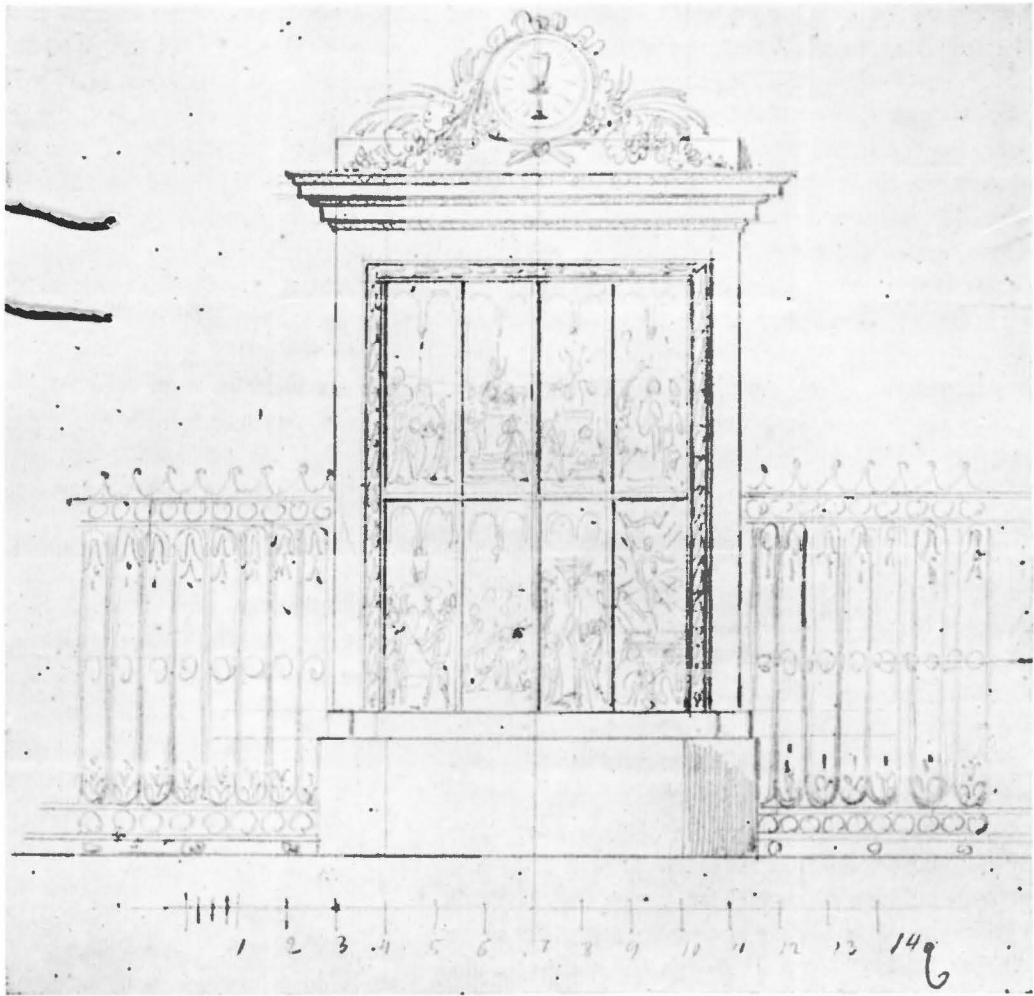

Fig 276. Förslag till altarprydnad med användande av delar av högaltarskåpet, av Per Ljung 1791. Bst.
Proposed reredos with parts of the triptych of the High Altar, by Per Ljung, 1791.

Biskopen synes ha varit högeligen tillfreds med den nya predikstolen. Vid ett tillfälle omnämner han den sålunda som »ett av de vackraste verken i riket».¹²³ Endast något mer än 50 år därefter, utlåter sig C G Brunius på följande sätt: »Denna lika stora som konstvidriga predikstol är vitmålad med förgyllda listverk. Det är i sanning högeligen att beklaga, att kyrkans målsmän på nämnda tid varit så obekanta med den högresten, att de ... inköpt en ny (predikstol), vilken är i högsta grad stilvidrig.»¹²⁴

Förslag till altarprydnad m m

Altaret pryddes vid denna tid ännu av biskop Rogges stora altarskåp. Enligt domkyrkans räkenskaper 1759–1760 fick målaren Hans Wulff betalt »för altartavlans förbättrande, rengörande och [botande av] andra felaktigheter».¹²⁵ Dörrarna till detta altarskåp, som i varje fall år 1780 hängde på pelarna vid uppgången till koret, hade år 1785 blivit klädda på ryggen och målade.¹²⁶

År 1791 synes domkyrkans ekonomiska ställning ha varit sådan, att man ansett sig i enlighet med

konungens önskan kunna vidta åtgärder för anskaffandet av en värdig altarprydnad. Med anledning härav hade hovbildhuggaren Ljung, vilken på platsen tagit del av förhållandena, förfärdigat en skiss (fig 276), av vilken framgår, att den gamla altartavlan skulle användas men insatt i en arkitektonisk omramning i tidens smak.¹²⁷ Om förslaget yttrade överintendenten, att de väl med vissa tillägg kunde passa i en mindre kyrka men icke i en av Strängnäs domkyrkas storlek; om biskopen ansåg, att kyrkans kassa tålde en sådan utgift, ville överintendenten låta göra ritning till en lämplig altarprydnad, men som man icke kunde kosta på mer än 3 333 1/3 riksdaler, såsom biskopen omnämnt, vore det bäst, att tills penningresurserna avsevärt ökats, ställa saken på framtiden.¹²⁸ Med hänsyn till överintendentens yttrande ansåg biskopen det bäst att välja det sista alternativet. Motivering i brevet är av intresse och återges härefter: »Det kan inte vara någon tvivel därom, att en större altartavla, lämpad efter kyrkans storlek, skulle vara långt prydligare, än om den efter den översända dessein till den gamlas förbättrande skulle verkställas. Men som på den nuvarande är sådant arbete och bildhuggeri samt förgyllning, vilken ehuru 300 år gammal icke kan förbättras, så att den är av alla resande admirerad, som herr Ljung och Kylberg kan intyga, så kunde jag ej undvika reprocher så av stadens invånare som av övriga församlingar, om jag skulle tillstyrka ny altartavlas förfärdigande. Icke heller vet jag på vad ställe den gamla altartavlan skulle med förmån förnyttas, emedan detta förträffliga arbete icke kunde bliva betalt. Dessförutom bleve den alltför stor i en landskyrka. Varför jag ... hemställer, om icke den nuvarande kunde lämnas orubbad, till dess kassans tillstånd tillät denna utgift.»¹²⁹ Därmed var tanken på en ny altarprydnad skrinlagd för denna gång; den togs upp i samband med den stora invändiga restaureringen vid 1800-talets början.

Det nya altaret kom sålunda icke till utförande nu; däremot förverkligades konungens initiativ i två andra avseenden, nämligen beträffande upprättandet av ett monument över Sten Sture d y samt utförandet av vissa reparationer på monumentet över Karl IX. Bägge monumenten behandlas utförligt i en kommande volym; här skall endast nämnas,

att Sture-monumentet tillkom 1776–1777¹³⁰ och att en ny trähäst till uppbärande av konungens harnesk placerades på sarkofagen år 1776.¹³¹ Nedgången till det kungliga gravvalvet täcktes med två ringförsedda gravstenar, innefattade i en profilerad ram av huggen sten. Av betydelse för interiören var åtgärden, att järngallret kring Karl IX:s monument flyttades därifrån och uppställdes på ömse sidor om altaret mellan detta och de östligaste pelarna. Det är av betydelse att minnas, om man vill göra sig en föreställning om korets utseende vid denna tid, att båda monumenten då stodo mycket närmare korets mittaxel än nu, varigenom de kommo bättre till sin rätt men också på ett störande sätt skymde altaret (jämför planen plansch XXIX och fig 291).

Bänkinredning

Kyrkans bänkinredning synes under nu ifrågasvarande period icke ha undergått några nämnvärda förändringar. År 1767 beslöts, att domkyrkosyssloman skulle låta göra »pallar i kyrkan för skolgos-sarna».¹³² Såsom förut nämnts, fann man sig efter den nya predikstolens tillkomst tvungen att slopa några bänkar nedanför denna. För att skaffa sig ersättning för det förlorade utrymmet föreslogs, att bänkar skulle byggas ovanpå det Sachska gravkoret.¹³³ Överintendenten däremot föreslog, att man skulle lösa frågan genom att när så kunde visa sig nödvändigt, placera lösa säten i koret, vilka kunde undanskaffas mellan gudstjänsterna.¹³⁴

Orgel, läktare

Vid en besiktning 1745 befanns orgelverket vara i behov av reparation, varför kontrakt uppgjordes med orgelbyggaren Daniel Stråle, vilken för 5 400 daler kopparmynt åtog sig att fullständigt sätta verket i stånd, så att det, om det ej kom i någon okunnig organists händer, skulle stå sig 90 à 100 år. Reparationen var färdig 1746. Trots Stråles utfästelse var verket redan 1754 behäftat med vissa brister, och år 1758 måste det på nytt repareras. Vid inventering 1776 befanns verket vara mycket felaktigt och i behov av rengöring. Reparationen verkställdes av orgelbyggaren Schwan i Stockholm för 120 riksdaler och var avslutad år 1778. Tjugo

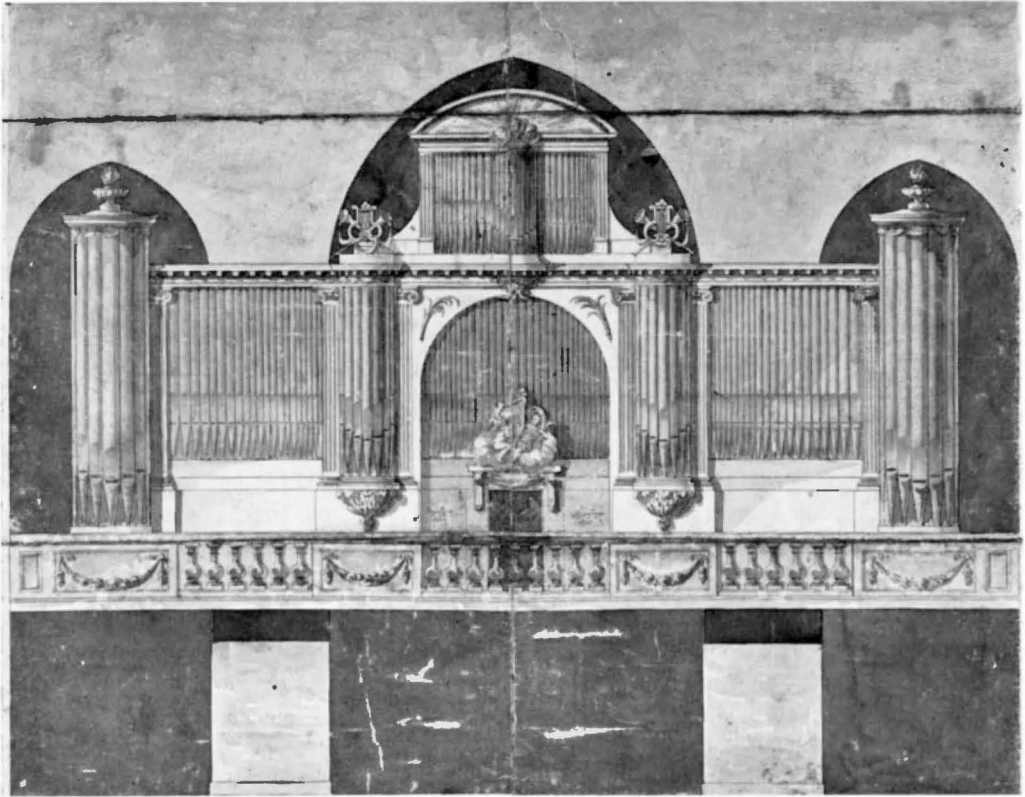

Fig 277. Ritning till orgelfasad och orgelläktare av arkitekten Olof Tempelman, godkänd av Gustav IV Adolf den 7 augusti 1800. Str domkap ark.

Drawing of organ front and organ gallery by Olof Tempelman, approved by Gustav IV Adolphus, 7 August 1800.

år senare var verket åter förfallet. Sedan man bl a förgäves annonserat i Inrikestidningar angående den förestående reparationen, vände man sig till »orgelbyggeridirecteuren» Johan Everhardt, vilken för 5 400 riksdaler åtog sig att bygga ett nytt orgelverk. Sedan Kgl Majt gillat ritningarna och Musikaliska akademien dispositionen av de 40 stämmorna, utfördes arbetet,¹³⁵ vilket avslutades år 1804 av direktör Schwan.¹³⁶

Samtidigt med orgelverket byggdes också ny orgelläktare och ny orgelfasad. Everhardt hade tydligen gjort ritningar till både fasad och läktare, vilka emellertid icke vunno överintendentens gillande.¹³⁷ Av hovarkitekten Olof Tempelman utarbetades nya ritningar (fig 277), vilka i nåder gillades av Kgl Majt den 7 augusti år 1800.¹³⁸ Fasaden och läktaren utfördes under 1800-talets första

år, bildhuggerierna av bildhuggaren Kumling och målningsarbetet av målaren Hacksell.¹³⁹ Den nya läktaren var en väldig byggnad i nyklassisk stil upptagande hela långhusets bredd — sidokoren dock frånräknade — och utfyllande första och andra travén från väster samt ett stycke av den tredje (se planen plansch XXIX). Trappan till läktaren gick utefter västra muren i södra sidoskeppet. Ett parti av den skulpterade decorationen på denna orgelfasad har bevarats nämligen en grupp av målat och förgyllt trä med två putti, som sitta på moln, den ena spelande harpa och den andra hållande i en palmkvist; gruppen är placerad på ett entablement och satt ursprungligen ovanför en dörröppning(?) i orgelfasadens mittparti; nu har den sin plats på orgelläktarens barriär mot norra sidoskeppet. Gruppen bör vara utförd av den ovan nämnde Kumling.

FRÅN OCH MED RESTAURERINGEN VID 1800-TALETS BÖRJAN TILL OMKRING ÅR 1900

Restaureringen 1806–1820

Besiktning

Vi ha av förra kapitlet erfarit, hur under 1700-talets senare decennier, när kassan tillät, olika arbeten utförts till kyrkans underhåll och förskönande. År 1806 hade emellertid tanken på en stor, enhetligt ledd reparation och omdaning mognat. Med anledning därav besiktigades domkyrkan den 5 juli 1806 av vice landshövdingen i Nyköpings län, biskop Tingstadius, consistoriets ledamöter, arkitekten och sekreteraren i Överintendentsämbetet Gustav A Pfeffer jämte vice landssekreteraren och domkyrko-sysslomannen. Härvid konstaterades »mellan en gammal förfallen inredning samt nyare ornament en sådan kontrast, som alldeles icke skickar sig för denna domkyrka». Med anledning härav beslöts »i avseende på den nödvändiga städning och förbättring, som kyrkan invändigt tarvar»: »1) förfallna bänkar förnyas och repareras efter ritning och plan av Pfeffer; 2) koret befrias från träskranket på sidorna i norr och söder och de odugliga bänkarna, som därmed äro förenade; 3) golvet i koret och kyrkan jämnas; 4) hertigligen harnesket (Karl Filips), som hänger, uppsättes på en piedestal efter ritning av Pfeffer; 5) att i stället för den gamla altartavlan ett ornament i nyare smak projekteras av Pfeffer; 6) gamla trätavlor och de gamla skåplika tavlorna flyttas till andra ställen, där de kunna göra ett mindre anspråk på prydnad för kyrkan; ... 9) gamla djäkneläktaren bakom predikstolen flyttas till det koret, där de äldre gymnasisterna ha sina bänkar; 10) att kyrkans tak invändigt borstas och väggarna tillika med pelarna vitmenas, emedan stenarna i dem voro synbara.»¹ I anslutning härtill beslöts 1807 att skaffa ritningar till nytt altare, ny läktare

för ungdomen, avplankning under orgelläktaren, piedestal för hertigligen harnesket, nya bänkar m m och att »den fyrkantiga altartavlan», som bortskymde mellersta fönstret, skulle borttagas.¹

Överintendentsämbetets behandling av ärendet drog ut på tiden, beroende på att conducteuren Måsbäck under den tid han varit sysselsatt vid telegrafinrättningen icke hunnit med att göra den nödvändiga undersökningen av lokalen och domkyrkans dimensioner, varför ämbetets underdåniga yttrande i ärendet är daterat först den 28 juni 1810.² Kgl Majts resolution ansluter sig i allt väsentligt till överintendentens yttrande, vars för hela restaureringen viktiga innehåll vi skola ta del av.

Överintendenten yttrar: »1. Att vid projektet till den nya bänkinredningen efter den anläggning, som planritningen lit A [plansch XXIX] utvisar, den anmärkta snedheten försvinner genom mittlinjens brytning vid a och b, samt att vid datailleritningen lit B [fig 278] icke något varit att erinra; ... 2. Till ett nytt skrank uti koret har ritningen lit C [fig 279] blivit författad, vars direction är utsatt å planritningen. — 3. Ett nytt appui under hertigligen harnesket är uti ritning lit D fig [280] föreslaget. — 4. Luft-rören [från den hertigligen graven] hade kunnat förändras på uppgivet sätt, dock bör i stället för den lösa stenen över öppningen i kyrkogolvet en silhäll därtill gjutas av järn tätt med hål, som fälles imellan golvstenarna. — 5. Till den nya altarbyggnaden har jag låtit författa en ritning, vilken under lit. E. [fig 282] här i underdånighet bifogas, varjämte den gamla altartavlan till förvarande borde kunna uppsättas på något ledigt tjänligt ställe i domkyrkan. — 6. Ombyggnaden av djäkneläktaren synes vara

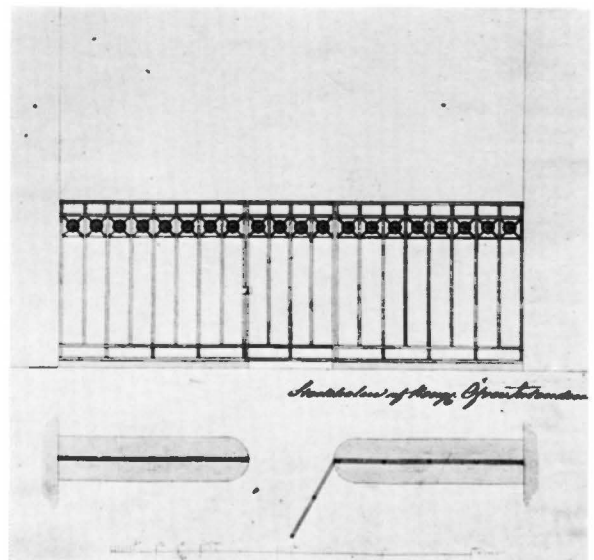
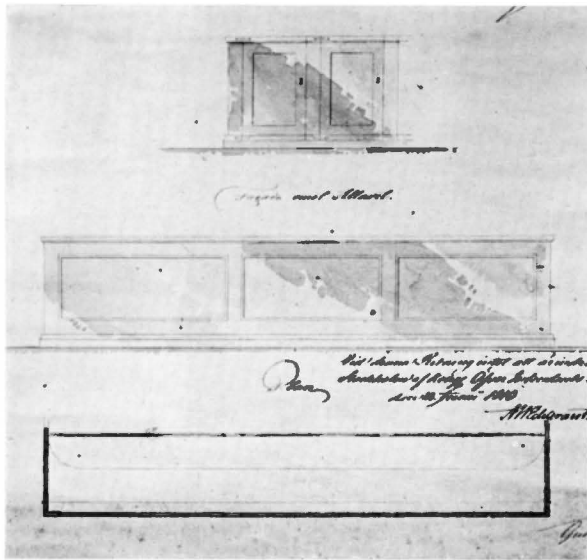

Fig 278–281. Ritningar av konstruktören Gustaf A Pfeffer gillade av Karl XIII den 13 augusti 1810. Str domkap ark. Ovan. Nya bänkrum. Ovan t h. Nytt skrank runt koret. Nedan. Konsol för hertig Karl Filip's harnesk. T h. Ombyggnad av Djäkneläktaren.

Drawings by Gustaf A Pfeffer, approved by Charles XIII, 13 August 1810.

Top. New pews. Top right. A new screen round the chancel. Bottom. Bracket for Duke Charles Philip's armour. Right. For the building of the Scholars' Gallery.

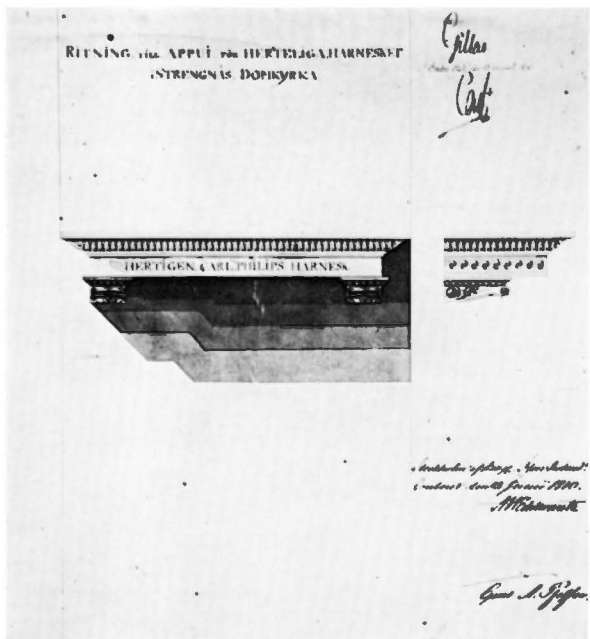
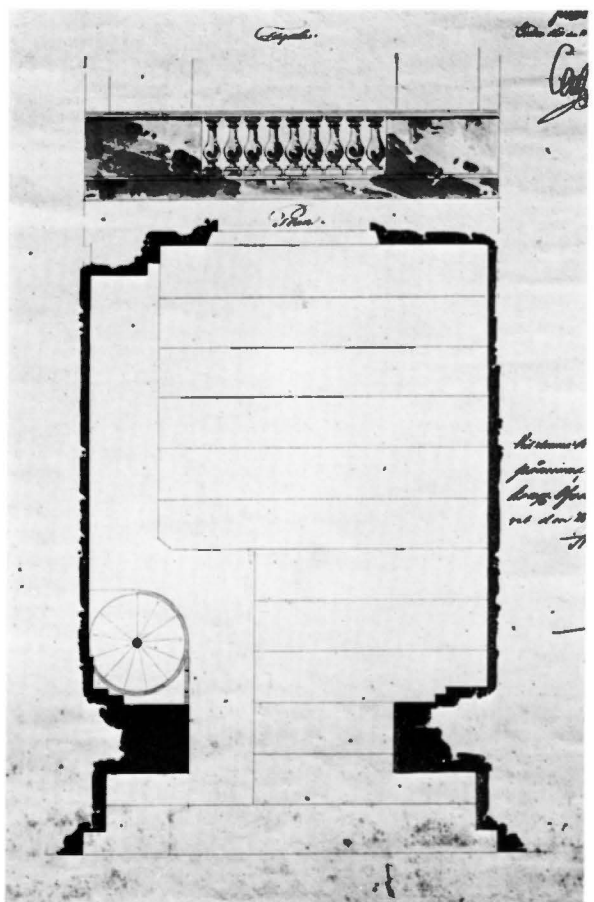

Fig 282. Ritning till altarprydnad av arkitekten Carl Fredrik Sundvall, gillad av Karl XIII den 13 augusti 1810. Str domkap ark.

Drawing of altar by Carl Fredrik Sundvall, approved by Charles XIII, 13 August 1810.

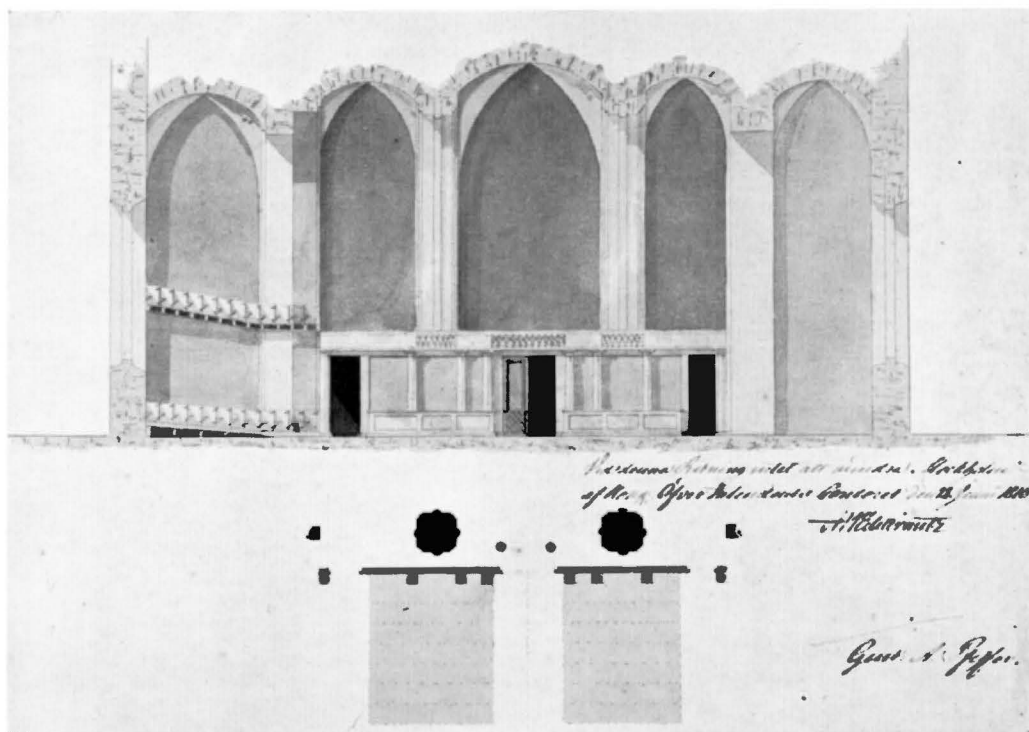

Fig 283. Ritning till avstängning under orgelläktaren av konduktören Gustaf A Pfeffer 1810. Godkänd av Överintendentsämbetet den 28 juni 1810. Str domkap ark.

Drawing of enclosure under the organ gallery, by Gustaf A Pfeffer 1810. Approved by the Board of Works, 28 June 1810.

ganska angelägen, och läser ritningen lit. F [fig 281] därtill vara lämplig i anseende till dess likformighet med den ej länge sedan uppsatta orgelläktaren, då den till lika höjd från golvet uppföres och i framtiden en dylik mitt emot skall inrättas. — Av lika nödvändighet är även den föreslagna avstängningen under orgelläktaren, och läser förslaget uti ritningen lit G [fig 283] bliva det enda sätt att avhjälpa den elaka effect, som den för lågt anlagda läktaren förorsakat. Dock böra dörrarna till sidogångarna förfärdigas släta och lika med boiseringen och kolonnerna under läktaren utflyttas på ena sidan, varjämte det gamla skranket vid stora kyrkodörren synes böra borttagas. — Dessa ritningar, varav lit C, D och E äro nygjorda, får jag till Eders Kongl Maj:ts höga beprövande i underdånighet överlämna med underdånigste tillstyrkande av nådigt bifall till det sätt, som consistorium i underdånighet föreslagit, varefter dessa inredningar tid efter annan

kunna förnyas med minsta kännning för domkyrkokassan.» Skrivelsen är undertecknad av överintendenten A U Edelcrantz och kontrasignerad av G A Pfeffer.

År 1807 fick G A Pfeffer betalt för ritningar till domkyrkans inredning,³ tydligen de ovan nämnda med lit A, B, F och G betecknade. Ritningarna A, B och F bära anteckningar om att de utförts av conducteuren Måsbäck. Det vill härav synas, som om Pfeffer haft ledningen, under det att Måsbäck utfört själva ritningsarbetet. Ritningen till den nya altarprydnaden, lit E var utförd av hovintendenten Carl F Sundvall, vilken den 28.2.1812 kvitterade 66 riksdaler 32 skilling banco som betalning härför, liksom också för »andra små detaljer för samma kyrka». ⁴ Om med det sista uttrycket avses ritningarna lit C och D, kan icke avgöras men förefaller föga troligt; antagligen hava dessa skäligen enkla arbeten Måsbäck till upphovsman.

Fig 284. Koret mot öster med Sundvalls altarprydnad. Foto S Curman 1907.

Chancel looking E with Sundvall's reredos.

Reparationer

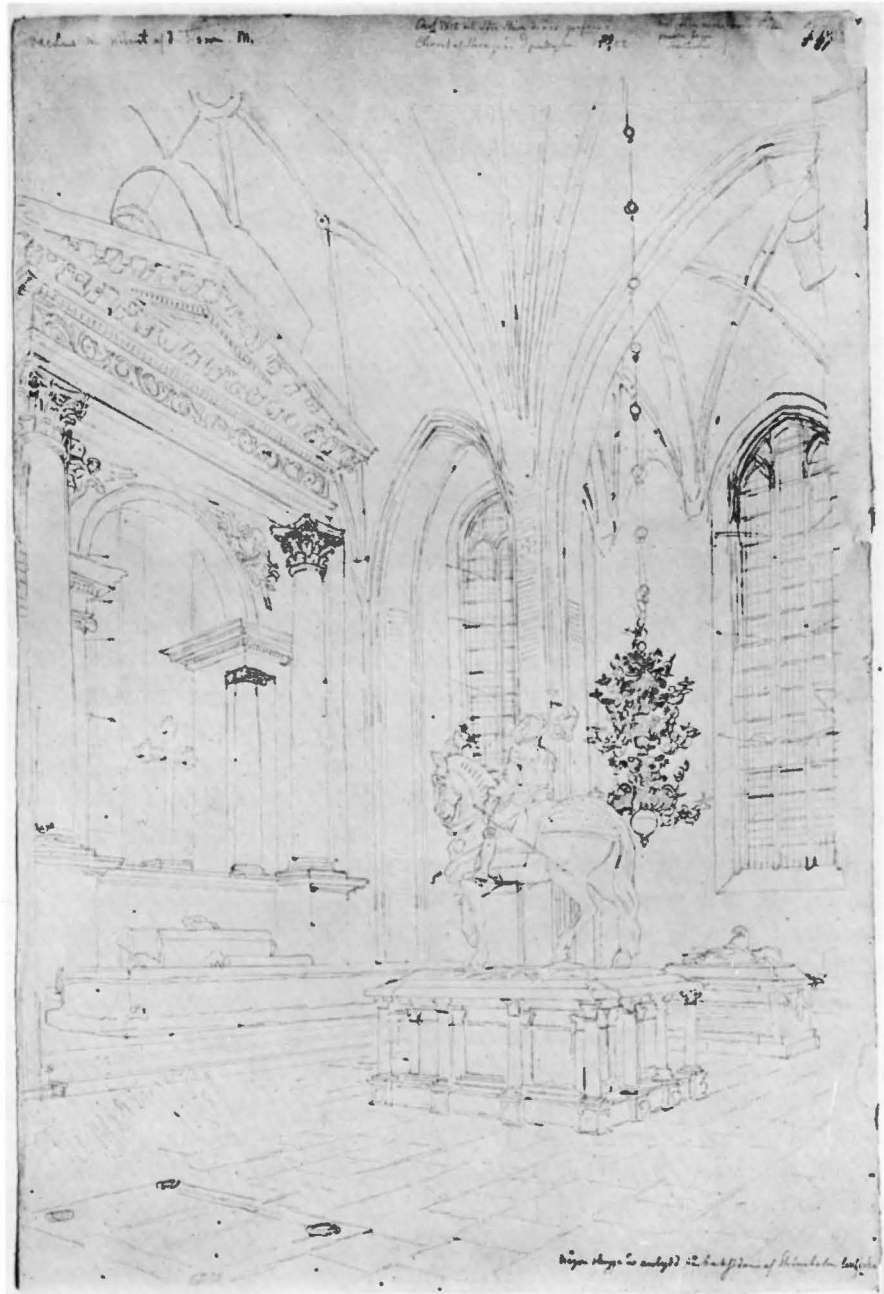
De mångahanda reparationsarbetena stodo under uppsikt av conducteuren Måsbäck, vilken under vissa år vistades långa tider i Strängnäs, så t ex 1813 — 84 dagar; 1814 — 152 dagar; 1815 — 211 dagar;⁵ men ännu långt in på 1820-talet kvitterade

Måsbäck arvoden för tillsynen över arbeten på domkyrkan och dess byggnader.

De förut omnämnda »silhällarna», dvs järngaller av gjutjärn, tillverkades vid Hällefors bruk och levererades i juli 1811.

Fig 285. Korets östra del med Sundvalls altarprydnad och monumentet över Karl IX. Teckning av C J Billmark 1852. NatM.

East part of chancel with Sundvall's reredos and Charles IX's monument. Drawing by C J Billmark 1852.

Ny läktare för skolungdom

I planen för den invändiga restaureringen ingick blott utförandet av en ny läktare, avsedd för skolungdomen; på den punkten ändrade man sig och utförde i stället två, placerade mitt emot varandra i S II och N II och utanför liggande kapell.⁶ Trappan till södra läktaren, på vilken gymnasisterna skulle

sitta med olika avdelningar för inferiorerna och superiorerna,⁷ hade sin plats i Djäknekorets nordöstra hörn; trappan till norra läktaren, där trivialskolans elever skulle sitta,⁸ gick utefter södra väggen i sakristia I. Bägge läktarna försågos med barriär i enlighet med ritningen lit F (fig 281).⁹ Gamla

djäckneläktaren nedtogs år 1813 och såren i murarna och golvet efter den bärande stommen och trappan lagades; dessutom igenmurades »5 öppningar i sidopelarna», varmed förmodligen menades fem stycken öppningar för gamla murgången.¹⁰ Läktarna synas ha varit fullt färdiga före årets slut, ty den 20.12. kvitterade Måsbäck 524 riksdaler banco »för 2:ne nya läktares uppbyggnad i domkyrkan».¹¹

Sundvalls altare

Grunden till altaret lades den 28.6.1815 i förbindelse med en högtidlighet. Efter slutat sammanträde i domkapitlet infunno sig dess ledamöter i domkyrkan och var och en medverkade genom murning vid grundstenens läggande.¹² Altarbyggnadens utseende framgår dels av Sundvalls ritning (fig 282), dels av fotografier, tagna före rivningen vid restaureringen 1907–1910 (fig 284). Även på en teckning av Carl Johan Billmark är altaret återgivet (fig 285). De grövre murningsarbetena utfördes under åren 1815 och 1816. Under det förstnämnda året gingo 483 1/4 murardagsverken och 15 761 tegelstenar »till altarbyggnaden» och under det senare 617 murardagsverken och 11 420 tegelstenar »till altarbyggnaden och korvalvens reparation».¹³ Till alla mer invecklade detaljer gjordes modeller i naturlig storlek. Sålunda förfärdigade bildhuggaren Axel Fahlcrantz i Stockholm modellen till ett stort kapitel av korintiska ordningen samt fyra konsoler av trä, antagligen till det översta bjälklaget och trekantsgaveln;¹⁴ kvittot är daterat 8.5. 1815. Vidare gjorde Fahlcrantz »i bildhuggeri modeller till listerna ... med dithörande hörnlöv samt en korintisk rosett».¹⁵ Av G A Ponsbach förfärdigades »modellen till en fris».¹⁶

Efter dessa modeller götos sedan de ifrågavarande partierna hos gipsgjutaren J Agazzi i Stockholm, vilken för detta arbete erhöll 982 riksdaler 32 skilling banco. Själv och med tre medhjälpare passade Agazzi in de olika styckena på sina platser. Materialet fraktades i 15 packlårar till Strängnäs och uppmonteringen tog 29 dagar i anspråk.¹⁷ Av de finare detaljerna på altarprydnaden torde det blott ha varit de joniska kapitälerna och änglarna i svicklarna, som icke tillverkats i Agazzis verkstad. De förra förfärdigades av sten — troligen kalksten —

»enligt ritning» hos E I Boberg i Stockholm, de senare modellerades och götos i gips av professor E Gustaf Göthe även i Stockholm, vilken för arbetet, uppsättningen inberäknad, erhöll 445 riksdaler banco.¹⁸ Änglarna i svicklarna (fig 286) utfördes inte i strikt anslutning till ritningen. På denna »voro änglarna tecknade helt och hållet draperade och med nedfällida vingar, varemot de av professor Göthe förfärdigade föreställdes med flygande vingar och av en lättare form och beklädnad». Detta föranledde biskop Tingstadius att reservera sig mot deras uppsättande; Kgl Majt gav emellertid tillstånd därtill.¹⁹

Till altarprydnadens utförande fordrades en hel del speciella verktyg, som levererades av Johan Saubert i Strängnäs. Av dessa kunna nämnas: 2 st cirkelledare till stora kolonnerna med behöriga löpare, 13 alnar långa vardera; 2 st dito till de mindre kolonnerna, 7 alnar långa vardera; 14 st 7 alnar långa rätskivor; 168 alnar gipslinjaler; svarvinrättningen till stora kolonnerna med behöriga spännbottnar, ringar och ledare; dito till de mindre kolonnerna; 2 st dragchamploner till frontespis och cornicher; 1 st dito till arkitraven med ledare; ... 1 st dragchamplon till joniska cornichen; 1 st dito till arkaden, m m.²⁰

Den ovannämnda Johan Saubert utförde även »allt snickarearbetet till altaret, bestående i ett altarbord med sin plan, trappa och knäpallar; dito ett nattvardsbord eller disken; ett kors och tvenne kandilabrar», m m.²¹ Måleriarbetena utfördes av J F Hesselberg i september 1817. Ur räkningen kunna följande rubriker citeras: »målat på muren (stödmuren mellan altaruppbyggnaden och valvet ovanför) balustrad i oljefärg; ett kors ... ådrat som cederträ och fernissat; altarbordet ... framsidorna 2 gånger anstrukna med grå oljefärg; altartrappan ... 3 gånger anstruken i grå sandstencouleur i oljefärg; nattvardsbordet (altarringen) ... ådrat som vit marmor i oljefärg.»²² Tvenne altarpallar om 3 alnars längd försågos med stoppning av Isac Hopman.²³

De två kandelabrarna, som på ritningen och även på fotografier synas ställda på de åt sidorna utskjutande partierna av altarprydnadens underbyggnad, förfärdigades »uti bildhuggeri» av den ovan nämnde G A Ponsbach, vilken för sitt arbete erhöll 80 riksdaler banco. De förgylldes med äkta guld av Fredrik

Fig 286. Änglafigurer på Sundvalls altarprydnad, modellerade av skulptören och arkitekten Erik Gustaf Göthe. Foto S Curman 1907.

Angels on Sundvall's reredos modelled by Erik Gustaf Göthe, sculptor and architect.

Bong i Stockholm, vilken härför betingat sig 180 riksdaler banco.²⁴

Ställning för hertig Karl Filips rustning

Hertig Karl Filips rustnings »appui» höggs av kaptenen och slottsstenhuggaren Johan A Göthe, professor E Gustaf Göthes far. För arbetet, vilket i räkningen betecknas som »en corniche, 10 fot lång med ornerade lister samt 2:ne konsoler därunder rikt ornerade, enligt herr hovintendenten Sundvalls därå givna ritning, kopierad i Ölandsmarmor», betalades 90 riksdaler banco.²⁵ Före uppsättningen putsades det hertiglga harnesket.²⁶

Bänkinredning

Den 27.1.1819 upprättades entreprenadkontrakt mellan consistorium och conducteur Måsbäck om förfärdigande av kyrkans nya bänkar (fig 287 och 278). Bland åtgångna materialier under räkenskapsåret 1.5.1819–1.5.1820 redovisas 77 3/4 tolfter brä-

der och 10 1/5 tolfter plank, vilka sannolikt till största delen åtgått till den nya bänkinredningen.²⁷ I oktober anskaffades från Eskilstuna tydligen till de nya bänkarna: 145 bänklås, 137 dussin träskruv, 140 vinkeljärn, 80 nycklar, 128 slutbleck (?) m m.²⁸ Den 26.8.1820 fingo 4 arbetare betalt »för utbärning ur domkyrkan och inläggning i materialboden av stycken efter gamla bänkarna jämte jords och damms utförning från samma kyrka, hopsamlat efter nämnda bänkar».²⁹ Av denna uppgift torde den slutsatsen kunna dragas, att bänkarna vid nämnda tidpunkt voro i stort sett färdiga. Järngallret kring predikstolen var hos smeden för lagning eller ändring och göts fast i hål i de nya planstenarna.³⁰ Måsbäck fick för bänkinredningen den 23.5.1820 691 riksdaler banco och den 30.6.1821 2 004.³¹

Av de beslutade åtgärderna synas väggen under orgelläktaren och järngallret kring koret aldrig ha blivit utförda.

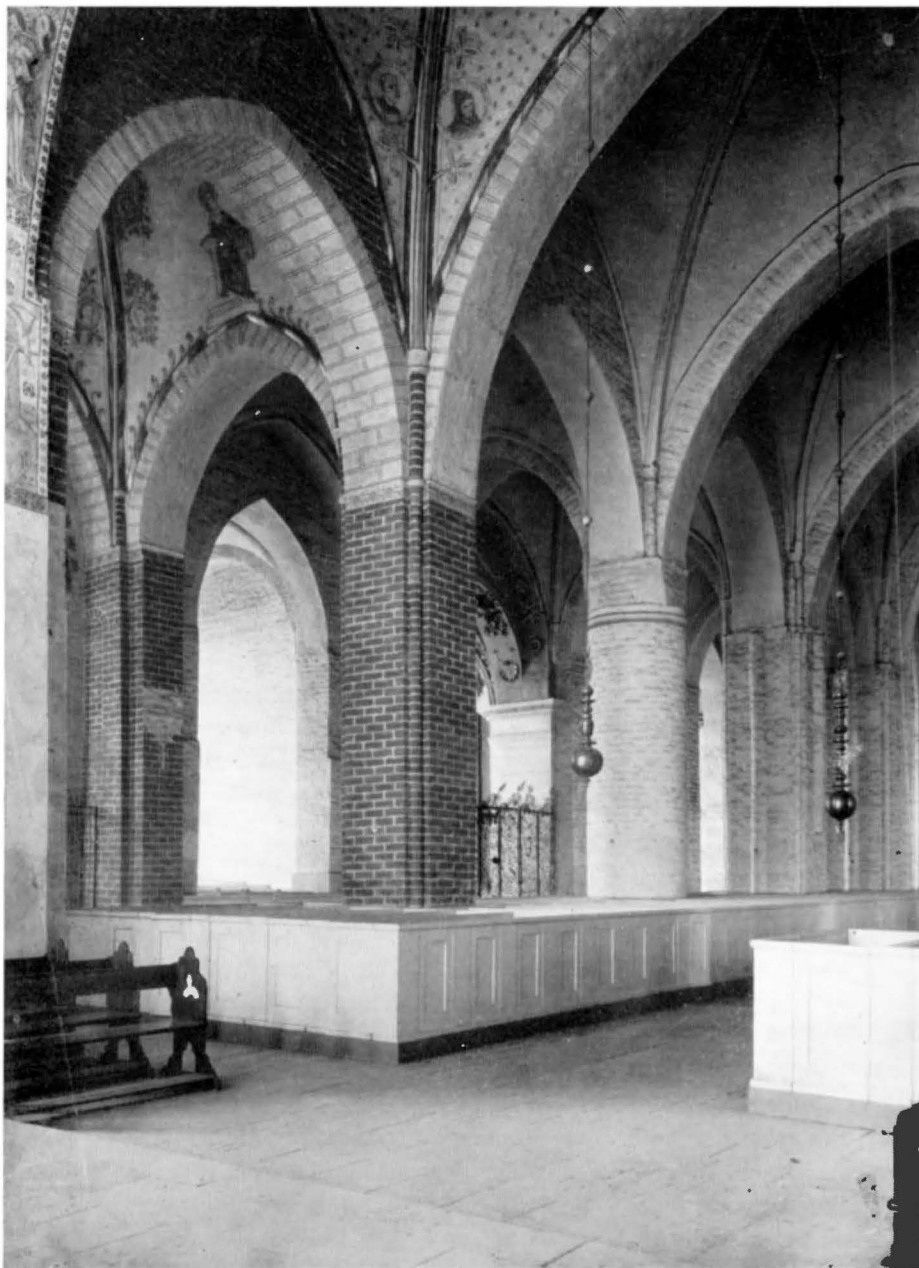

Fig 287. Långhuset sett från koret mot sydväst före restaureringen 1907–1910. Foto S Curman 1907.

Nave seen from the chancel, looking SW, before the restoration 1907–10.

Nummertavlor. Orgelreparation

I samband med bänkinredningen tillkommo 1819 »tvenne nya nummertavlor med machineri att höja, vända och sänka», tillverkade av Johan Saubert.³²

Orgelverket från 1802 reparerades av instrumentmakaren A Svanström under tillsyn av domkyrko-

organisten J E Törnqvist. Arbetet, som var rätt omfattande, avsynades omkring 1.3.1821.³³

Flyttning av altarskåp och epitafier

Det gamla altarskåpet, som förut stått på högaltaret, flyttades enligt förslaget till korets norra

vägg, vilket framgår av en teckning av C J Billmark, föreställande högkoret mot nordost.³⁴ Övriga altarskåp och epitafier synas i betydande omfattning ha flyttats undan: »för gamla trätavlors bärande från Franciska gravkoret till gamla sakristian» kvitterade kyrkvaktaren den 29.11.1819 ersättning för sig och sina medhjälpare.³⁵

Golvreparationer

1810-talets reparation fick sin stora betydelse för interiören genom de åtgärder, som vidtogos ifråga om den fasta inredningen. Dock utfördes även sådana restaureringsarbeten, som berörde byggnaden själv, golv, murar, valv, fönster, yttertak o s v.

I samband med att den nya bänkinredningen utfördes, blev det också nödvändigt att justera och laga golvet. Sålunda kanthöggs och fogades gammal golvsten och inlades ny sådan år 1819. Härvid tillreddes murbruket av domkyrkodrängens dotter, Lisa Apelqvist.³⁶ Golvet hade emellertid inte bestånd länge, ty betäckningen över en hel del gravar började ge med sig, varför golvet sjönk. Med anledning härav påmintes gravägarna genom annons i allmänna tidningarna om sin skyldighet att vidta nödiga reparationer.³⁷ En reparation kom också till stånd, varvid 400 stycken nya planstenar inlades.³⁸

Förstärkningsarbeten

En behövlig förankring av korvalven utfördes. Redan i sitt memorial av den 27.8.1787 angående fönstrens reparation hade Jac. Wulff fäst uppmärksamheten på bristfälligheterna i berörda hänseende (s 406). Han skriver: »Jag bör ej obemärkt lämna att vid besiktningen av ovan nämnda fönster även upptäcktes betydande rämnor över sex stycken av de högra framme uti koret, vilka sprickor ovan 3:ne valvbågar i synnerhet så tydligen visa sig, som på desseinen nr 1 är utmärkt och att jag ovan valvet på sidomuren mätte en öppning till en tums bredd samt befann jämväl ena delen av muren vara utskjuten till en halv tum. Orsaken härtill tyckes härleda sig såväl av valvets spänning ovan fönsterbågarna som i synnerhet av grundens sjunkning, vilken till någon del är planerad på slutningen av ett berg. Kunde dessa rämnor botas och igenkilas utan valvets rubbning, vore önskligt, helst då långliga tider varit lika och således ej vidare sättning att befara.»³⁹

På hösten 1801 vidgades sprickorna ansenligt, varför man begärde besiktning snarast möjligt av någon kunnig arkitekt.⁴⁰ Förrättningen uppdrogs åt sekreteraren G A Pfeffer och kaptenen J H Walmstedt och utfördes i slutet av april 1802⁴¹ samt resulterade i ett vidlyftigt ämbetsmemorial daterat den 31.5.⁴² Ovanför östra korfönstret fanns en spricka om en halv stens bredd, synlig från taklisten och även under fönstret ända ned till marken; i valvet ovanför syntes en spricka av 1 tums vidd. Även i nordöstra fönstret och valvkupan fanns en liknande spricka. Ovan fönstret närmast söder om det östra fanns »en spricka i yttermuren av nära en tums öppning, vilken tycktes vara den farligaste och som mest raserat fönstervalvningen, och uti kupan syntes en fläck av rappningen lossnad, varav en liten del nedfallit, varifrån till mitten av kupan syntes likaledes en rämna». Även över nästa fönster åt söder fanns en liten rämna. »Uppöver valven besiktigades även rämnorna, som stodo öppna emellan 2 till 3 tum, och befunnos murarna vara utskjutna om varandra över en tum. ... Emellan alla valvkuporna och yttermurarna äro skillnader av nära 3 tum, vilka vid en för 8 år sedan anställd reparation blivit med bruk i övre kanten igensmetade, och vilken fyllning nu ägde 2 tums bredd, varav kan slutas, att 3/4 tum är den skillnad, som muren i senare tider utskjutit, sedan 1/4 tum är avdragen för bruksmassans hoptorkning.» Även på utsidan syntes sprickorna, men igenkilade med tegelsten. Ingen kunde minnas, när detta skett, eller att sprickorna vidgat sig under senare tid. Under den pågående reparationen av sockeln skulle man dels hålla noga uppsikt på sprickorna samt »om någon skjutning blir märkbar vid contreforterna». Om såsom vore att förmoda, ingen förändring kunde märkas, »kan iståndsättandet medelst lindrig igenkilning lätteligen avlöpa».

Härvid synes tills vidare ha fått bero. Dock lät man årligen besiktiga valven för att förvissa sig om att icke sättningarna fortskredo.⁴³ År 1813 företogs en ny grundlig besiktning genom kapten Walmstedt och conducteuren Måsbäck,⁴⁴ varvid befanns, »att 11 stycken valvbågar mellan södra väggmuren och närmaste pelarraden voro rämnade, i valvbågarna över sex fönster i koret många och stora sprickor; uti valven över mellersta delen av koret mellan båda

pelarraderna finnas tre större sprickor, tvärt över kyrkan». ⁴⁵ Nu satte man omedelbart igång med de nödiga reparationerna. Den 6 oktober betalades de vid Skeppsta bruk tillverkade förankringsjärnen: »26 ankarjärn med större och mindre skruvar samt 9 slutar, 28 hylsor och 2 nycklar». ⁴⁶ Till »ankarjärnens insättning över korvalven» användes år 1813 338 dagsverken. ⁴⁷ Den 21 april 1814 fingo 3 arbetare sin betalning »för 13 dagsverken vid domkyrkokorvalvens rengöring». ⁴⁸ Härmed torde förankringsarbetena varit avslutade.

Följande år reparerades korets yttermurar. Ställningar uppsattes i maj och juli. ⁴⁹ Förutom att man satte igen sprickor och verkställde liknande reparationer på murarna, passade man på att sätta upp tak- och stuprännor samt förse vindsgluggarna kring koret med fönster. ⁵⁰

Förändringar av fönster och dörrar

År 1818 gjordes en förändring av fönster och dörrar i södra och norra vapenhusens yttermurar, varigenom kyrkan till det yttre slutgiltigt fick sin nuvarande form. Förut har påpekats (s 374), att södra vapenhuset på Peringskiölds teckning har tre höga och smala rundbågiga fönster (fig 230) och att norra vapenhuset antagligen hade två sådana. På planritningen till restaureringsförslaget av år 1810 (plansch XXIX) synes, att de bägge vapenhusportalerna voro belägna något mer åt väster än de nuvarande. På arkitekten Sandahls uppmättningsritning för Zetterwalls restaureringsprojekt ha de emellertid sitt nuvarande läge. Mellan 1810 och 1875, då arkitekten Sandahl gjorde sin uppmätning, måste portalerna ha flyttats och utan tvekan i samband därmed också de nuvarande fönstren tagits upp. Visserligen säges ingenstädes klart och tydligt, att den ifrågavarande förändringen skedde år 1818, men ett par uppgifter i räkenskaperna måste utan varje tvekan ges en sådan tydning.

»Betalt från och med den 10. junii till den 22. oktober nästlidit år [1818] för vakthållning vid domkyrkan nattetiden under påstående upphuggning och murning av nya dörr och fönsterlufter ...». ⁵⁰ Vilka fönster- och dörröppningar skulle uppgiften gälla om icke vapenhusens? Till yttermera visso i detta sammanhang kan andragas Strängnäs-smeden Joël Hallbergs räkning, betalad den 10.10.

1818: »Täckt med järnplåtar uti 5 fönsterlufter samt överstrukt plåtarna och alla korsjärn ...; överstrukt nya fönsterbågar samt gamla fönster, tillsammans 144, och 10 st krokare till rännorna med tillagd färg till alltsammans ...; skarvat rännan över södra dörren ...; gjort ny ränna över norra dörren.» ⁵² Det förefaller synnerligen antagligt, att anledningen till att rännan över södra dörren måste skarvas, var, att portalen flyttats ett stycke åt sidan. Under sommaren utfördes 583 1/4 murardagsverke. ⁵³

Av de fem fönsterblecken, som omtalas i smeden Hallbergs räkning voro ganska säkert fyra stycken för de nya stora fönstren i vapenhusen. Men för vilket fönster gjordes det femte? Troligen för Frescokapellets; det är nämligen mycket sannolikt, att detta fönster nu fick sin nuvarande form genom att fönsterbänken höjdes och avtäckningen gjordes spetsbågig.

Portalerna, vilka tidigare beskrivits (s 295 och 323), uppfördes efter flyttningen ganska säkert i sin gamla form; för södra portalens vidkommande finnes i varje fall ett mycket vägande skäl för ett sådant påstående. På Peringskiölds teckning fig 230 uppges dess bredd till 4 3/4 aln. Men detta mått är exakt detsamma som det nuvarande, 285 cm. Anledningen till bibehållandet av den gamla formen var säkerligen, att man i det fallet kunde använda det gamla materialet och de gamla dörrarna. På Peringskiölds bild tycker man sig skönja en dörr och en dörring av samma utseende som de nuvarande.

Övriga underhållsarbeten

Förutom dessa reparationer av mer ingripande art förekommo också arbeten, som bäst karakteriseras som lagningar. Sådana utfördes i olika etapper under hela reparationsperioden på stråvpelarna yttermurarna, taklisten, yttertaket och tornhuven, så att hela kyrkobyggnaden vid reparationsperiodens slut torde ha varit i gott skick.

Tornuret reparerades år 1818 av urmakaren Jor Torsk i Strängnäs. Härunder ringdes i 10 veckors tid klockan 6 och 12 på dagen i stadens rådsklocka; för denna ringning svarade nyssnämnde Torsk. ⁵⁴ Samma år arbetade en snickare C P Holmberg under 50 dagar i tornet med att lägga »golv vid växelverket ifrån alla fyra visartavlorna» och at

utföra panelning kring själva urverket.⁵⁵ Vidare utförde han under 18 dagar följande: »sänkt ner tornväktargångarna och lagt om densamma med plank samt fotbräder och ledstänger; dito lagt en gång ifrån själva urverket till luckan vid sidan av tornet med plank, fotbräder och ledstänger därtill; en ny liten dörr uti gallret, som sitter för strängarna till slagklockorna.»⁵⁶

Kyrkans utseende år 1830

Innan vi lämna 1810-talets restaurering, kunde det kanske vara av intresse att citera en skildring, som en besökande i domkyrkan fann sig föranlåten att nedskryva år 1830. Efter att ha klagat över den nya orgelläktarens olyckliga verkan skriver han: »Jag lät mig likväl icke avskräckas utan vandrade igenom den låga ingången under läktaren, som tycktes liksom vilja nedtrycka mig — och mitt ansikte klarnade vid åsynen av den förändring, kyrkan i övrigt undergått. I min barndom var hon det skönaste tempel; men huru mycket skönare var hon likväl icke nu! Då blott upplyst av ljuskronorna och några få från pelarna utgående armar, var hon grå och fulldammad, bänkarna höga och blågrå, predikstolen av mörkbrun betsad ek med svart upphöjt arbete, och inuti det höga majestätiska koret stod framför altaret ett stort bilderskåp, vars figurer framställde Kristi pinas historia, och blott på några stegs avstånd kunde urskiljas. Nu var hon mycket mer upplyst genom ett större antal ljusarmar och därjämte vitmenad, bänkarna lagom höga och vitmålade med helt ljusblå speglar, i likhet med grundfärgen på predikstolen och läktarna, predikstolen i

alla avseenden, både till proportion och utformning, den skönaste av alla nyare predikstolar, jag sett ...».

»De trenne herrliga valven (i koret) på sina sköna pelare hade även fordom måst tilldraga sig min uppmärksamhet; men oformligt höga bänkar upp-togo då rummet mellan pelarraderna och omslöt det inre av koret. Hela det vida koret står nu öppet. Den i sig själv vackra och väl utförda, höga altardekorationen, fastän icke överensstämmande med den götiska byggnadens arkitektur, gjorde i sin bländande vithet ett stort och behagligt intryck ...»

»Sedan jag även tagit i ögonsikte den forna altartavlan, som fått ett mycket fördelaktigt rum på norra väggen av koret, men blivit berövad sina målade dubbeldörrar ... (kastade jag en blick) upp-över altardekorationen (och upptäckte där) en av någon hantverkare målad läktare, vilande där ovanpå i höjden. En läktare där uppe!

Vart hava de båda stora bildertavlorna, som prydde de främsta pelarna på ömse sidor om koret tagit vägen?, frågade jag ... Å, dem har man vräkt in i Frankiska gravkoret, emedan conducteuren, som hade reparationen om hand, sade, att han ville hava undan allt skräp för att få kyrkan så ren som möjligt ... Utom dessa äro många tavlor, som för ingen del missklädde sitt rum, ända bakuti kyrkan blivit självmyndigt borttagna, och detta oaktat lagat och författningar strängeligen förbjuda sådant utan behörig tillåtelse; varemot blott några vapen funnits värdiga att här och där uppsättas ...»⁵⁷ Skribenten hade sinnet öppet för värdet hos kyrkans medeltida altarskåp. Uppskattning av dessa har alltid funnits i orten men däremot endast understundom hos de centrala myndigheterna.

Tiden mellan 1810-talets restaurering och restaureringen 1907–1910

Tiden mellan de bägge stora restaureringarna vid 1800-talets och 1900-talets början medförde på ett par undantag när inga större förändringar vare sig för det yttre eller det inre. Man inskränkte sig i huvudsak till sådant, som kan rubriceras som underhållsarbeten.

I maj 1826 ägde enligt Överintendentsämbetets förordnande en besiktning av kyrkans torn och yttertak rum. En fullständig reparation skulle draga en kostnad av 15 399 riksdaler banco.⁵⁸

På 1830- och 1840-talet utfördes omläggning av koppartäckningen på kyrktaket.⁵⁹ Av större be-

tydelse för exteriören blev emellertid vissa reparationer ifråga om yttermurarna. År 1841 fogströks tornet under ledning av byggmästaren A Eriksson, varvid åtgick 46 tunnor kalk samt 1 1/4 tunna rödfärg.⁶⁰ År 1842 rappades och fogströks »på norra och södra sidorna till den s k högkyrkan». Till arbetet åtgick 48 tunnor kalk, 2 tunnor rödfärg och ett stycke krita till kritslagning.⁶¹ Följande år utfördes samma procedur med långhusets murar. Härvid förbrukades 96 tunnor kalk, 1 3/4 tunnor rödfärg, 4 buntar hyssning till kritsnören och ett stycke krita.⁶² Med uttrycket »högkyrkan» avses utan tvivel de över sidoskeppens takfall uppskjutande delarna av högmurarna. Med »fogstrykning» menas säkerligen uppdragande av vita ränder på de röda putsytorna, varigenom imitation av tegelmur åstadkoms. Förvisso var det vid uppdragandet av dessa ränder, som »kritsnörena» och kritan kommo till användning. Detta utseende hade kyrkans murar till restaureringen vid 1900-talets början och ha för övrigt delvis ännu i dag.

År 1856 företogs åter en yttre reparation under ledning av byggmästaren A Asplund. Murarna lagades och rappades överallt, när detta var av behovet påkallat, och därefter »avfärgades och fogströks contreforterna i likhet med domkyrkomuren».⁶³

Under åren 1825 och 1826 gjordes genom bronsfabrikören Hesselgren i Stockholm »nya siffror och punkter» av mässing till alla fyra urtavlor. De nya delarna liksom också visarna förgylides med »veritabelt dukatguld».⁶⁴

Golvreparationer, flyttning av gravstenar m m

År 1859 reparerades kyrkans golv, vartill åtgick 450 alnar golvsten. År 1868 höra vi ånyo talas om reparationer av kyrkogolvet.⁶⁵ På 1860-talet väcktes förslag av dåvarande domkyrkosysslomannen K U Jaënsson att ur kyrkans golv låta upptaga en del gravstenar såväl från medeltiden som från senare tid för att skona dem för ytterligare nötning. Förslaget antogs, och i tre repriser — 1861, 1873 och 1880 — upptogs ur kyrkogolvet sammanlagt 19 gravstenar och inmurades i korets innerväggar. Domkapitlet beslöt år 1873, att på platsen för upptagna gravstenar skulle placeras plansten med ett inhugget nummer för identifieringens skull.⁶⁶

Vad beträffar inre reparationer, kan för övrigt

nämnas, att domkyrkan år 1860 invändigt avdamades och vitströks till väggar, valv och pelare, och att samtidigt en sockel, dvs ett bälte av svart färg närmast ovanför golvet, målades överallt runt väggar och pelare.⁶⁷ Domkyrkan putsades på nytt invändigt 1878.⁶⁸

Uppvärmning

En betydelsefull förbättring under nu ifrågavarande period bestod i att man skaffade sig möjligheter att värma upp kyrkan. År 1876 inköpte man hos Bolinders mekaniska fabriksaktiebolag sex kaminer, s k gurneyska ugnar, till ett pris av 600 kronor pr styck.⁶⁹ Förslag till ugnarnas placering och rökgångarnas dragning underställdes kgl överintendentensämbetets prövning, vilket liksom landshövdingeämbetet i Nyköping lämnade det utan anmärkning.⁷⁰ I mitten av december kunde man börja elda; arvudet för eldningen under vintern sattes till 25 kronor.⁷¹ Innanför västra ingången, som avstängdes för allmänheten, ordnades bod för ved och kol.⁷² De sex ugnarna hade följande placering: en intill östra sidan av var och en av pelarna 9 C och 9 D; en intill västra sidan av var och en av pelarna 6 B och 6 E samt en intill östra sidan av var och en av pelarna 4 B och 4 E, alltså två i korets västra del och två i vart och ett av vapenhusen. Rökgaserna från samtliga kaminer fördes genom långa bara järnrör, som bröto igenom valven, in i ännu bevarade skorstensstockar på vindarna. Till långhusets fyra kaminer höra lika många skorstensstockar på sidoskeppsvindarna, liggande och svagt stigande; efter att ha brutit igenom högmurarna gå de på insidan av dessa ett stycke lodrätt uppåt och förenas därefter parvis i spetsiga bågar, från vilkas hjässa en lodrät gren stiger upp till taknocken. En liknande dubbel skorstensstock finns också på korvinden. Alla tre skorstensstockarna hade givetvis förut över taket uppstickande skorstenar; av dessa är blott korets bevarad.

Ny orgel och orgelläktare

Den viktigaste förändringen i fråga om den fasta inredningen var utförandet av ett nytt orgelverk med ny fasad och läktare. Orgelanläggningen från 1802 var tydligen av en synnerligen olycklig verkan. Sålunda säges redan i överintendentens memorial

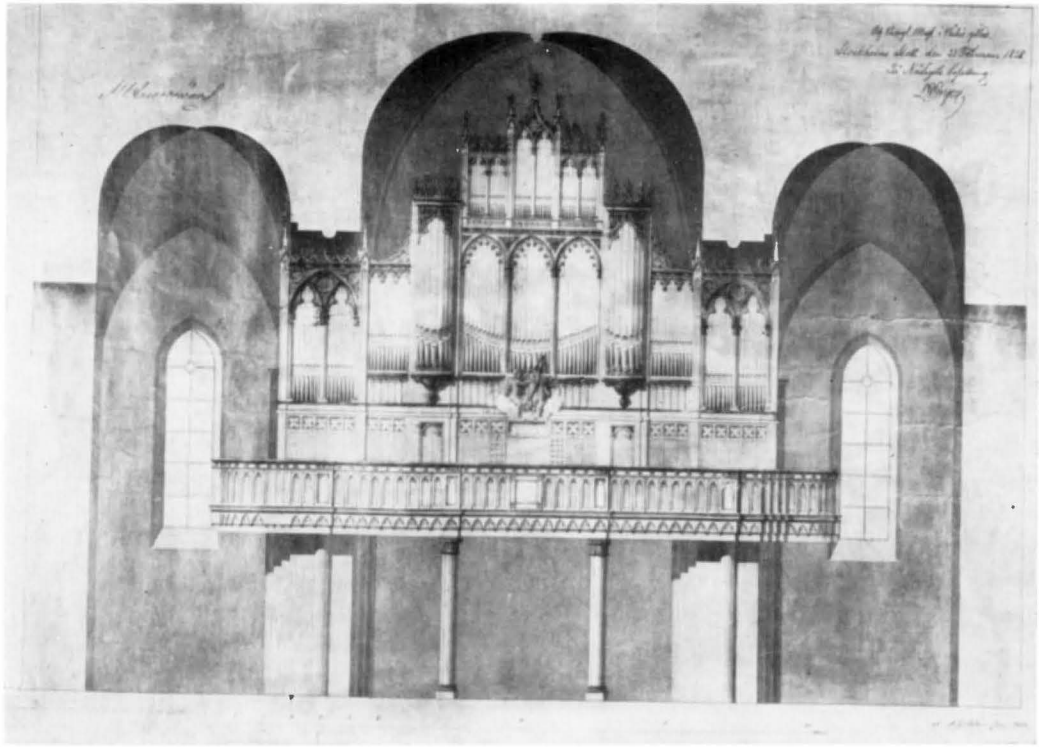

Fig 288. Ritning till orgelläktare och orgelfasad av arkitekten C G Blom Carlsson, av Kgl Majt gillad den 23 februari 1858. Str domkap ark.

Drawing of organ gallery and organ front, by C G Blom Carlsson, approved by the Crown, 23 February 1858.

den 28.6.1810 med anledning av restaureringsförslaget, att av orgelläktarens låghet framkallas en synnerligen obehaglig effekt.⁷³ Den förut citerade besökaren från år 1830 säger: »Jag steg in genom västra porten för att mötas av ett herrligare sken; — men, huru plötsligt nedstämde inte mina förhoppningar, då vid inträdet en kolossal byggnad, som sträckte sig uppifrån taket ned mot golvet och bortskymde hela anblicken av kyrkan, stod framför mig. Jag fann snart, att denna ett gott stycke fram i kyrkan liggande byggnad var det så mycket omtalade, misslyckade orgelverket.»⁷⁴ Missnöjet med anläggningen från 1802 var allmänt och säkerligen mycket befogat.

År 1849 tillkallade man professor C G Brunius i Lund, vilken avgav ett »betänkande, rörande en ny orgelbyggnad i Strängnäs domkyrka».⁷⁵ Härei säger han bland annat, att orgelns placering i långhusets

västra ända ehuru urgammal måste anses vara ganska ofördelaktig, att enligt hans förmenande endast två alternativ, bägge dock förenade med betydande olägenheter, kunde tänkas, nämligen dels en placering i södra vapenhuset, dels i högkorets norra sidoskepp utanför sakristiorna. Det senare alternativet är av intresse, eftersom orgeln fick denna placering vid sista restaureringen. För sin utredning och för den därtill nödvändiga uppmätningen erhöll Brunius en betalning av 300 riksdaler banco.⁷⁶

Traditionen för orgelns placering i långhusets västra del var emellertid för stark, och då man gav professorn och intendenten hos Överintendentsämbetet Carl Gustaf Blom Carlsson uppdrag att utarbeta ritningar till ny orgel med ny läktare och ny fasad, togs sikte på en sådan placering. Bloms ritningar (fig 288) översändes med skrivelse daterad den 29.1.1858 till Överintendentsämbetet för gransk-

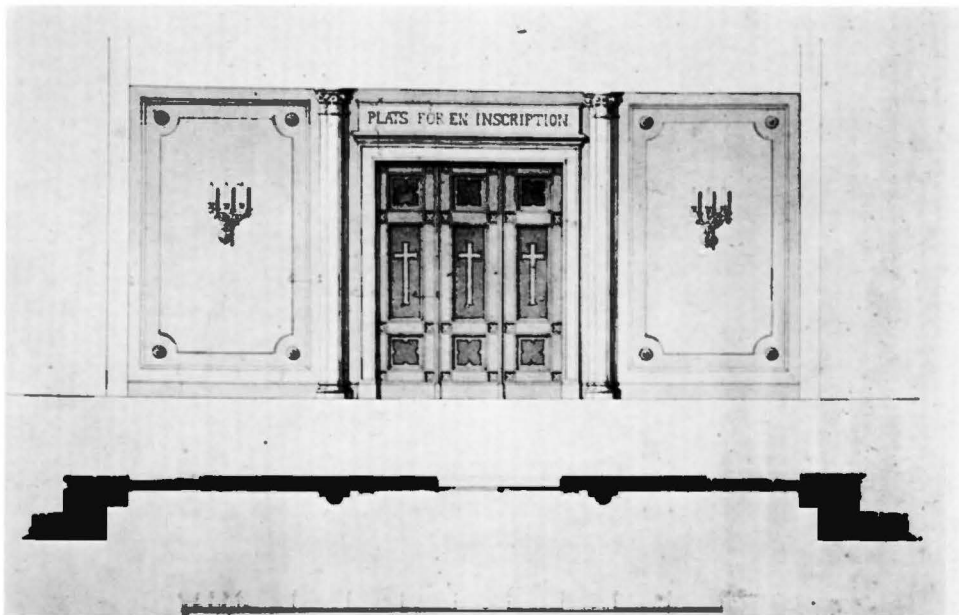

Fig 289. Ritning till avskiljande vägg under orgelläktaren. Str domkap ark.

Drawing for partition wall under the organ gallery.

ning.⁷⁷ Ämbetet, vars utlåtande är daterat den 16.2.,⁷⁸ hade intet att erinra, och Kgl Majt gav sitt nådiga gillande den 23.2.,⁷⁹ men inte förrän under förra hälften av april kommo de gillade ritningarna domkapitlet tillhanda.⁸⁰

Redan samma dag, som Kgl Majt gillade ritningarna hade emellertid domkyrkosysslomannen inkommit till domkapitlet med förslag till kontrakt rörande uppförandet av ett nytt orgelverk med därtill hörande läktarbyggnad.⁸¹ Man beslöt sluta kontrakt med orgelbyggarna P L Åkerman och E A Setterqvist, vilka synas ha skrivit under i mitten av april.⁸² Av kontraktet inhämtas bland annat, att det nya orgelverket skulle bestå av 37 ljudande stämmor, fördelade mellan tvenne manualer och en pedal, att orgelverkets »struktur» skulle byggas i full överensstämmelse med de fastställda ritningarna och att samtliga fasadpipor skulle göras av rent engelskt tenn med drivna labier och att de skulle arbetas smakfullt och poleras väl. Bildhuggeriet skulle förses med äkta förgyllning; i övrigt skulle målas med pärlfärg, där ej andra färger angavs av ritningen. Orgelbyggarna skulle också uppföra den på fjorton kolonner vilande nya läktaren med tillhörande trappa. Läktaren skulle målas i pärlfärg och kolonnerna i marmorimitation; listverk, ornament och kolonnernas kapital skulle förses med

äkta förgyllning. Den äldre läktaren överlämnades till orgelbyggarnas fria disposition. Till grund under kolonnerna skulle sten få tagas från kyrkogårdsmurarna, som började rivs på hösten samma år. Sår och märken i golv och murar efter gamla läktaren skulle lagas av orgelbyggarna.⁸³

Under arbetets gång gjordes på förslag av orgelbyggaren Åkerman ett tillägg till den ursprungliga planen, bestående i utförandet av en skiljevägg under läktaren mellan själva kyrkan och tornrummet, vilket ansågs skola bli fördelaktigt för kyrkans utseende (fig 289).⁸⁴

Det nya orgelverket stod färdigt i slutet av år 1860, då det avsynades av professor G Mankell från Stockholm, professor Palmstedt och mekanikus Moberg, vilka ansågo sig kunna vitsorda »att hittills ingenting i denna väg blivit här i Sverige så fullkomligt utfört». Orgelverket invigdes Alla helgonadagen den 4 november 1860 med tal av domprosten Widebeck, altartjänst av biskop Annerstedt och komminister Malmborg, musik och kantat, den senare författad av läroverksadjunkten magister Th Strömberg.⁸⁵

Ritningen fig 288 ger i förbindelse med de ovan meddelade upplysningarna ur kontraktet med orgelbyggarna en god uppfattning om orgelfasadens och läktarens utseende. Härtill kan läggas, att orgelläk-

taren helt upptog utrymmet under mittskeppets västligaste valv, att dess barriär gick fram jäms med östra sidan av pelarna 2 C och 2 D samt att en del därav som en liten balkong sköt ut ett stycke i norra sidoskeppet. Trappan hade sin plats under södra sidoskeppets västligaste valv, skjuten så nära intill västra väggen som möjligt; den gick i två lopp, det nedre med stigning från norr till söder och det övre i motsatt riktning. I tornets bottenvåning avgränsades genom panelväggar vid södra och norra sidan smala skrubbar.

En ritning till en »ornerad brädvägg med fönster och dörr» (fig 290) för tornbågens övre del, avsedd att från tornrummet dölja orgelns baksida, utfördes 1861 av J F Åbom.

Norra läktaren borttages m m

De bägge läktarna från 1810-talets restaurering voro — för övrigt helt naturligt — icke till belåtenhet. År 1873 beslöt domkapitlet, att läktaren på södra sidan, förut upplåten åt den studerande ungdomen, skulle borttagas och att den motsvarande på norra sidan skulle nedflyttas på taket av Gyllenborgska gravvalvet.⁸⁶ Beslutet blev emellertid icke effektuerat. Den 27.11.1878 beslöt domkapitlet låta borttaga den norra läktaren, »som skymde dagern från det bakom liggande fönstret».⁸⁷ Nu blev detta också utfört, ty följande år sopades och dammdes i kyrkan »efter norra läktarens rivning».⁸⁸ Den södra läktaren stod kvar till restaureringen 1907–1910.

En åtgärd, som helt säkert hade en viss betydelse för interiören, var bortflyttningen av hästen och rustningen på Karl IX:s monument liksom också hertig Karl-Filips rustning.⁸⁹ För deras vidare öden redogöres s 460 ff.

Bondkoret inreds till museum

Det s k Bondkoret i kyrkans sydvästra hörn användes åtminstone alltsedan 1500-talets slut till förvaring av allehanda material och till andra icke kyrkliga ändamål.⁹⁰ (Jfr s 314 ff.) Där fanns år 1831 en vind (väl = bjälkbotten) för uppläggning av bräder. Nu föreslogs, att ytterligare en vind ovanför den befintliga skulle inrättas till förvaring av spannmål. Vidare önskade man vidga porten, så att man skulle kunna köra in med parhästar och

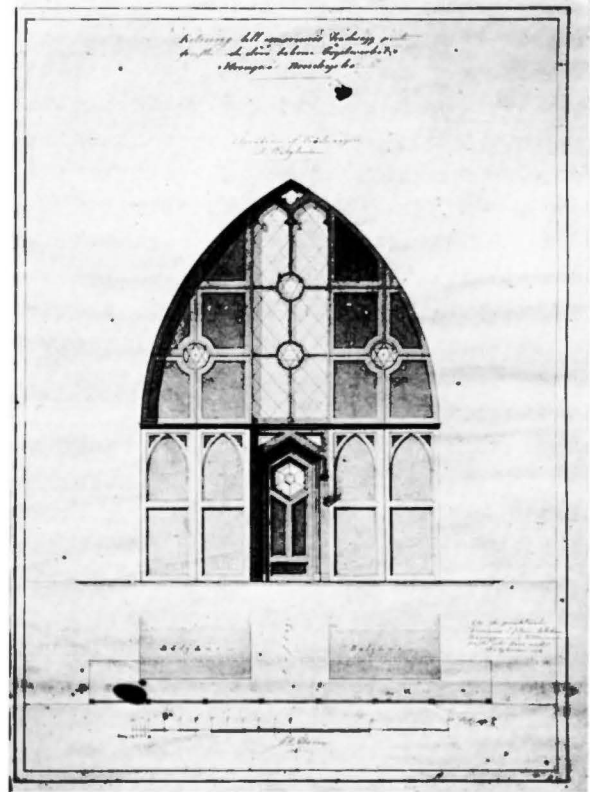

Fig 290. Ritning till avskiljande vägg i tornbågens övre del av arkitekten J F Åbom 1861. Str domkap ark.

Drawing for partition wall in upper part of tower arch, by J F Åbom 1861.

vagn; detta önskemål bifölls däremot icke.⁹¹ År 1867 begärde församlingen att få använda koret vid jordfästningar under den kallare årstiden.⁹² Den 15.11.1874 förhyrde handlanden H Törnberg det översta loftet till samma tidpunkt följande år. När han då skulle hyra på nytt, fick han förbinda sig, »att en tunna spannmål till föda för råttorna skall finnas att tillgå på magasinet, då detta i övrigt är utrymt».⁹³ Koret var sedan uthyrt till olika hyresgäster under större delen av tiden till och med 1886.⁹⁴

Sistnämnda år väcktes förslag att i koret inrätta stiftsarkiv,⁹⁵ vilket emellertid icke ledde till någon åtgärd. År 1887 den 24.8. biföll domkapitlet en begäran från Södermanlands fornminnesförening, att koret skulle upplåtas till förvaring av dess samlingar; om lokalens anordnande för dess nya ändamål skulle utlåtande inhämtas från vice domkyrko-

sysslomannen.⁹⁶ Detta behandlades den 5.10. och innehöll bl a, att föreningen skulle få disponera blott en del av koret och till en årlig hyra av 125 kronor.⁹⁷ Fornminnesföreningen å sin sida var emellertid icke betjänt av en sådan anordning, varför saken fick vila till år 1890, då en ny framställning gjordes från föreningens sida, vilken nu ledde till beslutet att upplåta Bondkoret i dess helhet till inredande av ett kyrkomuseum.

Förslag till lokalens ordnande hade utarbetats av arkitekten Fredrik Lilljekvist och intendenten Gustaf Upmark d ä.⁹⁸ Arbetena utfördes under sensommaren och hösten 1890. Ny dörr till porten i västra muren — den nuvarande — förfärdigades, nytt golv av plansten inlades, bågen mot södra sidoskeppet togs upp i överensstämmelse med Zetterwalls restaureringsplan (se nedan s 433),⁹⁹ en läktare sattes upp utefter rummets östra mur med räcke, bestående av resterna efter det medeltida räcket av smidesjärn till den runt äldsta kyrkan löpande gången; för att bereda tillträde till läktaren högg man upp två öppningar i murarna till det lilla rummet i äldsta kyrkans sydvästra hörntorn, den ena på norra sidan — alltså in mot bågen till södra sidoskeppet — den andra på södra. På en trappa kom man upp till den förstnämnda öppningen, genom denna in i tornrummet och slutligen genom södra öppningen ut på läktaren. Förekomsten av dessa öppningar, som nu äro igenmurade, förklarar det sena murverket på motsvarande ställen i tornrummets väggar. I den undre av kamrarna vid östra sidan av Vårfrukoret inlades trägolv. Valv och väggar i koret putsades och försågos med dekorativ målning al secco av dekorationsmålaren Bergström, be-

stående av en originell målad »panel» längst ned, schablonerade bårder tvärs över väggarna i höjd med valvanfangen och längs kanterna av valvbågarna och bågöppningarna, trappstegs- och rutbårder på valvribborna samt yttäckande mönster av schablonerade »blommor» på väggarna. Bildhuggaren H Holm skulpterade ett lejon med vapensköld.¹⁰⁰

Förändringar av Bibliotekskoret och Övre sakristian

Biskop Johannes Matthiæs gravkor, i vilket domkyrkans bibliotek förvarats till år 1775,¹⁰¹ användes åtminstone från och med år 1818 och ännu år 1842 till förvaring av stadens boktryckares pappersförråd.¹⁰² Det höga träskranket, som skilde koret från kyrkan i övrigt, hade utdömts 1806 men stod kvar till 1850-talets slut.¹⁰³ År 1861 avstängdes koret med det järngaller, som ursprungligen omgav Karl IX:s monument. Koret reparerades år 1856¹⁰⁴ och iständsattes på nytt grundligen sommaren 1865 för att apteras till förvaringsrum för arkeologiska samlingar,¹⁰⁵ vilket ändamål det tjänade till 1890, då Bondkoret stod färdigt att tas i bruk för samma ändamål. Från och med år 1873 var det Södermanlands fornminnesförening som disponerade koret.¹⁰⁶

Övre sakristian, som år 1820 användes till förvaring av nedtagna epitafier och fanor,¹⁰⁷ ställdes år 1859 i ordning till prästerskapets bruk.¹⁰⁸ Härvid igenmurades den ursprungliga uppgången i muren mot koret och en ny öppning och trappa — den nuvarande — togs upp från nedre sakristian.¹⁰⁹ Härvid försågs rummet med eldstad¹¹⁰ och troligen tillkom också vid detta tillfälle den nuvarande skåpinredningen.

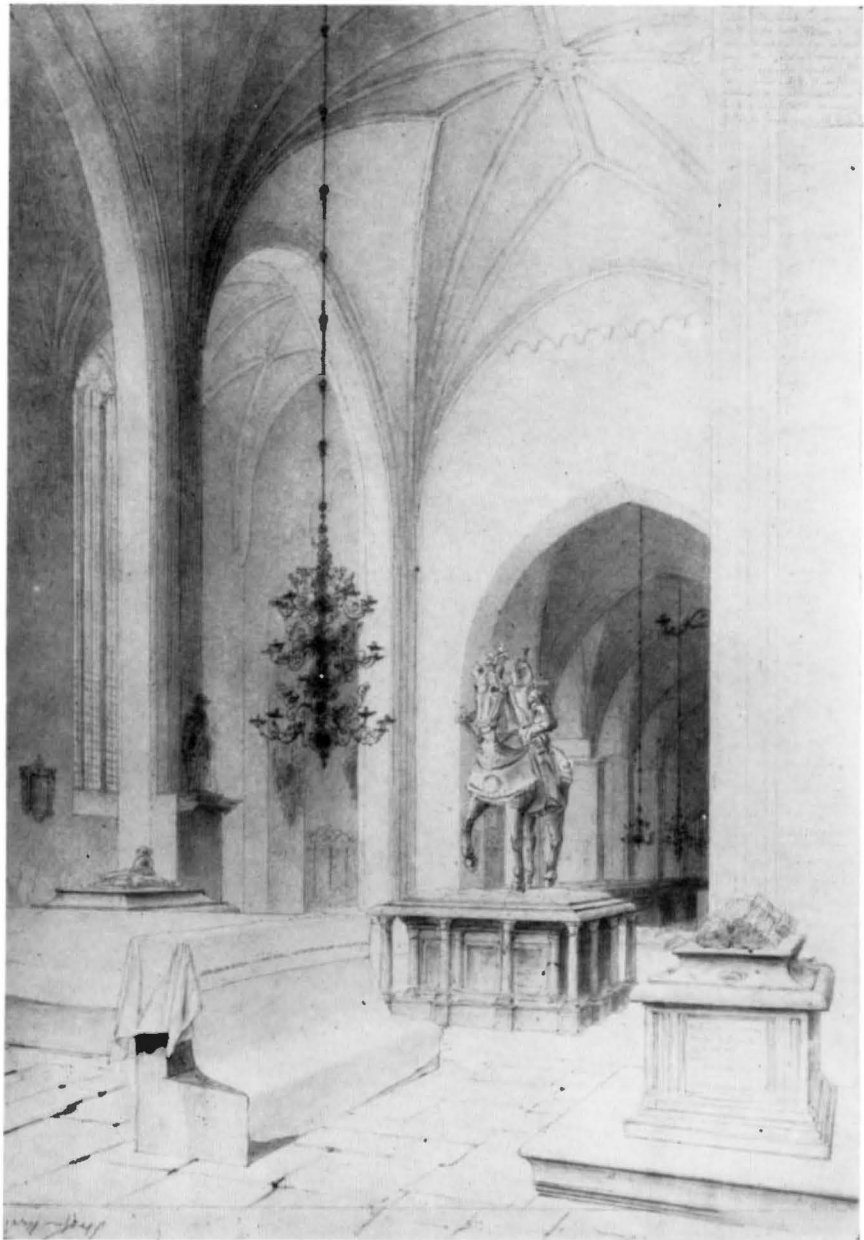
Zetterwalls restaureringsprojekt

Smaken ändras snabbt, och när 1810-talets restaurering kom i det ofördelaktiga läget att vara ett alster av näst föregående generations konstuppfattning, blev den utsatt för en mycket omild kritik. C G Brunius, den ansedde konsthistorikern och sin tids ledande kyrkorestaurator, fäller många hårda omdömen. Den gustavianska predikstolen får heta »denna lika stora som konstvidriga predik-

stol»; om altarprydnaden säges: »En så kolossal altarprydnad visar sig alltid störande, och den ifrågavarande ... är i högsta grad konstvidrig. En konduktör Mossbeck skall mellan åren 1814 och 1818 haft ledningen öfver detta ändamåls- och smaklösa företag. Då man ser den kungliga ryttaren på sin höga minnesvård nära intill och vänd emot denna portbyggnad, tyckes det, som konstnären påtänkt

Fig 291. Koret mot sydväst med monumenten över prinsessan Isabella till höger och Karl IX i mitten. Teckning av C J Billmark. NatM.

Chancel looking SW with monuments in memory of Princess Isabella to the right and Charles IX in the centre. Drawing by C J Billmark.

en utfärd. Det måste i sanning beklagas, att dylika hugskott få i ansenligare tempel utföras, emedan de ej allenast ådagalägga total brist på sann konst-
anda utan även på religiös sinnesstämning» (fig 291). Även orgelverket blir utsatt för kritik.¹¹¹

Det må icke förvåna, om efter sådana salvor tanken på en ny restaurering av kyrkan skulle uppstå, så mycket mer som härtill kom det smittande exemplet av stora kyrkorestaureringar på andra

håll. Tanken var emellertid icke mogen att förverkligas förrän på 1870-talet, och vid den tidpunkten vände man sig givetvis till Helgo Zetterwall. Domkapitlets protokoll för den 7.1.1875 omtalar i paragraf 22: »Beslöts — med anledning av en av domprosten ordensledamoten Strömberg väckt fråga att till Kongl. Maj:t göra underd. hemställan till ändamål att utverka nåd, proposition till riksdagen om anvisande av allmänna medel till restaurering av

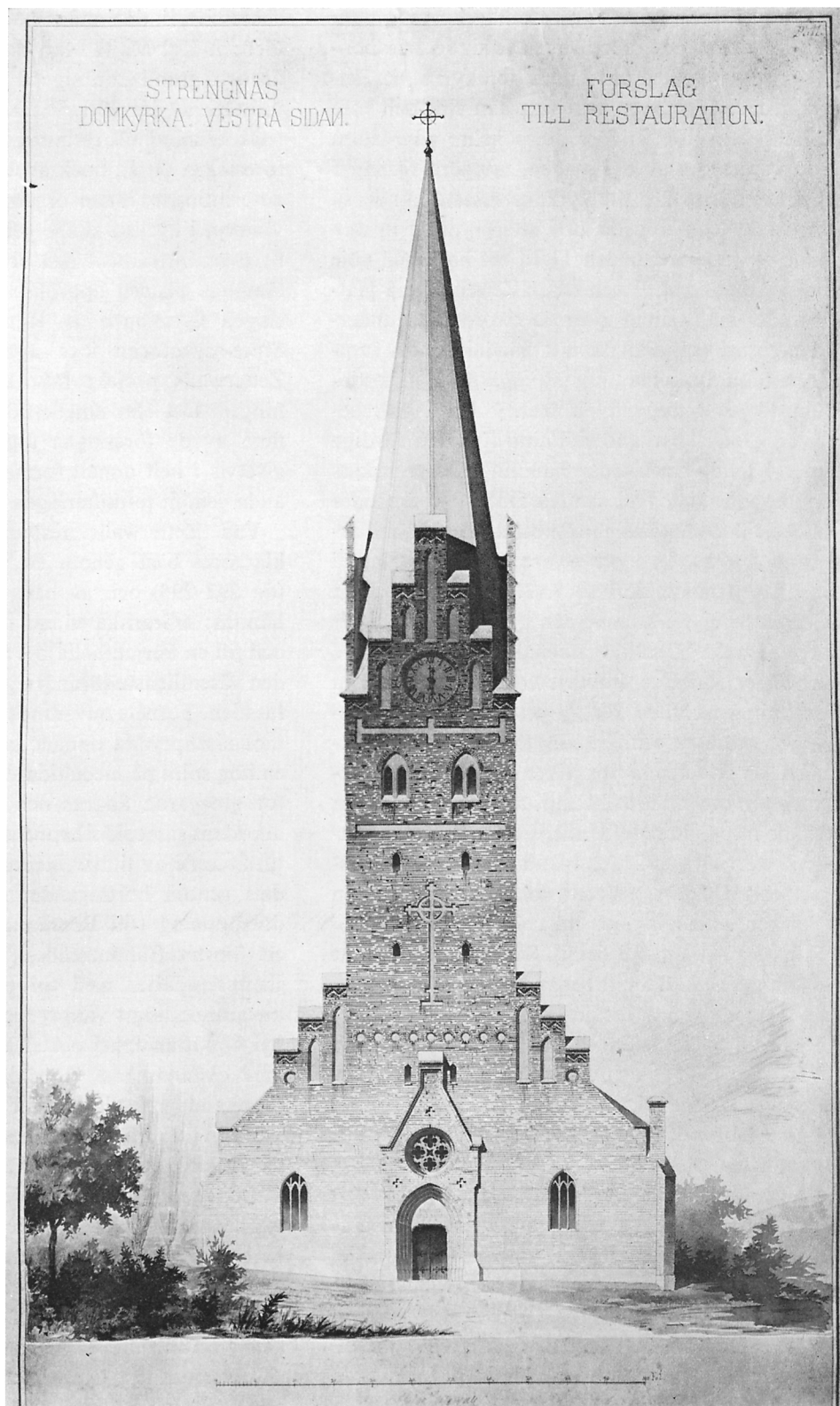

Fig 292. Domkyrkan från nordväst. Akvarellerat perspektiv till arkitekten Helgo Zetterwalls restaureringsförslag 1875. Str domkap ark.

Strängnäs Cathedral from NW. Water-colour perspective drawing of Helgo Zetterwall's proposed restoration, 1875.

Fig 293. Ritning till förändring av västfasaden av arkitekten Helgo Zetterwall, akvarellerad ritning från 1875. Str domkap ark.

Drawing of alteration in W front by Helgo Zetterwall; water-colour drawing made in 1875.

härvarande domkyrka — att domkyrkosysslomanen skulle anmodas oförtövat sätta sig i korrespondans med arkitekten vid Lunds domkyrka, tit. Zetterwall, med förfrågan, huruvida han ville och vore i tillfälle att, efter ju förr desto hellre på platsen tagen kännedom av byggnaden, uppgöra ritningar och kostnadsförslag till kyrkans restaurering så till portaler som fönster och altarprydnad m m.» Denne svarade redan den 11.1., att han med nöje åtog sig uppdraget,¹¹² och sedan Zetterwall på platsen under maj månad gjort de erforderliga undersökningarna, och arkitekten C Sandahl under sommaren de nödvändiga uppmätningarna utarbetades ritningar på Zetterwalls kontor.¹¹³ Ritningar, beskrivning och kostnadsberäkning förelågo färdiga den 1.11.1875,¹¹⁴ och sedan handlingarna granskats i domkapitlet den 17 i samma månad, översändes ärendet till Överintendentsämbetet; Zetterwalls arvode på 1 672 kronor och 60 öre skulle utbetalas.¹¹⁵ Ämbetets yttrande, daterat 7.12. och undertecknat av dåvarande överintendenten Fritz von Dardel,¹¹⁶ återger i allt väsentligt innehållet i ett av F W Scholander författat ämbetsmemorial.¹¹⁷ Förutom granskningen av de föreslagna åtgärderna innehöll yttrandet en anmärkning mot kostnadsberäkningen för att denna för vissa delar av restaureringen upptog endast klumpsummor, vilka man önskade få preciserade. Underrättad om detta, svarade Zetterwall den 21.12. bland annat: »Kostnadsförslagen till sådana arbeten, som avse restauration av kyrkor, utarbetas hos mig *aldrig* annat än approximativt — *aldrig* i detalj. Skälet härför är, att man för så beskaffade arbeten omöjligen kan göra någon så noggrann beräkning, att kvantitetsuppgifterna bliva annat än ett charlataniserande med siffror, som i de flesta fall omöjligen kunna hålla streck.»¹¹⁸ Därmed fick man låta sig nöja.

Den 9 februari följande år meddelade biskopen i consistorium, »att underrättelse under hand ingått att någon framställning till riksdagen från Kgl Majt rörande anslag av allmänna medel till restaurering av domkyrkan icke ... vore att förvänta».¹¹⁹ Och därmed var Zetterwalls restaureringsprojekt skrinlagt för den gången.

I skrivelse till Kgl Majt den 16.11.1887 anhöll consistorium att få Zetterwalls ritningar granskade och fastställda samt att få verkställa restaureringen

successivt, i den mån medel bleve tillgängliga.¹²¹ Genom Kgl Majts svar, daterat den 19.3. följande år och grundande sig på Överintendentsämbetets yttrande av den 20.1.,¹²¹ fastställdes ritningarna och gavs tillstånd till restaureringens utförande på det föreslagna sättet, dock under iakttagande av följande erinringar: innan orgeln flyttades från sin plats västerut i kyrkan skulle genom uppställande av ett flyttbart instrument den ur akustisk synpunkt mest lämpliga platsen uppsöka; vidare skulle den föreslagna flyttningen av Karl IX:s monument och Sture-sarkofagen icke äga rum.¹²² Därmed var Zetterwalls projekt faktiskt avfört från dagordningen. Det blev emellertid icke utan betydelse, ty flera av de föreslagna åtgärderna kommo ehuru givetvis i helt annan formell gestaltning till utförande genom restaureringen 1907–1910.

Vad Zetterwalls restaureringsprojekt innebar, klagöres bäst genom ett studium av ritningarna (fig 292–295) och av hans förslag, varur följande hämtas: »Granska vi nu närmare dessa ritningar och till en början hålla oss till det yttre, så se vi, att den väsentligaste förändringen rör tornet och västra fasaden. Tornets nuvarande lanternin skulle utbytas mot nischprydda tinnade gavlar, varemellan skulle en hög spira på medeltida vis resa sig. Vidare skulle torngluggarna ändras och mera stilfullt än förut anordnas samt sidoskeppens gavelmurar dels genom tillsättande av tinnar, likartade med torngavlarnas, dels genom borttagandet av en mera överflödig dörröppning (till Bondkoret) och förflyttandet av ett fönster (sammastädes), på ett innerligare sätt sammansmältes med tornet. Slutligen skulle den nuvarande högst vanprydliga portomfattningen utbytas mot en enkel portal, i stil överensstämmande med ovannämnda anordningar. För övrigt skulle tornets ursprungliga sirater bibehållas.»

»Gå vi nu till kyrkans långsidor, finna vi, att även här åtskilliga förändringar äro vidtagna, ehuru icke så i ögonen fallande som de ovannämnda. Den betydligaste förändringen här består i den östra sakristians borttagande och återuppbyggandet av det igenmurade norra korfönstret. Enligt mitt förmenande är denna sakristia tämligen överflödig, alldenstund den nu obegagnade västra sakristian med sitt överrum torde vara mer än tillräcklig för ändamålet. Denna ensamt kvarstående sakristia är i för-

slaget försedd med nya och större fönster samt med en tinnad gavel mot norr och nytt vattentak. Å norra sidan har dessutom portalen erhållit en enkel muromfattning med gavel, de tvenne smala utspårngen (Predikotornet och Trapptornet) ny betäckning, den västliga strävpelaren en väl behövlig utvidgning samt de båda fönstren å ömse sidor om portalen stavverk i likhet med de övriga fönstren. Den på 1600-talet uppförda Cedercrantzska gravgaveln har jag ansett böra oförändrad bibehållas ävensom de gamla lämningarna efter forna kapellgavlar, som å norra sidan förefinnas.»

»Å södra sidan hava de efter forntida kapell ännu kvarstående hörnsträvorna förändrats till med den numera fortlöpande muren rätvinkliga strävpelare samt portalen erhållit en anordning motsvarande den å norra sidan, varjämte fyra fönster erhållit stavverk av den enklare art, som i flera av kyrkans gamla fönster ännu finnas kvar.»

»Koret har icke ansetts böra undergå någon slags förändring, men för att på något sätt förbättra den allt annat än lyckliga förbindelsen mellan detta och det betydligt äldre långhuset har jag föreslagit uppdragandet av en tinnad gavelmur ovanpå den gamla östra långhusgaveln. Härigenom skulle icke allenast en behaglig brytning av den långa enformiga takytan vinnas utan även därjämte, i förbindelse med den föreslagna sakristiegaveln, en passande överensstämmelse mellan kyrkans östra och västra delar — sådana dessa senare nu blivit föreslagna.»

»Övergå vi nu till det inre, så finna vi, att icke några ändringar beträffande själva monumentet här blivit vidtagna, men däremot en hel del modern anordning och utstyrel avlägsnad och ersatt med rent kyrklig och med monumentet mer överensstämmande inredning. Sålunda har det stora rummet söder om tornet (Bondkoret) åter blivit öppnat åt kyrkan med en dörr därifrån, över vilken ett pryddigt fönster blivit anbringat. Detta rum skulle kunna bli särdeles lämpligt som lokal för nattvardsbarnens undervisning. I det motsvarande rummet åt norra sidan har ett nytt valv blivit föreslaget i stället för det träloft, som nu ersätter det forna stjärnvalvet.»

»Orgelverket har blivit föreslaget att flyttas till de två sidoskeppskvadraterna å norra sidan bakom predikstolen, där nu en gammal onyttig läktare är

placerad. Predikstolen, som är en skräpande vanprydnad för mittskeppet, är föreslagen att utbytas mot en enkel ny predikstol, utförd i kyrkans stil, och altardekorationerna, vars ovärdighet är sedan länge insedd, att avlägsnas och ersättas med det gamla präktiga Roggerska altarskåpet, återställt och uppsatt på stilenligt vis. I sammanhang härmed torde i koret illa placerade kongl. gravarna böra flyttas tillsides, så som planritningen anger det.»

»Utom vad nu här ovan blivit omnämnt torde följande arbeten vara nödvändiga. Korvalven repareras, varvid förankringar med järn över valven bliver nödvändigt; fönstrens stavverk repareras, vilket kan ske med portlandcement — ett material, som på grund av dess prisbillighet och dess varaktighet även föreslås att användas för de nya fönsterstavverken. Alla fönster förses med nytt bågverk, sammansatt av s k spröjsjärn, varuti överallt nytt glas insättes på så sätt, att fönstrens övre delar och de varje fönster omgivande smala bårderna bli av milt färgat glas och resten av rent vitt. Den nya västra portalen förses med yttre och inre dörrar jämte infattning, och sidoportalernas invändiga dörrinfattningar försiras; de gamla bänkarna utbytas mot nya öppna med enkelt snidade gavlar. Kyrkan avfärgas till sina murytor med en grågul färganstrykning, varovanpå en enkel linedekoration anbringas; valven kunna hållas enkelt ljusa med några lätta bårdlinier å ömse sidor om valvribborna. Allt trävirke målas som ek, varvid predikstolen erhåller förgyllning i likhet med altarskåpet och dess uppsats. Orgelfasaden och det nuvarande läktarskranket användes så oförändrat som möjligt på den nya platsen.» I anslutning till de föreslagna åtgärderna hade utarbetats en approximativ kostnadsberäkning, slutande på en summa av 112 000 kronor.¹²³

F W Scholanders memorial

Då det kan vara av intresse att veta, hur ett restaureringsförslag som det ovan återgivna betraktades av samtiden, återges här valda delar av F W Scholanders ämbetsmemorial. Där yttrades bland annat: »I likhet med övriga katedraler från äldre tid i riket har den ifrågavarande undergått många ändringar, varigenom hennes ursprungliga formuttryck gått till stor del förlorat. Men enär

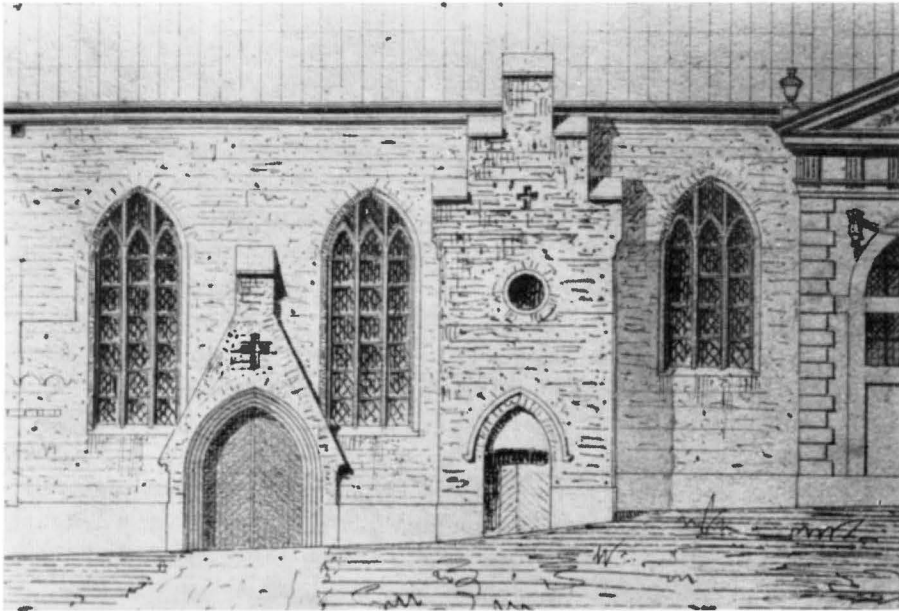
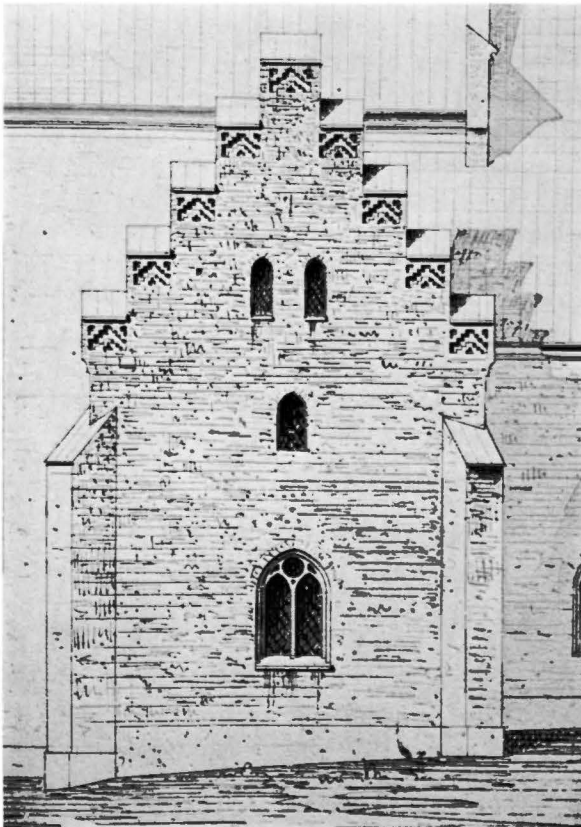

Fig 294–295. Ritningar till förändring av norra portalen och Predikotornet samt Nedre sakristian av arkitekten Helgo Zetterwall 1875. Str domkap ark.

Drawing of alteration of the N portal and Sermon Tower and of the Lower Vestry by Helgo Zetterwall, 1875.

byggnadsarten — fogstruket tegel — från början icke haft anspråk på utveckling av arkitektonisk prakt, och de gjorda tillsatserna under senare perioder ej i väsentlig mån försvåra återgivandet av den forna karaktären åt byggnaden, samt denna karaktär i arkitekten Zetterwalls projekt blivit strängt och väl vidhållen, anser jag ingen anmärkning vara att emot de framställda ritningarna uppställa, vad form beträffar.»

»Det viktigaste arbetet skulle vara tornets förseende med spira i stället för den nuvarande lanterninen, buren av kupigt tak. Att nämnda spiras bas omgives av förmedlande gavlar å tornets fyra sidor, är nödvändigt för utseendets fulländning, och att dessa gavlar blivit behandlade med tinnar, sluter tornets arkitektur samman med övriga gaveluppsatser å kyrkan, vilka utan sådan anordning skulle bli betydelselösa och vanprydande. Om således tornspiran skall byggas, böra gavlarna å tornets fyra mursidor uppdragas. De övriga utvändiga ändringarna och regulariseringarna, vilka vinnas genom åtskilliga rivningsåtgärder, lända ofelbarligen till åsyftat mål att förbättra utseendet.»

»Även i vad förslaget blivit till interiörens förbätt-

ring ... får jag instämna. Sant är väl, att man här i landet är ovan vid orgelns anbringande annorstädes än å västra gaveln, men då man utomlands på mångfaldiga ställen finner denna detalj av inredningen förlagd till annan plats, och sådant även här låter sig göra utan fara för att verkets toner — även om det gäller konsertmusik — alltför mycket dämpas, vore skäl till försökets görande ... och anser jag den å ritningarna föreslagna platsen icke oanvändbar i akustiskt hänseende och i betraktande av övriga förhållanden väl vald.»

»Den föreslagna undanflyttningen av gravvårdarna i koret undanröjer visserligen ett pittoreskt element i denna kyrkans huvuddel, som utan dem blir färglös och naken; men då monumenten för sig betraktade icke hava särdeles konstvärde och det över Karl IX är ofullbordat, då de dithörande tre liggende statyerna aldrig blivit gjorda, samt vinst av utrymme vid altarringen måhända gör flyttningen önskvärd, kan denna ock ske på föreslaget sätt.»

»Vid den nuvarande opassande altarprydnadens nedtagning måste tillses, huruvida denna har något sammanhang med korvalven, enär enligt sägen åt-

skilliga förankringar skola döljas av den korintiska ordning, som upptager mellersta valvöppningen.» Därefter följer den förut omtalade anmärkningen mot kostnadsförslaget.¹²⁴ I sitt yttrande följde Överintendentsämbetet Scholanders memorial utom i vad gällde undanflyttandet av monumenten, som ansågs icke böra ske.¹²⁵

Det kan konstateras, att både i Zetterwalls förslag och i Scholanders memorial är det så gott som uteslutande arkitektoniska synpunkter, bestämda av tidens stilistiska betraktelsesätt, som fått bli bestämmande. Antikvariska synpunkter söker man i stort sett förgäves, och karakteristiskt är, att Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien icke bereddes tillfälle att granska ärendet vare sig 1875 eller 1887–88. Dock kan en ansats till intresse även för dylika värden skönjas i Zetterwalls förslag, dels i den föreslagna placeringen av det Roggerska altarskåpet på högaltaret, dels i hans avsikt att bevara de intressanta men ur strikt arkitektsynpunkt kanske mindre önskvärda spåren av de bägge äldsta sakristiornas gavlar i norra fasaden.¹²⁶

RESTAURERINGEN 1907–1910

FÖRBEREDELSE

Zetterwalls restaureringsprojekt kom aldrig till utförande, men tanken på en restaurering av kyrkan hade man dock icke övergivit. År 1893 kringsändes sålunda en av kronprinsen, biskopen i Strängnäs stift, landshövdingen i Södermanlands län, riksantikvarien m fl undertecknad inbjudan att skänka medel till Strängnäs domkyrkas restaurering.¹

År 1895 den 9 januari gavs i uppdrag åt arkitekten Fredrik Lilljekvist dels att utarbeta ritningar och kostnadsförslag för en fullständig inre restaurering av domkyrkan, dels att ge förslag om de restaureringsåtgärder, som kunde och borde genomföras, därest disponibla medel ej överstego 40 000 kronor.² Redan den 6 mars hade Lilljekvist de begärda förslagen klara.³

Som en förberedelse till den stora restaureringen kan framtagningen och konserveringen av målningarna i M I, S I och Stenbockska gravkoret betraktas. Till detta ändamål lämnade domkapitlet ett anslag av högst 1 500 kronor.⁴ På grundval av de erfarenheter, som vunnits genom restaureringen av målningarna, gjordes en beräkning av kostnaden för framtagning och konservering av samtliga målningar i kyrkan, och med ledning härav gjordes underdånig framställning om erhållande av statsbidrag på 27 000 kronor för nämnda ändamål.⁵ Anslaget beviljades emellertid icke,⁶ varför framtagningen av målningarna fick anstå.

Den 13 juni år 1900 gav domkapitlet arkitekten Lilljekvist på nytt i uppdrag att uppgöra förslagsritningar för restaurering huvudsakligen av det inre av Strängnäs domkyrka. Samtidigt utsågs en kommitté, bestående av biskop Ullman, domprosten Nylander och lektor Isak Fehr, med vilka arkitekten hade att närmare rådgöra i ärendet.⁷ Vid domkapitlets sammanträde den 10 oktober samma år

var arkitekten Lilljekvist närvarande och företedde därvid detaljritningar, grundade på de av Kgl Majt år 1888 fastställda ritningarna, till kyrkans restaurering samt kostnadsförslag slutande på 125 450 kronor.⁸ Då domkapitlet för ändamålet endast förfogade över en summa av 39 354 kronor, riktades till Kgl Majt en underdånig anhållan om proposition till riksdagen om ett anslag på 90 496 kronor och 24 öre till restaureringen, vilken skulle omfatta följande: ändring av altardekorationen, mindre flyttning av tre gravmonument, valvs anbringande i Oljekvistska gravkoret, ändrad plats för orgeln, ommurning av kyrkans nuvarande tre ingångar, ny predikstol, nya bänkar, framtagning och komplettering av målningar, glasmålningar i några fönster och värmeledning.⁹ Då emellertid Kgl Majt icke ämnade avlåta proposition i ärendet till 1901 års riksdag, begärdes handlingarna tillbaka för närmare utredning i detaljfrågor.¹⁰ Det var orgelläktarens utformning och värmeledningens konstruktion, som voro föremål för utredning. Orgeln avsåg Lilljekvist att placera i det ovanför nedre sakristian befintliga rummet, vilket man ämnade sätta i förbindelse med kyrkan genom en stor öppning, som skulle huggas upp i korets norra mur. Läktaren fyllde på de år 1900 med skrivelse av den 10.10. till Kgl Majt överlämnade ritningarna hela utrymmet i korets norra sidoskepp utanför sakristian. Genom den nu företagna omarbetningen förminskades läktaren, så att den fick karaktären av en balkong på norra kormuren; därmed hade man återgått till Lilljekvists ursprungliga förslag av år 1895.¹¹

Den 21 mars 1902 hade Akademien för de fria konsterna till Kungl Maj:t riktat en skrivelse, utgörande ett uttryck för en opinion bland arkitekter,

museimän, vetenskapsmän och konstnärer, riktad mot det sätt på vilket under de senaste decennierna restaurering av historiska byggnadsverk, särskilt gamla kyrkor, oftast utförts; man fordrade, att en på verkliga kunskaper om byggnadsverket grundad pietet, skulle få bli avgörande i stället för en schematisk strävan efter stilriktighet.¹² Med anledning härav framfördes i domkapitlet den tanken, att restaureringsförslaget skulle underkastas en fullständig omarbetning med hänsyn till de principer för restaurering, som framlagts i den nyssnämnda skrivelsen.¹³ Detta initiativ föranledde emellertid icke någon åtgärd, och förslaget överlämnades på nytt till Överintendentsämbetet med den ändring för vilken ovan redogjorts.¹⁴

För sitt restaureringsförslag redogör Lilljekvist i en längre skrivelse till Överintendentsämbetet den 16.10.1902,¹⁵ varur följande hämtas: »... allt intresse borde riktas på det inre av kyrkan ... Vid en byggnad, som likt Strängnäs domkyrka tillkommit under loppet av trenne århundraden och som dessutom upprepade gånger härjats av eld, måste enligt min åsikt varje tanke på återställandet av det yttre vara intresselöst, då de olika delarnas stilhållning under tidernas lopp fullkomligt utplånats, liksom en ombyggnad av tornet i samband härmed saknar berättigande. ... Det stora koret är nu mycket främmande och ointimt med de äldre delarna av kyrkan.» För att avhjälpa detta skulle tillståndet i koret, sådant detta återgavs på bilden i Suecia antiqua (fig 265), i viss mån återställas. Sålunda skulle korskrank och korbänkar avgränsa korets midskepp från sidoskeppen, det stora altarskåpet skulle återfå sin plats på altaret, Karl IX:s rustning med tillhörande häst liksom också Karl Filips rustning skulle åter placeras på sina platser. Den medeltida dopfunten av brons och den likaledes medeltida kyrkbänken skulle placeras på ömse sidor om triumfbågen. Återuppsättandet av altarskåpet på högaltaret nödvändiggjorde emellertid, att Sundvalls altaromramning revs, vilket »ur historisk och konstnärlig synpunkt ej gärna kan klandras och som ur teknisk synpunkt ej torde kräva några extra förstärkningar.»

»Det har visat sig, att kyrkans samtliga valv och väggar med undantag av korets hava medeltida målningar ... Ett framtagande av de gamla mål-

ningarna måste sålunda vara en av de första åtgärder, som bör vidtagas, varjämte koret, för att ej stå ännu mera främmande för kyrkan, bör förses med moderna målningar, som i karaktär ansluta sig till de gamla och harmonisera med dem. För att belysningen i koret skall bli mera överensstämmande med kyrkan i övrigt, böra fönstren där förses med glasmålningar, ... I samband med framtagning av kyrkans målningar böra även pelarna i hela kyrkan rengöras från kalkavfärgningen, så att de fogstrukna röda tegelytorna åter bli blottade.»

»Det sätt varpå orgeln och orgelläktaren ordnats är synnerligen störande för kyrkans totalverkan; de upptaga mer än ett valv i djup och gå på bredden ut över halva sidoskeppen, varjämte väderlådan kör in i vapenhuset och förstör intrycket av dettas valv ...; orgeln utestänger även dagsljuset från det redan förut knappt belysta huvudskeppet i kyrkan. Då orgeln sålunda gör ett stort ingrepp i kyrkans karaktär och belysning, är det enligt min mening önskligt, att orgeln jämte läktaren, båda okonstnärliga föremål i 1850-talets gotik, bli förflyttade ... I mitt förslag är orgeln flyttad till ett ... valv ovanpå sakristian, där man nu finner ett oanvändbart, från kyrkan avstängt utrymme. Denna placering fordrar visserligen upptagande av valvöppning i muren mot kyrkan samt omslagning av valv över sakristian, åtgärder, som beröra kyrkans stomme, men då endast underordnade och från kyrkan avstängda delar därav beröras, har jag ej dragit i betänkande att föreslå det, då därigenom åt kyrkans huvudentré och huvudskepp kan återgivas den ursprungliga karaktären.»

Då de befintliga bänkarna voro särdeles primitiva och konstlösa, kunde inga pietetsskäl resas mot slopandet av den gamla bänkinredningen och anskaffandet av nya, bekväma bänkar i dess ställe. Predikstolen skulle tas bort, »vilket jag anser kan vara berättigat, då den föga harmonierar med kyrkan.»

Domkapitlet önskade, att kyrkans portaler skulle ordnas »i enlighet med de medeltida profilfragmenter, som förefinnas». Arkitektens personliga åsikt om denna åtgärd framgår av följande: »Ehuru sidportalerna äro de enklast möjliga, bestående endast av ett par insättningar i muren samt huvudportalens putsomfattning är betydligt naiv, anser jag dock, att

såväl denna som fönstret däröver och sidoportalerna böra lämnas orörda, då de väl överensstämmer med kyrkans yttre för övrigt; den putsade pelaruppställningen korresponderar även med kyrkogårdssporten åt tornsidan.»

Beträffande kyrkans uppvärmning ansåg arkitekten det önskvärt, »att om möjligt få varmluftssystem, då framdragnings- och ångrör i golv samt placering av element uti kyrkan alltid erbjuder svårigheter».

Av ritningarna till förslaget erfara vi utöver det, som framgått av arkitektens ovan relaterade skrivelse, att orgelläktaren, orgelfasaden, korskränket, bänkarna, altarringen och omramningen kring altarskåpet samt predikstolen avsågos att utföras i sengotisk stil (fig 296), alltså något helt annat än det, som senare kom till utförande. Målningarna å väggarna i koret skulle av ritningarnas antydningar att döma ha uppdelats i tre zoner: den nedersta med målad kvaderindelning, den mellersta med någon stor figurscen och den översta med ytfyllande rankverk, vari insatts figurer.

En jämförelse mellan ritningarna och det som senare blev utfört ger vid handen, att restaureringen blev mer pietetsfull, än vad förslaget kunde låta förmoda; detta berodde förutom på påpekanden från de myndigheters sida, som hade att granska förslaget, också på att hos arkitekten under arbetets gång synes ha vaknat ett mer inträngande intresse för byggnaden själv och för det, som dess murar hade att berätta. Måhända var konstakademins ovan nämnda skrivelse härvidlag icke helt utan betydelse; den direkta anledningen torde emellertid ha varit en annan, varom skall talas längre fram.

I sitt underdåniga yttrande över förslaget, vilket grundar sig på ett av arkitekten Carl Möller författat tjänstememorial,¹⁶ förklarar Överintendentsämbetet bland annat följande: Ämbetet har funnit, att de i förslaget upptagna åtgärderna i allmänhet äro påkallade av ett verkligt behov, att förslaget är utarbetat med verklig pietet och sakkunskap och väl förtjänt att komma till utförande, »varvid Ämbetet emellertid vill såsom sin bestående åsikt uttala, att de föreslagna förändringarna av kyrkans portaler och av fönstret över huvudingången böra, då de icke äro behöfliga, ur restaureringsplanen

utgå, samt vidare framhålla den särdeles stora vikten därav, att vid den av Ämbetet såsom önskvärd ansedd komplettering av de bevarade målningarna — som böra, innan åtgärder härför vidtagas, avtecknas — arbetet såväl härmed som med korets förseende med målningar komma att anförtros åt fullt sakkunnig person». — Mot kostnadsförslaget anmärktes, att slutsumman borde höjas något till 130 000 kronor och det äskade anslaget till i runt tal 90 000 kronor.¹⁷

Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien följde i sitt yttrande i huvudsak Överintendentsämbetets under påpekande av önskvärdheten, »att Akademien måtte bli tillfälle att pröva kompetensen ej mindre hos den person, som erhåller uppdraget med målningarnas restaurering, än även hos den, åt vilken det särdeles grannliga arbetet med altarskåpets komplettering anförtros»; vidare anhöll Akademien, att föreskrift måtte utfärdas, dels att anmälan om påträffandet av äldre anordningar, arkitektoniska detaljer, med ornering eller inskrifter försedda stenar m m skulle till Akademien anmälas, dels att Akademien skulle underlättas »om tiden för arbetets utförande, på det Akademien måtte bli tillfälle att följa detsamma samt med anledning av därunder gjorda iakttagelser göra de framställningar, som kunna finnas av behovet påkallade».¹⁸

Emellertid återremitterades ärendet till domkapitlet för undersökning, i vad mån kostnaderna kunde nedbringas genom uteslutande av vissa av de föreslagna åtgärderna. Resultatet av undersökningen, för vilket redogöres i skrivelse till Kgl Majt den 30 juli 1903, blev att kostnaderna genom bibehållande av den gamla predikstolen och de gamla portarna samt uteslutande av glasmålningar för korfönstren skulle kunna nedbringas med 20 000 kronor; dock måste härvid beaktas, att om glasmålningarna ej kommo till utförande, korfönstren måste underkastas en betydande reparation, vilken icke kunde göras utan avsevärd kostnad.¹⁹ Överintendentsämbetet fann de föreslagna inskränkningarna väl valda.²⁰

I statsrådsprotokollet för den 14 januari, då proposition till riksdagen om ett anslag på 49 200 kronor beslöts, påträffas en del synpunkter av intresse: »Av vad i ärendet förekommit synes mig

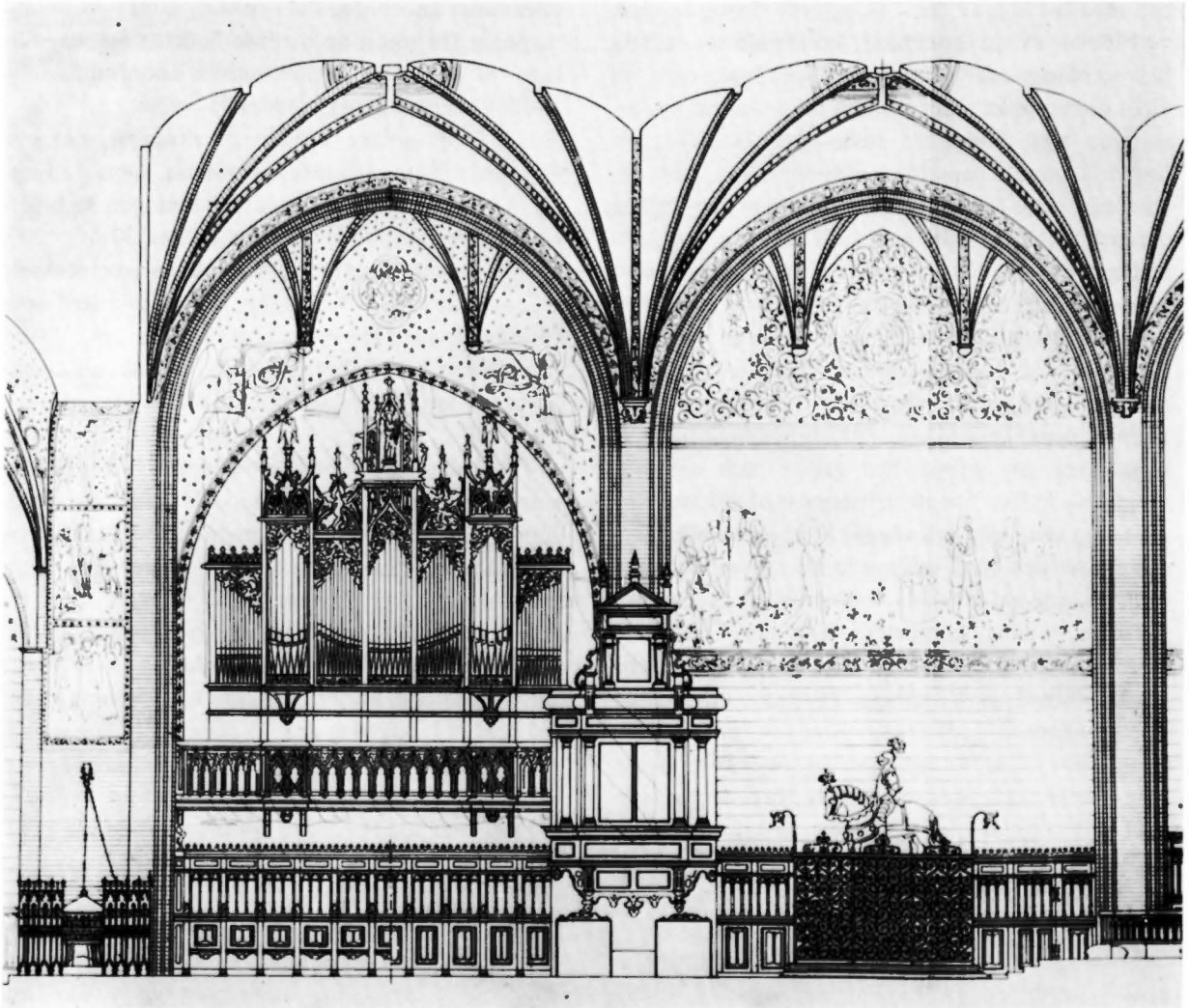

Fig 296. Ritning till orgel och orgelläktare av arkitekten Fredrik Lilljekvist 1905. Bst.
Drawing of organ and organ gallery, by Fredrik Lilljekvist, 1905.

framgå, att frågan om inre restaurering av Strängnäs domkyrka är i hög grad behjärtansvärd. Staten har förut ansett såsom sin skyldighet att lämna bidrag till bevarande i värdigt skick av åtskilliga av landets domkyrkor ... I jämförelse med vad som förut beviljats till restaurering av andra domkyrkor synes mig det belopp, som sålunda erfordras, för att den märkliga och minnesrika domkyrkan i Strängnäs skall kunna till det inre försättas i värdigt skick, ej vara alltför betydligt.»²¹

1905 års riksdag beviljade till Strängnäs domkyrkas restaurering 49 200 kronor och därav på

extra stat för år 1906 ett belopp av 19 200 kronor.²² I nådig skrivelse av den 9 juni 1905 anbefalldes Överintendentsämbetet att avgiva yttrande angående den kontroll, under vilken arbetena i Strängnäs domkyrka borde utföras.²³ Ur Ämbetets yttrande i frågan daterat den 11 juli anföres följande: i betraktande av ifrågavarande restaureringsarbets beskaffenhet, har Ämbetet »ansett sig böra i underdånighet föreslå, att vidkommande sagda arbete må i nåder förordnas, att detsamma, vilket ej bör i sin helhet på entreprenad utbudas, skall efter de av Eders Kungl Maj:t fastställda huvudritningarna

och med ledning av dessa uppgjorda detaljritningar verkställas av en kommitté, bestående av stiftets biskop såsom ordförande samt fyra ledamöter, av vilka domkapitlet utser två och två utses vid kyrkostämman med Strängnäs stads- och landsförsamlingar; skolande bemålde kommitterade äga att såsom närmaste ledare av de olika ärendena antaga den arkitekt, som uppgjort det föreliggande restaureringsförslaget, eller ... annan ... arkitekt, som kan av Överintendentsämbetet godkännas; att den av de kommitterade antagna plan för arbetets bedrivande skall insändas till Överintendentsämbetet, som är berättigat att, när så må av Ämbetet prövas nödigt, övervaka att de fastställda ritningarna m m följas samt att erforderliga arbets- och detaljritningar anskaffas ...; att arbetena med restaurering av på kyrkans valv och väggar förekommande äldre målningar och med utförande av nya målningar i kyrkans kor m m skola anförtros åt sakkunniga personer, vilkas kompetens kan av Överintendentsämbetet och, vad de förstnämnda arbetena angår, jämväl av Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien godkännas, samt att, därest under fortgången av sagda restaurering avsevärda luckor i de gamla målningarna visa sig förekomma, särskilt vad beträffar figurer, vapen, inskriptioner och dylikt, förslag till deras fyllande skall, före arbetets verkställande Vitterhetsakademiens prövning och godkännande underställas.»²¹

Vitterhetsakademien framhöll med anledning av remiss i ärendet, att Akademien borde få tillfälle att ur antikvarisk synpunkt utöva kontroll över arbetena ej blott i den mån dessa anginge de gamla målningarna utan även i fråga om kyrkans arki-

tektioniska anordning över huvud, samt »att detaljritningar för såvitt de berörde ändring av eller tilllägg till de gamla arkitektoniska anordningarna», skola underställas Akademien.²⁵

Kgl Majt gillade Lilljekvists ritningar, det nya förslaget till orgelläktare inberäknat, samt de föreslagna åtgärderna med de inskränkningar, som förordats i domkapitlets skrivelse av den 30 juli 1903. Beträffande den kontroll, under vilken arbetet skulle utföras, lämnade Kgl Majt de föreskrifter som föreslagits av Överintendentsämbetet och Vitterhetsakademien. Befallning hade avgått till Statskontoret att på rekvisition utbetala de anslagna medlen.²⁶

Till ledamöter i den av Kgl Majt föreskrivna restaureringskommittén utsågos förutom biskop U L Ullman, som var självskriven som ordförande, till domkapitlets representanter domprosten Otto Norberg och lektor Isak Fehr;²⁷ till representanter för Strängnäs stads- och landsförsamling utsågos jägmästaren J E Wikman och lantbrukaren A Kumlin;²⁸ Fredrik Lilljekvist utsågs till restaureringens arkitekt.²⁹ I skrivelse den 21 december 1906 anhöll restaureringskommittén hos Vitterhetsakademien om anvisning på lämplig arkeolog till att övervaka arbetet med att framtaga domkyrkans gamla vägg- och valvmålningar.³⁰ Akademien gav nämnda uppdrag åt arkitekten fil lic Sigurd Curman.³¹ Akademiens val av person för denna uppgift blev av stor betydelse för restaureringen. Det kan nämligen icke råda något tvivel om att det var genom Curmans insats, som restaureringen i varje fall i avseende på sådant, för vilket Curman bar ansvaret kom att bli mönstergill och skolbildande.

VERKSTÄLLANDET

Åtgärder berörande exteriören

Restaureringen 1907–1910 inskränktes under förberedelserna på grund av svårigheter att anskaffa erforderliga medel till att avse blott interiören. Före restaureringen voro kyrkans yttermurar överallt putsade och rödmålade samt försedda med en inledning av vita band, varigenom man sökte ge ett

intryck av tegelmur. Under arbetets gång uppstod emellertid en önskan att befria murarna från överputsningen för att därigenom låta de ofantligt mycket vackrare äkta tegelytorna komma till sin rätt. På förslag av arkitekten beslöts den 11.6.1908, att putsen på ett parti av norra fasaden öster om portalen

skulle bortknackas »till utrönande av huruvida och för vilken kostnad kyrkans yttre kunde återställas i sitt ursprungliga skick med fogstruken tegelyta».³² Sedan Kgl Majt genom skrivelse 11.6.1909 givit tillstånd till yttermurarnas renknackning³³ och sedan byggmästare Rahmqvist för att eliminera vissa ekonomiska betänkligheter gent emot det oförutsedda företaget erbjudit sig att utan ersättning hålla det för arbetet nödiga ställningsvirket samt att avstå från viss del av sin lön³⁴ och sedan arkitekten Lilljekvist deponerat en garantifond på 10 000 kronor att under vissa förutsättningar användas till täckande av brist, som möjligen skulle kunna uppstå, bl a genom utförandet av detta arbete,³⁵ beslöt Kommittén den 17.8 om murarnas renknackning.³⁶ Kyrkans södra och norra långsida samt västfasaden till i jämnhöjd med sidokapellens takspets blevo härigenom befriade från puts. På de mest svåråtkomliga murytorna, nämligen tornet och långhusets högmurar fick den gamla ytbehandlingen bli kvar.

I en av arkitekt Lilljekvist författad arbetsplan för restaureringsarbetena, daterad 6.6.1908, upptas bl a: »Bortrivning av de senare tillkomna avdelningsväggarna i källrarna under övre och nedre sakristiorna.»³⁷ För exteriören hade detta förslag betydelse i den mån, det gällde valvet under övre sakristian. Vid gemensam överläggning på platsen den 2.10.1908 mellan f d riksantikvarien Hildebrand

och överintendenten Carl Möller fastslogs, att anordningen med en öppen hall under övre sakristian vore så ovanlig, att den förtjänade att återställas i sitt gamla skick.³⁸ Emellertid framkom förslag att bibehålla valvet igenmurat för att kunna använda det till kolkällare. Med anledning härav förklarade riksantikvarien Oscar Montelius vid tjänstebesök i Strängnäs domkyrka den 9.8.1909, att han, ehuru han helst såg, att det av f d riksantikvarien och överintendenten förordade förslaget bleve utfört, dock icke ville motsätta sig ett av arkitekten Lilljekvist framlagt medlingsförslag att igensätta bågöppningarna med tunna murar i öppningarnas innerkant.³⁹ Den 4.9. beslöt emellertid Kommittén, att valvet skulle friläggas⁴⁰ och den 12.11. att utrymmet skulle inhängnas med ett på en låg stensockel uppsatt galler, tillverkat i enlighet med företett prov.⁴¹ Gallret förfärdigades av smeden R Karlsson i Huddinge och levererades i juli 1910.⁴²

Före de egentliga restaureringsarbetenas påbörjande verkställdes en betydande förbättring av åskledaren. Arbetet utfördes av firman John Anderssons elektrotekniska byrås efterträdare⁴³ och var slutfört, så att avsyning kunde äga rum mellan den 16.8. och den 6.9.1905.⁴⁴ I samband med åskledarens förbättring skulle också tuppen på tornet nedtagas och förgyllas för en kostnad av 200 kronor.⁴⁶

Förankringar över koret

Redan i sin skrivelse av den 19.3.1888, vari Zetterwalls restaureringsprojekt med tillhörande ritningar gillades, hade Kgl Majt föreskrivit, att innan altarprydnaden nedtogs, en undersökning skulle göras, om altarprydnaden ägde något samband med östligaste korvalvet.⁴³ En sådan undersökning företogs av arkitekt Lilljekvist redan 1895, vilken såsom sin mening framhöll, att det icke fanns något hinder för altardekorationens borttagande och att detta ej kunde innebära någon fara.⁴⁷

Emellertid beslöt Kommittén på arkitektens förslag anhålla hos Överintendentsämbetet om undersökning »angående möjligheten av och sättet för nedtagandet av det murade altarpartiet».⁴⁸ Under-

sökningen verkställdes av överstelöjtnanten P Axel Lindahl tillsammans med arkitekterna I G Clason och F Lilljekvist i slutet av april 1907.⁴⁹ Av yttrandet med anledning av undersökningen framgår bl a, att enligt besiktningsmännens mening det ända till valvets undersida uppdragna murade altaret kunde utan fara helt och hållet avlägsnas, eftersom altaret, då ett tydligt mellanrum fanns mellan detta och valvet, icke utgjorde något stöd för detta.

Emellertid observerades, att sprickor uppstått i murarna och valven i koret, »gående i riktning från norr till söder genom mitten av det östligaste kryssvalvet över de fyra fristående pelarna». Den sydöstra pelaren syntes stå i lodrätt läge, under det att

den nordöstra till sin övre del hade fått en betydlig lutning mot öster. Strävpelarna mot den brutna östra yttermuren syntes icke hava kommit ur sitt vertikala läge, men i murarna mellan strävpelarna funnos vertikala sprickor. Det tidigare inlagda förankringssystemet hade icke fullt ändamålsenlig konstruktion.

Trots att utförda kalkyler visat, att strävpelarsystemet vid korets östra parti borde äga tillräcklig styrka, om murverket vore av fullgod beskaffenhet, syntes det dock med hänsyn till de rörelser, som uppstått inom murar och valv, vara tillrådligt att förbättra förankringsanordningarna. För upptagande av horisontaltrycket mot korets brutna östmur »synes då bäst att vid murens insida och strax ovan valven inlägga ankarjärn, gående i räta linjer mellan murinnerhörnen vid konterforterna samt framdraga dessa utefter murarna i norr och söder fram till nästa strävpelare, och insättas ankarplattor av tillräcklig area vid murarnas yttersidor. ... De utefter långsidorna dragna järnen infästas med kraftiga bultar och erforderliga murplattor vid murarna. ... Sedan järnen inlagts och bultarna åtdragits, bör ett skyddsöverdrag av betong inläggas.»

De för ovan beskrivna åtgärder nödvändiga ställningsarbetena utfördes av byggmästare Rahmqvist liksom också arbetena med förankringsjärnens fastsättande. Järnet levererades av Laxå bruk,⁵⁰ och smidet utfördes av smeden J B Andersson i Strängnäs.⁵¹

Vid överstelöjtnant Lindahls besiktning av de utförda arbetena gjordes förutom vissa anmärkningar mot förankringsjärnets fastmurningar den upptäckten, att korets strävpelare givit sig utåt med sina övre delar. Därför ansågs nödvändigt att förbättra det gamla förankringssystemet genom att dra fram de grova ankarjärnen, som äro lagda utefter innermurarna ovan pelarna och sträcka sig 9 meter in på muren till tredje paret pelare i långskeppet, och fästa dessa järn med bultar och ankarslutar.⁵²

De föreslagna ytterligare förstärkningarna utfördes i början av år 1908,⁵³ och efter förnyad besiktning genom överstelöjtnanten Lindahl den 14.4. förklarade Överintendentsämbetet, att, då arbetena nu vore fullt nöjaktigt utförda, något hinder för det murade altarets nedtagande icke förelåg, blott de nya murverken finge hårdna ytterligare i ett par veckor.⁵⁴

Åtgärder berörande interiören

Restaureringen 1907–1910 avsåg huvudsakligen ett iståndsättande av kyrkans inre. En följd av de åsikter om vad pieteten fordrade vid behandlingen av gamla, historiskt märkliga byggnader, särskilt kyrkor, som kort förut arbetat sig fram, blev, att kyrkans stomme så vitt möjligt lämnades orörd. Vissa betydelsefulla åtgärder i detta hänseende kommo dock till utförande.

Omläggning av golvet

Från början synes omläggningen av golvet icke ha varit planerad. Åtgärden godkändes av Kgl Majt den 11.6.1909.⁵⁵ För de åtgärder, som i samband med golvet omläggning skulle företas med gravarna under kyrkans golv redogör arkitekten i en skrivelse av den 8 juli 1908,⁵⁶ av vilken framgår, att inga

gravundersökningar behövde utföras, att de gropar, som uppstått vid kistornas förmultnande och sammanfallande i de fall då kistorna blott och bart nedsetts i marken, skulle fyllas; att förmultnade brädtag över murade gravkamrar skulle ersättas med betonggjutning och att de gravstenar, som ännu lågo kvar i golvet, skulle upptagas därur för att beredas annan placering.

Vid en överläggning mellan f d riksantikvarien Hildebrand och överintendenten Möller den 20.7. 1908 framhölls såsom önskvärt, att golvet inom kyrkans västra del från och med pelarna 5 C och 5 D borde höjas ca 30 cm, om det kunde konstateras, att golvet haft detta läge. Om höjningen av golvet icke läte sig göra finge grundklackarna icke genom huggning givas det snygga utseendet som

Fig 297. Detalj av altarestradens barriär.
Foto I Anderson 1948.

Detail of altar dais screen.

borde fordras, utan i stället orörda inklädas med sten eller trä. Kommittén beslöt att golvet skulle höjas blott i långhusets västligaste travé.⁵⁷ Vid samma tillfälle beslöts också på förslag av arkitekten, att golvet under bänkarna skulle göras av trä, i långhusets sidoskepp av tegel och i övrigt av kalkstensplattor.⁵⁸ Arkitektens ritning till golvläggning godkändes av Kommittén den 17.6.⁵⁹ Såsom av planen plansch I framgår, består golvet av kalkstensplattor, gravstenar och tegelpartier i rik växling. Man använde dels redan förefintliga kalkstensplattor, vilka om så behövdes höggos om, dels levererades nya av Yxhults stenhuggeriaktiebolag och C A Sjöströms stenaffär, Sandviken.⁶⁰ Trappstegen mellan västligaste och näst västligaste travén höggos av Yxhults stenhuggeriaktiebolag.⁶¹ Inklädnaden av de ovan nämnda pelarnas grundklackar, som blev nödvändig till följd av beslutet att höja golvet blott inom västligaste travén, gavs formen av kring pelarbaserna murade kalkstensbänkar (fig

76 och 92). Framför altaret byggdes en upphöjd estrad av kalksten med trappa av samma material (fig 202, 203 och 297). Såväl bänkarna kring pelarna som estraden framför altaret utfördes av nyssnämnda stenhuggeri.⁶²

Återställande av vissa äldre anordningar

Arkitekt Lilljekvist föreslog, att äldsta kyrkans norra portal på grundval av de bevarade resterna skulle rekonstrueras i tegel (fig 45 och 49). För att göra det möjligt att bedöma, vilken verkan en sådan rekonstruktion skulle få i interiören, gavs åt arkitekten uppdraget att utföra en modell i papp av portalvalvet.⁶³ Vid ett sammanträde mellan f d riksantikvarien Hildebrand och överintendenten Möller den 2.10.1908 godkändes arkitektens förslag att rekonstruera gamla norra portalen med motivering, »att det vore önskligt att tydliggöra den dekorativa verkan teglets delvisa kalkbestrykning givit åt kyrkans yttre»; givetvis skulle tydligt anges

gränsen mellan gammalt och nytt.⁶⁴ Emellertid framlade Vitterhetsakademiens kontrollant S Curman i en lång skrivelse till akademien den 28.1.1909 en annan syn på denna fråga: »Förslaget att delvis rekonstruera den gamla norra ytterportalen (numera inuti kyrkan) synes vara ur principell synpunkt synnerligen olämpligt. Det skulle bli en rekonstruktion för rekonstruktionens egen skull, utan varje spår av praktisk motivering. Det är ju dock just dylika onödiga rekonstruktioner, som de senaste årtiondena riktat sin kritik ... att i verkligheten rekonstruera dess portöppning, kan icke anses lämpligt, allra helst som dess båghöjd icke kan exakt bestämmas. Dessutom medför en dylik rekonstruktion en rent praktisk olägenhet, emedan den berövar kyrkan en del av dess belysning.»⁶⁵

I ett av denna skrivelse föranlett yttrande skriver arkitekten bl a följande: »Genom islagning av detta lilla valvparti får jag i dess fulla verkan klart ett medeltida, synnerligen intressant och effekfullt sätt att medelst enkel kalkmålning utvändigt förlåna en tegelkyrka ett rikare utseende. Det är för att på ett effektivt sätt visa för såväl fackmän som den stora allmänheten detta hittills ej påträffade dekorationssätt, jag finner rekonstruktionen önskelig och ej för 'rekonstruktionens egen skull'. Att anordningen dessutom gör, att pelaren ej kommer att se urhuggen ut, vilket är störande, utan förändrar det hela till ett dekorativt parti, är ju ytterligare ett plus ... Skulle Akademien ej utan vidare vilja förorda mitt ... förslag, anhålles om bemyndigande att utföra ... modellen i verkligt material ... Då jag av intresse för denna detalj erbjudit mig att bekosta densamma, bör ju intet ekonomiskt hinder möta; skulle denna verkliga modell ej vara till belåtenhet, skall den naturligtvis bortrivras.»⁶⁶

Den 23.7.1909 gav Akademien sitt tillstånd till att modellen utfördes i tegel.⁶⁷ Den 17.8. medgav Kommittén samma sak, dock under förutsättning, att arbetet beskostades av arkitekten, och att Kommittén efter fullbordandet skulle ha rätt att låta avlägsna modellen, därest denna ur någon synpunkt ansågs mindre önskvärd.⁶⁸ Den 4.9. var modellen färdig och besiktigades av Kommittén, som på grundval därav beslöt, att det rekonstruerade valvet skulle få bli kvar.⁶⁹ På arkitektens anhållan hos Vitterhetsakademien om godkännande av den i

tegel utförda rekonstruktionen beslöt Akademien meddela, att, sedan förre riksantikvarien Hildebrand och överintendenten Möller förklarar sig gilla anordningen, även Akademien för sin del anslöte sig till denna uppfattning.⁷⁰

På sammanträde den 20.8.1908 uttalade Kommittén sitt gillande av arkitektens förslag att i N I återställa de ursprungliga anordningarna i norra yttermuren.⁷¹ Murgången skulle sålunda rekonstrueras och förses med räcke och det ursprungliga fönstret ovanför upptagas (fig 71). Förslaget godkändes av f d riksantikvarien Hildebrand och överintendenten Möller vid sammanträde i domkyrkan den 2.10.1908; vid utförandet skulle iakttagas, att »murning- en skulle ske på gammalt sätt men med nyslaget tegel och utan förband mot gamla murarna».⁷² I sin förut citerade skrivelse av den 28.1.1909 till Vitterhetsakademien angriper Curman också förslaget att rekonstruera murgången, vilken åtgärd kan betraktas som onödig, eftersom förhandenvärande märken fullt tydligt visa, hur anordningen varit gestaltad, i varje fall borde det rekonstruerade partiet utföras i modernt tegelförband.⁷³ Förslaget godkändes av Kgl Majt den 11.6. samma år.⁷⁴

På sammanträde den 16.7.1909 beslöt Kommittén, att öppningen mellan södra sidoskeppet och Bondkoret skulle muras igen och att murgången även där skulle rekonstrueras (fig 78, 153).⁷⁵ Vid besök i kyrkan den 9.8. gillade riksantikvarien Montelius den föreslagna åtgärden med föreskrift, att igenmurningen skulle ske i modernt förband samt med bibehållande av alla spår efter äldre anordningar. Curmans påpekande ifråga om utförandet av den motsvarande rekonstruktionen i N I vann sålunda nu beaktande. Den 17.8. beslöt Kommittén att igenmurningen skulle verkställas på föreslaget sätt.⁷⁶ För att användas som barriär på den rekonstruerade murgången inköptes för 100 kronor från Södermanlands fornminnesförening det smidda järngaller från medeltiden, som dittills tjänat som räcke på läktaren i museilokalen i Bondkoret (fig 71).⁷⁷

Den 20.8.1908 beslöt Kommittén på arkitektens förslag, »att tvenne förutvärande fönster, det ena mellan högkoret och Övre sakristian, det andra mellan tornet och museirummet skulle återställas på så sätt, att glasfönster anbringades mellan kyr-

kan och Övre sakristian, resp. museirummet, var-
emot de högre liggande delarna av de gamla fön-
steröppningarna skulle igenmuras men med utfört
masverk.»⁷⁸ Förslaget godkändes av f d riksantik-
variern Hildebrand och överintendenten Möller den
2.10.1908⁷⁹ och av Kungl Maj:t den 11.6.1909.⁸⁰ Ett
förslag av arkitekten »att det nu uppförda mas-
verket i korfönstret mot Övre sakristian skulle läm-
nas i dämpad röd ton mot vitputsad botten», god-
kändes av Kommittén.⁸¹ Det ursprungliga förslaget
att det upptagna fönstret i koret till sina nedre delar
skulle vara öppet och försett med glas frångicks så
tillvida, att även dessa partier murades igen men
med masverket synligt. Järnstommen till det ny-
upptagna tornfönstret liksom också till fönstret
ovan bågöppningen till Frescokapellet utfördes av
smeden F O Lindström i Strängnäs.⁸² Glasarbetet
med blyinfattningar utfördes av firman Stockholms
glasmåleri.⁸³

I samband med restaureringen påträffades den
ursprungliga ingången till den övre av kamrarna
mellan Bondkoret och Vårfrukoret (plansch XV,
fig 175 och 177a). Denna ingång togs upp och de
två år 1890 upptagna öppningarna till det lilla rum-
met i äldsta kyrkans sydvästra hörntorn sattes igen
(jämför s 216f, 321 och 428).⁸⁴

Enligt restaureringsförslaget skulle pelarna be-
frias från puts. Härigenom uppstod frågan, huru de
talrika urbilningarna och hålen skulle behandlas.
Den 20.7.1908 diskuterades de därmed samman-
hängande problemen av f d riksantikvariern och
överintendenten.⁸⁵ Härvid redogjorde arkitekten
Lilljekvist och licentiaten Curman var för sig för sina
respektive åsikter, vilka skildes åt på ett intressant
sätt. Arkitekten ansåg i allmänhet »en fullständig
komplettering av pelarna och igensättning av före-
kommande hål vara ur arkitektonisk synpunkt
lämpligast, dock ej där målningar påträffades». Licentiaten Curman uttalade sig i allmänhet för »att
i största möjliga utsträckning bibehålla förefintliga
hål och borthuggningar å pelarna, då man ur dessa
kunde draga åtskilliga intressanta slutsatser be-
träffande kyrkans forna anordning med altaren,
korskrank o dyl ...» En stor del av dessa hål vore
enligt arkitekten Lilljekvist »propphål för de bort-
rivna bänkarna».

F d riksantikvarierns och överintendentens ge-

mensamma beslut blev, att efter erforderlig foto-
grafering följande lagningar skulle verkställas utan
uthuggning av förband samt med markering i grän-
sen mot gammalt murverk: Pelaren 8 D — hålen
igensätts och markeras; basen rengöres och fog-
strykes. Pelarna 7 C och 7 D — den uthuggna ran-
den åt mittskeppet ca 3 m över golvet bibehålles;
övriga hål lagas; sockelvulsten kompletteras. Pela-
ren 6 C — hålen igensätts och markeras. Pelaren
6 D — nordvästra knekten kompletteras, dess bas
göres ny och dateras. Pelarna 5 C och 5 D — hålen
igensätts och markeras. Pelaren 4 C — halvko-
lonnen på östra sidan kompletteras. Pelaren 4 D
— norra och västra sidan kompletteras ej; nedersta
delen av västra sidan slammas vit. Pelaren 3 C —
kompletteras; skåpöppningen på östra sidan igen-
sätts och markeras. Pelaren 3 D — kompletteras.
Pelaren 2 C — kompletteras. Pelaren 2 D — kom-
pletteras; den stora öppningen på östra sidan igen-
sätts och markeras.

Om vissa frågor, som icke avgjorts vid ovan om-
talade tillfälle, fattades beslut den 2.10.⁸⁶ Pelaren
6 D — på norra sidan ilagas endast hålen. Pelaren
4 C — av arkitektoniska skäl borde urtagningen på
västra sidan muras till; målningen ansågs ej tillräck-
ligt värdefull att motivera ett avstående från igen-
murning; mellan det nya murverket och målningen
skulle emellertid läggas ett skyddande papplager.
Ett av arkitekten Lilljekvist framlagt förslag till be-
handling av pelarens västra sida på sådant sätt, att mål-
ningarna skulle kunna bevaras, vann ej anslutning.

Licentiaten Curman, som var av annan mening
än f d riksantikvariern och överintendenten, fram-
lade sin åsikt i förut citerade skrivelse till Vitterhets-
akademien den 28.1.1909. Anordningen — en ut-
huggning i pelarens murverk för en fristående skulp-
terad altarprydnad mot en målad bakgrund — be-
tecknas i skrivelsen såsom varande av osedvanligt
intresse och såsom den enda bevarade anordningen
i sitt slag i Sverige. Curmans energiska ingripande
mot igenmurningen medförde, att ett nytt förslag
utarbetades, vilket godkändes av Överintendents-
ämbetet⁸⁷ och Vitterhetsakademien.⁸⁸ Den 22.9. er-
höll arkitekten Kommitténs bemyndigande, att
verkställa förslaget, varigenom den nuvarande an-
ordningen vid pelarens västra sida kom till (fig 298).

Enligt det ursprungliga restaureringsförslaget

Fig 298. Rekonstruerat altare på västra sidan av pelaren 4 C. Foto S Hallgren 1968.

Reconstructed altar on W side of pillar 4 C.

skulle, »för att belysningen i koret skulle bli mera överensstämmande med kyrkan i övrigt», fönstren i koret förses med glasmålningar.⁸⁹ Allteftersom arbetet fortskred och det visade sig att de tillgängliga medlen icke voro tillräckliga för alla önskvärda arbeten, uppstod tanken att ställa glasmålningarnas utförande på framtiden.⁹⁰

Den 28.2.1910 beslöt kommitterade anmoda arkitekten att verkställa utredning rörande anbringandet av innanfönster och kostnader härför.⁹¹ Arkitekten, som inhämtat överintendenten Möllers åsikt i frågan, meddelade, att saken vore »mycket svår

att lösa, ej önskvärd ur arkitektonisk synpunkt samt, om den skall bli effektiv, även dyrbar».⁹² Med hänsyn till detta yttrande anmodade Kommittén arkitekten avgiva yttrande om vad som borde göras för fönstrens tätande.⁹³ Det vill emellertid synas som om åtgärderna beträffande fönstren inskränkte sig till stagnering, lagning och kittning.⁹⁴

Det efter eldsvådan 1723 nedrasade valvet i biskop Johannes Matthiaes kor uppfördes på grundval av gamla spår och med användande av tegel från den gamla altarpuppbyggnaden av byggmästare Rahmqvist sommaren 1908.⁹⁵

Murarnas, pelarnas och valvens behandling

I det ursprungliga restaureringsförslaget ingick avknackning av putsen på pelare och murytor, »så att de fogstrukna röda tegelytorna åter bliva blottade». ⁹⁶ Som en följd härav kommo samtliga pelare, väggpilastrar och murytor i mittskeppet och de bägge inre sidoskeppen samt högkorets pelare att stå med teglet blottat och väl strukna fogar. I samband härmed framkommo talrika spår av kyrkans ursprungliga anordningar, vilka bevarades blottade och alltjämt ha mycket att berätta för den, som med vakna ögon ser sig omkring i kyrkan. Dessa arbeten utfördes i samband med målningarnas restaurering under ledning av dekorationsmålaren Edvard Bergh i Stockholm. ⁹⁷

Vid f d riksantikvariens och överintendentens sammanträde den 2.10.1908 beslöts, »att de gamla valven, där inga målningar anträffats, skulle lämnas i detta skick ... Beträffande borthackning av putsen och fogstrykning av valvstrålarna godkändes arkitektens hemställan härom vid valven i Hessensteinska gravkoret, särskilt med hänsyn till önskemålet att en väggyta med snedmurat tegel då även skulle kunna lämnas fogstruken; med tanke på de starkt färglagda träskivor, som voro placerade i valvstrålarnas knutpunkter, var åtgärden ur dekorativ synpunkt motiverad.» ⁹⁸

I denna fråga hade kontrollanten licentiaten Curman avvikande mening, såsom framgår av hans ofta citerade skrivelse till Vitterhetsakademien, vari det bl a heter: »Detta (renknackning av valvstrålarna) innebär en medveten och fullständigt omotiverad avvikelse från den historiska trohet, som i övrigt fått göra sig gällande vid valvens behandling. Strålarna hava bevisligen aldrig varit avsedda att stå blottade och fogstukna ... Då valven i kyrkans 3 skepp äro så rikt och vackert dekorerade ... torde det heller icke ur dekorativ synpunkt vara önskvärt att med fogstrukna, röda valvstrålar i ett sidokapell bryta den lugna, ljusa ram, som de tillbyggda, vitkalkade kapellen bilda kring den färgrika ursprungliga kyrkan, och därmed samtidigt bryta mot en i övrigt tillämpad historisk trohet.»

Utän tvekan var det kontrollantens uppfattning i denna fråga, som förmådde Kommittén, att »efter yttrande av arkitekten besluta, att i Hessensteinska

gravkoret valvstrålarna skulle bibehållas putsade och vita, och skulle jämväl stjärnorna i valven vitmålas». ⁹⁹ För nutiden står det klart, att den behandling av valvribborna, som slutligen kom till utförande, även ur estetisk synpunkt var den riktiga.

Förut har framhållits (s 191), att murarna i Stenbockska koret ursprungligen säkerligen stått oputsade och med väl strukna fogar. Under behandlingen av innerväggarna uppstod tanken att återställa detta tillstånd. Den 26.2.1909 beslöt Kommittén att överlämna avgörandet i denna fråga åt Vitterhetsakademiens »delegerade», vilka inom kort skulle besiktiga de i domkyrkan utförda arbetena. ¹⁰⁰ Hur frågan då avgjordes är icke bekant. I varje fall äro väggarna avfärgade i vitt.

Valv- och väggmålningarnas restaurering

Framtagning och konservering av de målningar, som dolda under putsen i stor utsträckning funnos på kyrkans väggar och valv, utgjorde ett av huvudmomenten i restaureringsplanen, ¹⁰¹ för vars genomförande restaureringens arkitekt gjort vissa förberedelser redan på 1890-talet (jfr s 436). De framtagna målningarna måste otvivelaktigt räknas bland restaureringens mest betydelsefulla resultat; utan tvekan äro de också den del av restaureringen, som bäst stått sig inför eftervärldens ögon. För första gången tillämpades här i större skala de principer för restaurering av medeltida kalkmålningar, som under tiden därefter allmänt följts. Då restaureringen sålunda i detta avseende bildat skola, kan det vara på sin plats, att något närmare beröra de normgivande principerna.

Den syn restaureringens arkitekt hade på de olika problemen i samband med målningarnas framtagning och konservering framgår av en skrivelse till Kommittén i december 1906. ¹⁰² Här säges bl a: »Ett av huvudintressena vid restaureringen är framtagningen av kyrkans överkalkade målningar; här möter emellertid kanske den svåraste uppgiften, ty att få denna framtagning och eventuellt komplettering gjord så att de modernaste arkeologerna bliva nöjda och kyrkan samtidigt ur snygghetssynpunkt och utseendesynpunkt blir tillfredsställande, torde vara minst sagt svårlöst. Det är lättförståeligt, att arkeologerna helst önska en framtagning av målningarna, utan dessas uppfriskning och utan kom-

plettering av vad som felat. Detta kan möjligen ske å enstaka ställen, företrädesvis å väggar, men man kan knappast lämna halva valvkappor eller delar därav fullt tomma; en komplettering gjord så, att det gamla tydligt framstår, men totalverkan dock blir njutbar, är i så fall önskelig, ehuru säkert ej lätt att åstadkomma. Det är emellertid av stor vikt, att de arkeologiska kraven allvarligt beaktas och sålunda den allra största omsorg ägnas just åt detta arbete. Det bliver först efter framtagningen av samtliga målningar möjligt att få någon bestämd åsikt om i vad mån de vetenskapliga och konstnärliga kraven kunna förenas. Skulle den svåra men intressanta uppgiften kunna lyckligt genomföras är det, med stöd av de anteckningar, som gjorts, lätt att i överensstämmelse med den nya riktningen omstamma de förut på försök framtagna valvkapporna.»

I de olika ämbetsverkens yttranden under förberedelserna till restaureringen påträffas i stort sett endast allmänna synpunkter beträffande målningarnas behandling. I arkitekten Carl Möllers tjänstememorial av den 10.11.1902 finnas emellertid vissa uttalanden av principiell betydelse.¹⁰³ Här säges bl a: »Rörande förfarandet med de gamla under kalkrappningen befintliga målningarna — huruvida de skola kompletteras eller lämnas orörda efter framkallandet — så kunna ju meningarna vara delade. Emellertid hade jag vid mitt besök på platsen tillfälle konstatera, att de år (1895) under arkitekt Lilljekvists ledning framtagna och kompletterade målningarna å en del valv och väggar i kyrkan, blivit på ett tillfredsställande sätt behandlade, på samma gång jag blev övertygad om att ett lika försiktigt framkallande och kompletterande av de resterande målningarna skulle komma att i alldeles ovanligt hög grad bidra till förhöjandet av det stämningsfulla intrycket av kyrkans interiör. Att stanna endast vid framkallandet, vilket ju vore riktigast om det gällde konserverandet av en i övrigt övergiven ruin, skulle jag ej anse tillrådligt här, där det dock är fråga om att för församlingens gudstjänstbehov alltjämt använda byggnaden.»

De här framlagda principerna skilja sig avsevärt från dem, som i verkligheten kommo att bli normgivande. Det torde knappast behöva råda något tvivel om att det var genom kontrollanten Curmans verksamhet, som principerna fingo sin utformning.

De ledande synpunkterna finnas klart uttalade dels i ett av Curman författat förslag till instruktion för Vitterhetsakademiens kontrollant,¹⁰⁴ dels i vissa av Curman förda anteckningar vid sammanträde med riksantikvarien i Strängnäs domkyrka den 10.8.1907.¹⁰⁵

I det förra aktstycket säges bl a: »Ombudet åligger att övervaka 1. att eventuella målningar i kyrkan framkallas med största möjliga försiktighet samt att därvid inga medel lämnas oförsökta, som kunna bidra till målningarnas tydligare framkallande 2. att även fragment eller blotta spår av målningar behandlas med samma varsamhet 3. att målningarna på intet sätt retuscheras, innan de fotograferats ... 4. att ingen restaurerings- eller kompletteringsåtgärd vidtages, innan samtliga målningar framkallats och vederbörlig överenskommelse angående sättet för målningarnas behandling träffats med akademien.»

I det senare aktstycket säges angående målningarnas behandling: »1. Målningar synliga från golvet lämnas så vitt möjligt orörda. 2. Målningar, som ej kunna ses från golvet, såvida de ej blivit besprutade med vatten, uppfriskas i konturerna, och där så finnes nödigt, insättes diskret färg. 3. Helt bortfallna ornamentala delar, vilkas symmetriska sammanhang med den ännu synliga ornamenteringen är fullt klart, imålas med hela konturer och lätta färginläggningar, så att de i valör komplettera totalverkan, dock så att det tydligt framträder, att dessa partier äro på nytt målade. 4. Figurala saker uppfriskas med fullt tydliga konturer, men så mycket som möjligt utan komplettering. Där sådan för valvens totalverkan är nödvändig, sker denna genom uppläggning av svaga färgtoner utan skarp konturteckning, så att endast en totalverkan av figuren erhålles, under det att de gamla delarna tydligt framstå. 5. Å bottnarna mellan målningarna utföras behövligen lagningar av lösa delar, men ytans patina bibehålles så vitt möjligt oförändrad.»

Längre i varsamhet och pietet kunde man knappast komma, om man ville uppehålla kravet, att målningarna icke blott skulle vara arkeologiska vittnesbörd utan samtidigt också till prydnad för kyrkorummet.

Målningarnas framtagning och konservering utfördes under ledning av dekorationsmålaren Edvard

Bergh i Stockholm,¹⁰⁶ vars anbud godkändes av Kommittén den 27.5.1907.¹⁰⁷ De för arbetet nödvändiga ställningarna uppsattes av byggmästaren August Rahmqvist; kontraktet härom är daterat nyssnämnda dag.¹⁰⁸ Kort därefter torde arbetena ha tagit sin början. Som nämnts var licentiaten Curman kulturhistorisk kontrollant med fil stud Carl R af Ugglas som vikarie under de fyra första månaderna av år 1908.¹⁰⁹ Den 9.5. nämnda år avsynades och godkändes restaureringen av målningarna i norra sidoskeppet.¹¹⁰ I arkitektens arbetsplan, daterad den 6.6.1908, erfara vi, att framtagningen av målningarna på valvringarna i koret och på de partier av väggarna i själva kyrkan där målningar påträffats, skulle fortsättas och avslutas under sommaren och hösten.¹¹¹ Restaureringen av målningarna var helt avslutad i början av sommaren 1909.¹¹²

Den mest uppseendeväckande händelsen under restaureringen var upptäckten av de förut helt okända målningarna på högkorets väggar och valv.¹¹³ Till följd härav övergavs givetvis tanken att förse koret med moderna målningar, »som i karaktär ansluta sig till de gamla och harmoniera med dem», för att tala med restaureringsförslagets ord.¹¹⁴ Ett av hela restaureringens mest känsliga problem hade genom det lyckliga fyndet fått den bästa tänkbara lösning.

I samband med målningarnas framtagning befriades målningarna i Vårfrukoret från vanprydande övermålning.¹¹⁵ Den 20.8.1908 beslöt Kommittén »att revidera och till närmare överensstämmelse med kyrkans övriga valvmålningar ändra målningarna i det östligaste valvet uti långhusets mittskepp».¹¹⁶ Av andra handlingar framgår, att den föreslagna revideringen gällde icke blott nämnda valv utan också det östligaste valvet i södra sidoskeppet och valvet i Sturekoret. I en till Vitterhetsakademien ställd promemoria framhöll licentiaten Curman med anledning av den föreslagna åtgärden, att man vid 1890-talets restaurering av målningarna på mittskeppets östligaste valv tydligen blandat ihop två lager av målningar, det ena från 1300-talet, det andra från 1400-talet; då det torde vara omöjligt att nu skilja de bägge lagren och vad som nymålats vid restaureringen, vore det bäst att lämna målningarna i det skick, de erhöles genom restaureringen; »det nuvarande tillståndet lämnar ... forskaren icke i

ovisshet om huruvida målningarna äro äkta eller ej».¹¹⁷

Akademien överlämnade avgörandet åt f d riksantikvarien och överintendenten; året för den förra restaureringen och den ifrågasatta revisionen skulle emellertid utsättas i valvet.¹¹⁸ Nämnda herrar beslöt följande: »Arkitektens framställning att revidera de tre närmast koret befintliga valvens förut restaurerade målningar, på så sätt att mittvalvets stjärnor, vilka äro från 1400-talet, borttogas och att konturerna i samtliga 3 valven genom borstning något utmattades, blev godkänd. Eventuell borttagning av ilagade figurdetaljer skulle bliva beroende på om avbildningar av de icke kompletterade framknackningarna funnes eller om det lätt låte sig göra att skilja de gamla fragmenten från ilagningarna».¹¹⁹

Emellertid fann Kommittén sig nödsakad att av ekonomiska skäl tills vidare låta revisionen av målningarna i Sturekoret liksom också av triumfbågens målningar anstå.¹²⁰ Nu erbjöd sig dekorationsmålaren Bergh, för att arbetena måtte få avslutas utan avbrott, att bidra därtill genom att av sitt mästarvode till restaureringsarbetet överlämna 400 kronor.¹²¹ Som en följd härav beslöt Kommittén 12.1.1909, att revisionen skulle fullföljas.¹²²

Arkitekten hade för avsikt att förse tornrummet med målade paneldekorering i kalkfärg.¹²³ Riksantikvarien ansåg, att de gamla målningarna på tornrummets södra vägg borde lämnas orörda; om den föreslagna dekoreringen skulle komma till stånd, borde denna ges fullt modern hållning, »så att ingen förblandning kan ske mellan de gamla målningarna och det nya».¹²⁴ Kommitterade gav arkitekten i uppdrag att utföra prov till lämplig dekorering.¹²⁵ Den planerade dekoreringen kom aldrig till stånd.

Vid framtagningen av målningarna gick man tillväga med den största noggrannhet. Varje parti fotograferades. Dessutom utfördes på förslag av licentiaten Curman färglagda kalkeringar i full skala,¹²⁶ till vilket arbete Vitterhetsakademien anslog 400 kronor.¹²⁷ Kalkeringarna, som nu förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet, utgöra ett värdefullt material för studiet av målningarna.

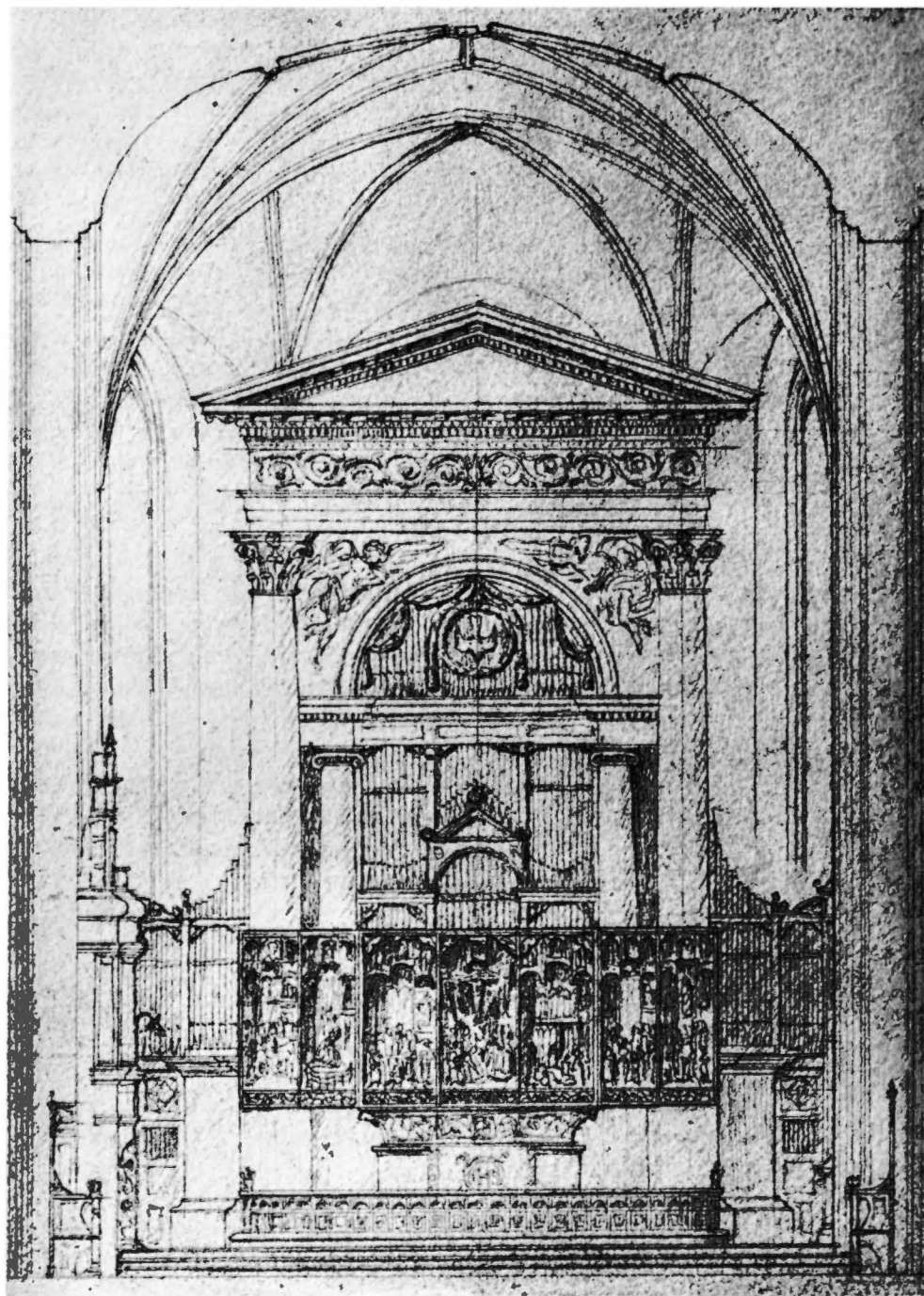

Fig 299. Skisserad ritning till placering av ett orgelverk i anslutning till Sundvalls altarprydnad av dåvarande arkitekten Sigurd Curman. Str domkap ark.

Sketch showing position of an organ in connection with Sundvall's altar, by Sigurd Curman.

Rivningen av Sundvalls altarprydnad

Såsom ovan nämnts, hade Överintendentsämbetet i mitten av april 1908 meddelat, att den murade altarprydnaden, då de nödvändiga förankringsåtgärderna i östra delen av koret vid nämnda tidpunkt voro

på ett tillfredsställande sätt utförda, finge nedtagas. Redan dessförinnan synas emellertid krafter ha satts igång för att bevara altarprydnaden. Saken tycks ha diskuterats vid flera tillfällen. Det förefaller som om åsikten bland de något äldre såsom

riksantikvarien Hildebrand och arkitekten Lilljekvist vore att altarpuppbyggnaden borde rivas, under det att de unga såsom amanuensen Otto Janse och intendenten Rudolf Cederström önskade se den bevarad. Den främste representanten för denna åsikt och säkerligen också den, som först lancerade den, var Sigurd Curman.

För sin åsikt i frågan redogör arkitekten Lilljekvist i en skrivelse till Kommittén den 19.10.1907.¹²⁸ Häri säges bl a: »Då borttagandet av det ståtliga Roggeska altarskåpet skett i samband med korvalvens understödjande, vilket man trodde var en tvingande nödvändighet, och då denna stödmur blivit nödortfelig dekorerad med en synnerligen vanlig och schablonmässig frontonuppställning, anser jag att den, då den ur konstruktiv synpunkt är värdelös, bör avlägsnas. Den skymmer nämligen på ett mycket brutalt sätt bort korvalvens strålknippen och korfönstret och omöjliggör enligt min mening återuppsättandet av det Roggeska altarskåpet. De nu senast påträffade valvmålningarna i koret styrker mig ytterligare i min åsikt, att uppmurningen bör bortrivas.» Arkitekten uppmanade emellertid Kommittén att anmoda licentiaten Curman att utarbeta ett förslag, baserat på den av honom framkastade tanken att placera orgeln i närmaste anslutning till altarprydnaden, en tanke, som arkitekten icke gillade.

Vid Kommitténs sammanträde den 26.10.1907 redogjorde Curman i korthet för sin tanke, varefter Kommittén beslöt anmoda honom »inkomma med ny utredning och därpå grundat förslag rörande altarprydnaden».¹²⁹ Förslaget förelåg färdigt i mitten av januari 1908 och demonstrerades den 17 i denna månad för Kommittén. Denna fann sig emellertid icke kunna godkänna förslaget utan vidhöll sitt förut fattade beslut, att altarprydnaden skulle rivas.¹³⁰

En skiss till Curmans förslag återges i fig 299. Dess innebörd klargöres i en skrivelse till Kommittén den 17.1.¹³¹ Avsikten med förslaget var, dels »att bibehålla den nuvarande altarpuppställningen genom att giva den en verklig funktion att fylla», dels »att på ett tillfredsställande sätt lösa det ganska svåra problemet angående orgelns lämpliga placering i kyrkan». Anledningen till att förslagsställaren ansåg, att altarpuppställningen borde bevaras, var

dels att »uppställningen i fråga är ett karakteristiskt verk från den klassicistiska smakriktningens tid och såsom sådant erbjuder intresse i en byggnad, som även i övrigt visar spår av olika tiders till formen så skiftande insatser vid kyrkans prydnade», dels *och icke minst* att »jag anser denna uppsats ha en rent estetisk uppgift att fylla på sin nuvarande plats, där den för ögat så att säga kompletterar den koromgång, som av en eller annan anledning uteblivit, och där den fyller det stora gap, som bildats genom den ovanliga och allt annat än lyckade anordningen av koravslutningen. Mot detta estetiska skäl har anmärkts, att altarpuppställningen är så ful. Man har träffat lika många personer med skolad smak, som tyckt, att den är vacker. Och bland Strängnäs egna innevånare har det förefallit mig finnas en avgjord sympati för densamma.» Orgeln skulle i huvudsak placeras bakom altaret och till en mindre del på ömse sidor om detta. Fasaden hade komponerats i anslutning därtill, så att den öppna bågen i altarpuppställningen slöts och vissa partier sköto ut på sidorna. Altaret, på vilket det Roggeska skåpet skulle placeras, skulle flyttas fram till något framom mitten av andra valvet från öster i koret; plats för kören skulle då beredas bakom altaret. Karl IX:s monument och Sture-sarkofagen skulle flyttas åt sidorna. Mellan triumfbågen och korets första pelarpar (från väster) skulle på vardera sidan anordnas korstolar i fullt modern formgivning. För att ernå god färgharmonik med altarskåpet skulle orgelfasaden färgsättas huvudsakligen i guld och blått.

Förslagsställaren underrättade Vitterhetsakademien om sin åsikt och om frågans läge, men härav föranleddes ingen åtgärd.¹³² Den gamla altarprydnaden revs sålunda; åt major Gyllencreutz hade uppdragits att ägna särskild uppmärksamhet åt detta arbete.¹³³

Den fasta inredningen i koret

Enligt de av Kgl Majt den 27.10.1905 gillade ritningarna¹³⁴ skulle hela den fasta inredningen i koret utföras i en delvis mycket effektfull nygotik (jfr s 438). Huruvida man verkligen avsåg att utforma den fasta inredningen i anslutning till dessa ritningar, kan nu icke avgöras; man hade förbehållit sig rätten att under arbetets gång i samråd med Överintendentsämbetet göra vissa justeringar i de-

taljfrågor, och hela den fasta inredningen blev också utförd i tidens stil, ej i de fastställda ritningarnas nygotik.

Ritningar till den nya altaruppställningen, korskrank, bänkar, orgelfasad, orgelläktare m m utarbetades under sommaren 1908.¹³⁵ Vid sammanträde inom Kommittén den 20.8. företedde arkitekten utkast till altaranordning och orgelfasad. Förslagen befunnos tilltalande, men för att närmare utröna deras dekorativa verkan skulle de uppmålas på dekorationsväv i naturlig skala och uppställas på sina platser i koret.¹³⁷ Vid ett sammanträde den 2.2. följande år förevisade arkitekten en modell, utvisande den nya altaruppbyggnadens konturer och golvet höjd vid det blivande altaret; han bemyndigades därefter att låta utföra det erforderliga arbetet för golvet höjande samt undermurningen för det Roggeska altarskåpet.¹³⁸ Till en underdånig skrivelse av den 9.1.1909 angående ökat statsanslag hade fogats ritningar till altaranordning och orgelfasad; den 25.5. beslöts, att man skulle begära nådig fastställelse av dessa ritningar;¹³⁸ sådan meddelades genom Kgl Majts brev den 11.6.¹³⁹

Emellertid framvisade arkitekten vid Kommitténs sammanträde den 4.9. »ett något modifierat förslag till altarprydnad, där det Roggeska altarskåpet uppställts framför en mur, krönt med ornering av trä (eller eventuellt täljsten, om kostnaden ej är för stor); över altarets mittparti är anbringat en oljemålning föreställande Kristi uppståndelse».¹⁴⁰ Muren bakom altaruppställningen, som nu för första gången föreslås, skulle skydda altarskåpet mot värmen från de stora elementen bakom altaret; till erhållande av stagning skulle murar av lägre höjd dras från mittpartiet till det östligaste pelarparet, varigenom också skulle vinnas ökad plats för uppsättning av gravstenar.¹⁴¹

Kommittén godkände förslaget och arkitekten fick uppdrag att söka Överintendentsämbetets gillande.¹⁴² Samtidigt beslöt Kommittén, att altarmuren skulle förankras mot korväggen medelst två snidade bjälkar samt att å dessa förankringar över konsolen mot korväggen skulle uppsättas två mindre figurer, föreställande Petrus och Paulus.

Vid besök i domkyrkan gillade överintendentsämbetets kontrollant förslaget till altaruppbyggnad i dess något ändrade gestalt; dock ansåg han, att

den i det stadfästade förslaget förekommande träpanelningen av altarmuren borde bibehållas; arkitektens förslag att höja muren mellan själva altarmuren och det närmaste pelarparet med ett genombrutet gallerverk i samma höjd som orgelläktarens barriär gillades också; vidare prövades lämpligt, att detta galler drogs fram utefter hela skärmväggen.¹⁴³ De ovan berörda förändringarna godkändes av Kommittéerna den 12.11.,¹⁴⁴ och det på grundval härav utarbetade förslaget, efter vilket altarmuren och anordningarna kring denna utfördes, godkändes av överintendentsämbetet den 14.12. (fig 300).¹⁴⁵

Gallret på altarpodiet var tydligen från början tänkt i smidesjärn. Emellertid framhöll arkitekten, att ett galler av detta material ej skulle vara tillräckligt förnämt på den utsatta platsen; istället föreslogs mässing eller brons; till bestridande av kostnaderna härför hade arkitekten av en donator, som önskade vara okänd, erhållit ett belopp av 2 000 kronor.¹⁴⁶

Det kan vara av ett visst intresse att försöka följa förändringarna i de olika förslagen till altaruppställning. Som nämnts var den ursprungliga ritningen utförd i nygotik, men redan den av Kungl Maj:t den 1.6.1909 gillade ritningen uppvisar den moderna stil, i vilken hela den nygjorda inredningen kom att utföras. Överstykets centralparti upptas här av en skulptur av den korsfäste Kristus på ett ringkors; altarringen och skranket framför podiet synes bestå av små rundbågsarkader med vridna pelare. Ett förslag, daterat den 1.11.1908 uppvisar en målning i krönets mittparti, slutet altarring med snidade fyllningar och metallskrank för podiet; intet av övriga förslag är så enkelt som detta — altarskåpet avtecknar sig mot en helt slät yta; troligen var detta förslag avsett att utföras i huggen sten; har påskriften »Icke godkänd ritning». Det slutligen utförda förslaget skiljer sig från det föregående därigenom, att alla ytor som på detta voro släta, försetts med panelning, tydligen en följd av att materialet skulle bli trä, ej sten; det ovan omtalade krönande gallret på sidomurarna har tillkommit. Korset, som på det av Kgl Majt gillade förslaget upptog överstyckets mittparti och som enligt tradition i kyrkan (jämför s 467) avsågs att kunna upplysas, hade på de förslag, där motsvarande plats skulle upptas av en målning, brutits ur det intima sambandet med altarmuren och avsågs

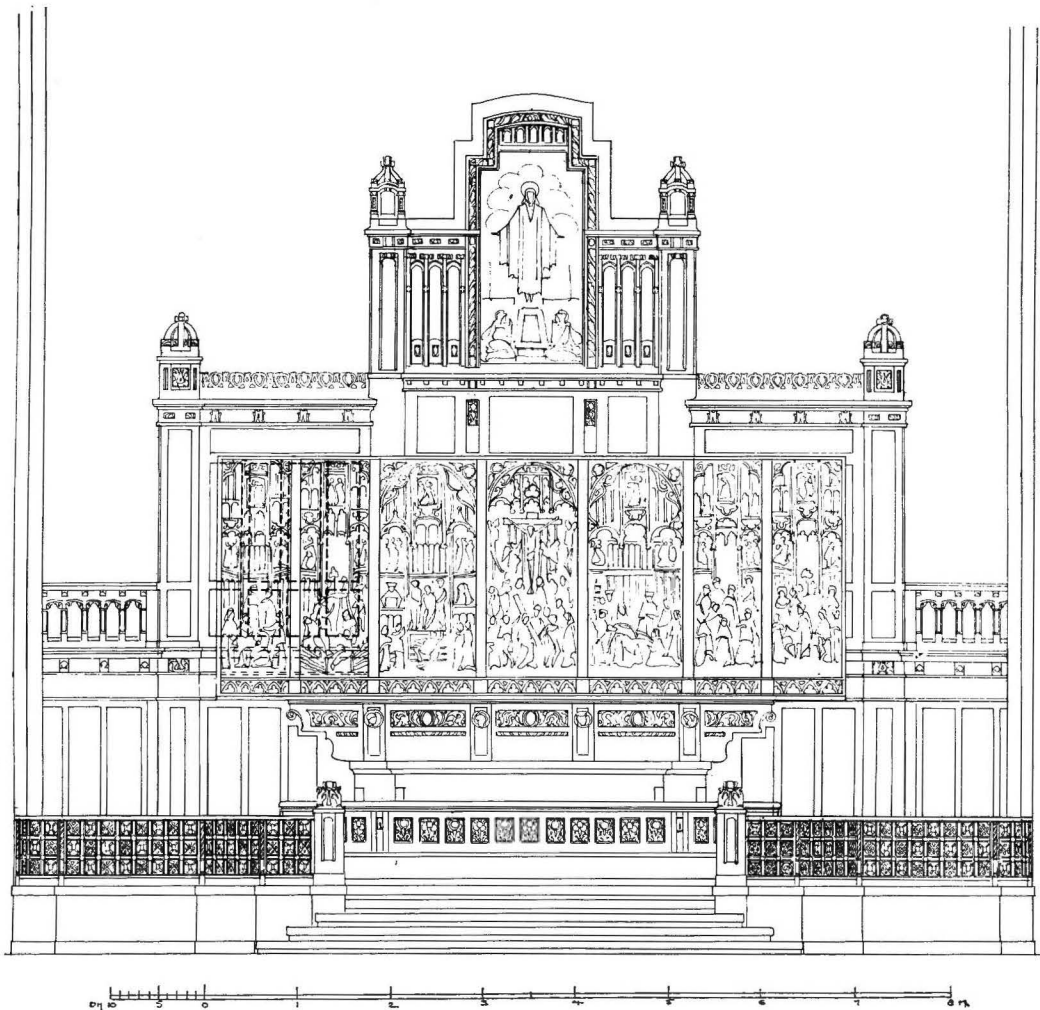

Fig 300. Ritning till altarpuppbyggnad av arkitekten Fredrik Lilljekvist. Bst.
Drawing of altar and reredos, by Fredrik Lilljekvist.

att upphängas på betydande höjd rakt ovanför altaret. Genom denna anordning avsåg man att mildra det starka motljuset från korets mittfönster.¹⁴⁷

Bronsgallret till altarpodiet och belysningskorset tillverkades av Aktiebolaget Nordiska Kompaniet; gallret skulle vara uppsatt på sin plats den 15.5.1910 och korset levererat i Strängnäs den 8.6.¹⁴⁸ Målningen i krönets mittparti utfördes av Julius Kronberg. I en skrivelse den 11.2.1910 meddelar arkitekten, att professor Julius Kronberg företett en skiss till altarmålning, som han utfört på biskopens

anmodan. »Han hade tvungits frågå det föreslagna ämnet Kristi uppståndelse, då figuren skulle bli för liten och i stället framställt Kristus som världskonung i sittande ställning. Då jag fann mig synnerligen tilltalad av såväl detta ämnes behandling, lagom stiliserat, samt även färgstämningen (Kristus i vit dräkt), vilken kommer att vackert ansluta sig till det hela», finner sig arkitekten böra tillstyrka skissens utförande.¹⁴⁹ I ett brev till biskopen av den 22.2. förbinder sig Kronberg att utföra målningen till ett pris av 2 000 kronor och att ha den färdig till mitten av juni.¹⁵⁰ Kommittén avsynade och god-

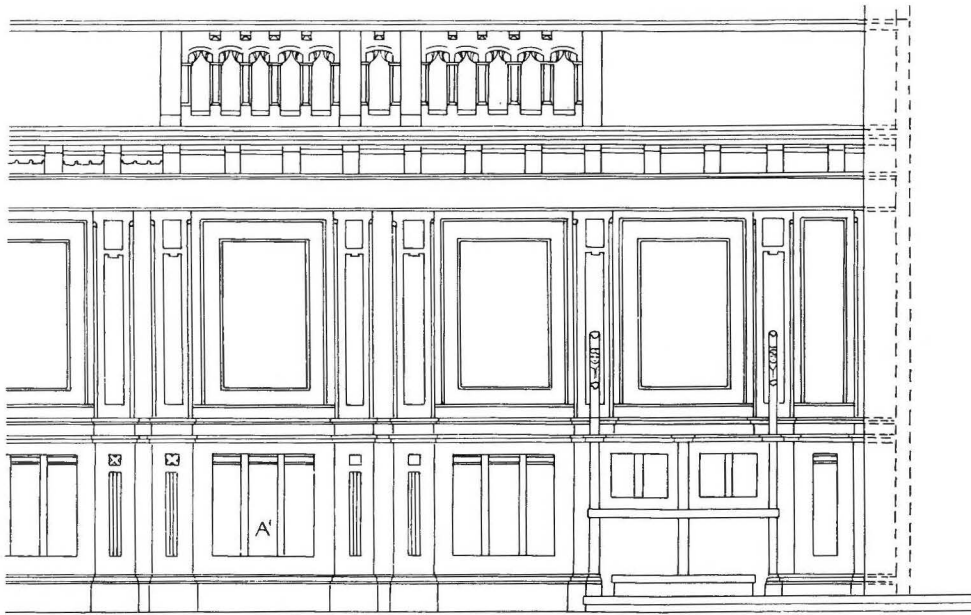

Fig 301. Ritning till korskrank av arkitekten Fredrik Lilljekvist. Bst.

Drawing of chancel screen, by Fredrik Lilljekvist.

kände den färdiga målningen den 15.6.¹⁵¹ Beträffande snickeriernas utförande se nedan s 458 f.

Det ursprungliga förslagets ritningar till altarskrank i nygotisk stil omarbetades sommaren 1908 i den moderna tidsstilen¹⁵² och fastställdes av Kgl Majt den 1.6.1909.¹⁵³ På denna ritning är skrankets mellanparti öppet och försett med ett gallerverk av profilerade dockor. På norra sidan är det hopkomponerat med orgelläktarens barriär, men i övrigt avslutades det med listverken ovan det öppna mellanpartiet. Som ovan nämnts (s 452), hade Överintendentsämbetets kontrollant funnit lämpligt, att korskranket i hela dess längd försågs med ett krönande gallerverk av samma höjd som orgelläktarens barriär. De i anslutning till dessa synpunkter utarbetade ritningarna godkändes av Överintendentsämbetet den 14.12.1909; efter dessa ritningar utfördes sedan korskranket (fig 301). Det öppna mittpartiet med profilerade dockor slopades i det slutliga förslaget och ersattes med släta fyllningar utom under orgelläktaren, där ett enkelt rutgaller skulle göras.

Bänkarna i koret hade genomlöpt samma utveckling som övriga snickerier från det första förslagets nygotik över det av Kgl Majt 11.6.1909 gillade förslaget och fram till den slutliga utformningen i starkt tidsbetonad stil. Kommittén godkände arki-

tektens förslag till bänkarnas definitiva anordning i koret och ritning till bänkgavlar den 4.9.1909¹⁵⁴ och Överintendentsämbetet den 14.12. samma år (fig 303 A).¹⁵⁵ Den 14.7.1910 beslöt Kommittén, att till triumfbågen skulle göras en särskild bänk med skärm efter arkitektens ritningar i stället för den s k Kaggska korstolen, som skulle ställas i den rekonstruerade nischen i N I,¹⁵⁶ ritningen till bänken godkändes, men med utförandet skulle tills vidare anstå.¹⁵⁷ År 1913 den 1.10. fattade domkapitlet beslut om dess utförande¹⁵⁸ (fig 303 B).

Orgeln och orgelläktaren

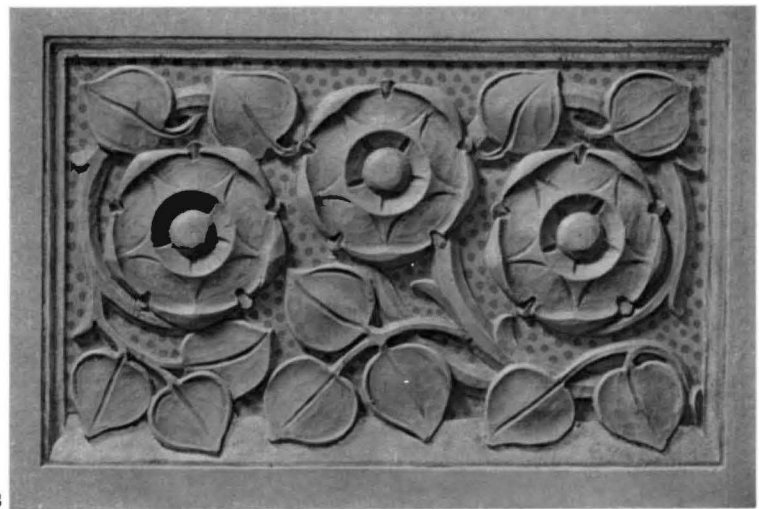
Såsom ovan nämnts (s 437) avsågs i det av Kgl Majt den 27.10.1905 godkända förslaget till domkyrkans restaurering orgeln att placeras i rummet ovan nedre sakristian med verket inne i detta rum och fasaden i en stor båge, som skulle tas upp i korets norra mur samt läktaren som en balkong i korets norra sidoskepp. Fasad och läktare voro utformade i nygotik. Emellertid framhöll överintendentsämbetet i en skrivelse den 25.6.1907, »att, då de avsedda hålslagings- och rivningsarbetena för beredande av ny plats för orgeln äro i synnerligen hög grad stridande mot numera bland fackmän rådande restaureringsprinciper, det synes Ämbetet, att högeligen önskvärt vore, att I med arkitekten för

Fig 302 A-B. Snidade fyllningar på altarringen (A) och på långhusets bänkinredning (B). Foto I Anderson 1948.

Carved wooden panels on the altar rails (A) and on the nave pew (B).

A

B

Fig 303 A-B. Bänkar i koret (A) samt biskopsbänk vid triumfbågens södra sida (B). Foto I Anderson 1948.

Pews in the chancel (A) and bishop's throne at S side of rood arch (B).

A

B

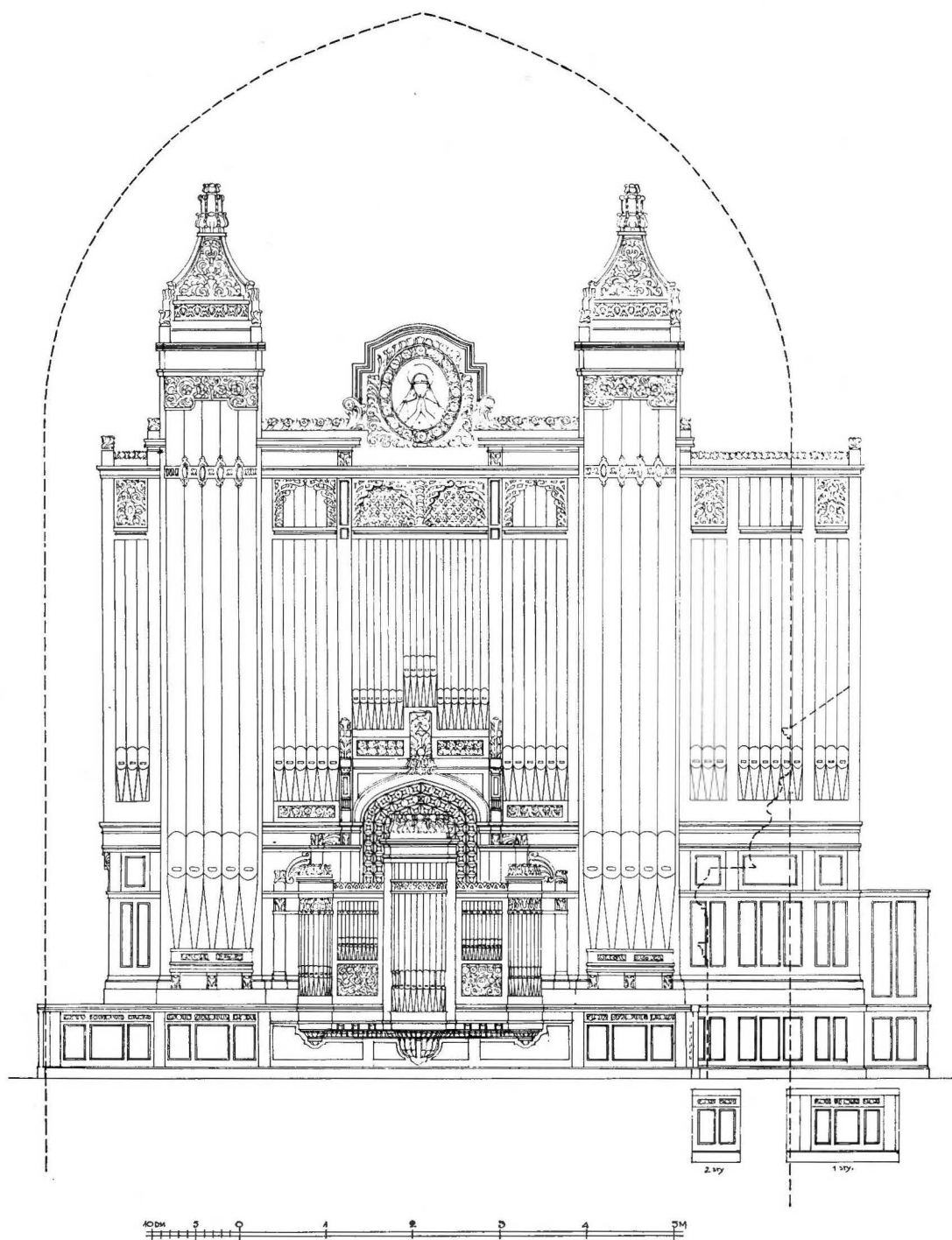

Fig 304. Ritning till orgelfasad av arkitekten Fredrik Lilljekvist 1909. Bst.

Drawing of organ front, by Fredrik Lilljekvist, 1909.

restaureringsarbetena ingingen i förnyad prövning, huruvida icke orgelverket kunde så anordnas, att omförmälda arbeten ej behövde bringas till utförande». ¹⁵⁹ Vid riksantikvariens besök i Strängnäs den 10.8. samma år demonstrerade arkitekten ett förslag till placering av orgeln, varigenom man kunde undvika de svåra ingrepp i byggnadens stomme, som det av Kgl Majt godkända förslaget skulle medföra. »De närvarande uttalade en livlig uppmaning till arkitekten och restaureringskommitterade att föra denna idé vidare trots de ökade kostnaderna.» ¹⁶⁰ Kommittén uppdrog också åt arkitekten att uppgöra ritningar och kostnadsförslag till sådan placering av orgeln. ¹⁶¹

Om den av licentiaten Curman framförda tanken att placera orgeln kring den gamla altarupbyggnaden har förut talats (s 451). Ritningarna till orgeln med den nya placeringen och till orgelläktaren utarbetades under sommaren 1908. ¹⁶² De nya ritningarna och förslaget, vars verkan man skulle pröva genom uppsättande av en på väv målad modell i full skala, ¹⁶³ gillades av Kgl Majt den 11.6. 1909. ¹⁶⁴ Vid Kommitténs sammanträde den 4.9.1909 förevisade arkitekten en studiemodell i lera över orgelfasaden, utvisande de mindre ändringar, som vidtagits vid utarbetandet av ritningarna. ¹⁶⁵ Enligt förslaget skulle orgeln uppta västra hälften av korets norra sidoskepp, och fasaden skulle hopkomponeras med och utgöra en direkt fortsättning uppåt av korskranket på denna sida. Läktaren skulle uppta östra hälften av norra sidoskeppet; dess barriär skulle utgöra krön på korskranket i detta fack. Såväl orgelfasadens som läktarens alla former äro i detta förslag helt präglade av den moderna tidsstilen. Fasaden och läktaren kommo emellertid icke att utföras efter dessa ritningar utan efter de något modifierade, som godkändes av Överintendentsämbetet den 14.12.1909 (fig 304). ¹⁶⁶

Arbetena med den nya orgeln kunna sägas ha begynts med nedtagandet och magasinierandet av den gamla orgeln och orgelläktaren för vilket arbete firman P L Åkerman & Lunds orgelfabriksaktiebolag inlämnat kostnadsförslag daterat 7.5.1907. ¹⁶⁷ Vid riksantikvariens besök i domkyrkan den 10.8. var arbetet utfört, och arkitekten Lilljekvist påvisade, »huru genom borttagandet av den gamla orgeln och orgelläktaren tornvalvet återfått sitt samband med

kyrkans huvudskepp, vilket för belysningen i skeppet samt för den konstnärliga totalverkan av kyrkan vore synnerligen förmånligt». ¹⁶⁸ Med vederbörligt tillstånd från Vitterhetsakademien ¹⁶⁹ såldes gamla orgelläktaren och orgelfasaden till byggmästare Rahmqvist så när som på vissa dekorativa detaljer, som för framtiden skulle bevaras. ¹⁷⁰

Det nya orgelverket såväl som orgelfasaden och orgelskåpet byggdes av firman P L Åkerman & Lunds orgelfabriksaktiebolag, Stockholm. Om bygandet av verket slöts kontrakt den 29.7.1909. ¹⁷¹ Enligt detta skulle i orgeln insättas de gamla stämmorna, fördelade på två manualer och särskild pedal; de gamla piporna skulle i huvudsak bibehållas; orgeln borde vara färdig för avsyning den 1.5.1910 mot vite av 100 kronor för varje vecka, som den fastställda tiden överskreds. Priset var för orgelverket 15 250 kronor och för elektrisk motor för driften 1 500 kronor.

Kontraktet rörande orgelfasaden och orgelskåpet slöts den 16.9.1909. Fasaden skulle byggas av kvistfri furu i enlighet med arkitektens ritningar. Detaljerna till fasaden skulle av Kommittén levereras en månad efter kontraktets underskrivande. De gamla fasadpiporna skulle tillfalla orgelbyggaren med rättighet att i den mån det var möjligt använda dem i orgelns östra och västra gavelpartier; de nya piporna skulle göras av tenn. I och för ornamentskärningen skulle orgelfirman äga skyldighet att utföra ler- och gipsmodeller, vilka skulle underställas arkitektens granskning. Orneringen skulle utföras i trä men ornamenten över orgelpiporna m m, i konstsmide. Uppställningen av orgelfasaden skulle vara färdig till avsyning den 15.3.1910. Priset var utan förgyllning och målning 9 785 kronor.

Plåtornamenten utfördes av C J Nyquist och C:o, Stockholm, efter mallar, som tillhandahölls av beställaren. ¹⁷³ Modellerna till orgelns i trä skurna ornering utfördes av skulptören Herman Neujd, vars räkning för arbetet godkändes av Kommittén den 28.2.1910. ¹⁷⁴ Denne skulpterade också mittfiguren i fasadens krön, »Den heliga sången». ¹⁷⁵ Modellen till skulpturen godkändes av Kommittén den 11.3. ¹⁷⁶

Som uppgång till den nya orgelläktaren ämnade man använda den gamla trappan från koret till Övre sakristian. På arkitektens förfrågan beslöt Kommittén, att nämnda trappa »icke skulle bibe-

hållas med sina höga steg utan omläggas i samband med dess förlängning uppåt och nedåt». ¹⁷⁷ För att möjliggöra denna trappas nya sträckning kom dess nordmur att skjutas in som en puckel i Övre sakristian. Öppningen vid trappans nedre ände stängdes med en gammal dörr av järngaller, som inköpts från Södermanlands fornminnesförening. ¹⁷⁸ För att åstadkomma bekväm passage mellan orgelläktaren och rummet ovanför Nedre sakristian, där bälgarerna och elektriska motorn placerades, bröts en ny öppning i norra kormuren, varefter en trappa av tegel utgör förbindelse mellan läktarens och bälgrummets högre nivå (se s 269 f).

Orgeln blev icke färdig till den i kontraktet stipulerade tidpunkten, vilket vållade en långvarig tvist mellan Kommittén och orgelfirman angående plikten för försummelsen, varpå det dock icke finnes anledning att här ingå. Vid Kommitténs sammanträde den 27.9.1910 beslöts emellertid med anledning av meddelande från orgelfirman, att orgeln skulle vara färdig för slutbesiktning till nämnda dag, att sådan skulle äga rum genom domkyrkoorganisterna A Bedinger i Strängnäs och O Ullman i Uppsala. ¹⁷⁹ Besiktningen ägde rum den 4.10. Utlåtandet med anledning härav innehåller ett flertal anmärkningar, som träffa både arkitekten och orgelfirman. ¹⁸⁰ Firman blev tvungen att utföra vissa kompletteringar och ändringar, och sedan dessa verkställdes besiktigades orgeln på nytt av direktör Bedinger. ¹⁸¹

Bänkinredningen

Enligt det ursprungliga av Kgl Majt den 27.10.1905 i nåder gillade förslaget skulle kyrkans bänkinredning bestå av från norr till söder gående bänkar, upptagande hela utrymmet från sidoskepp till sidoskepp, alltså utan mittgång. Västligaste travén skulle lämnas fri, och framför predikstolen skulle placeras några mot norr riktade bänkar. ¹⁸² Emellertid beslöts av Kommittén vid sammanträde den 15.12.1906, att arkitekten skulle utarbeta nytt förslag, vari hänsyn togs till Kommitténs önskan, att mittgången skulle bibehållas. ¹⁸³ Den 24.8 följande år beslöt Kommittén, att bänkarna väster om en från norr till söder gående tvärgång skulle uppta hela utrymmet mellan sidoskeppen, under det att öster om nämnda gång mittgång skulle ordnas, ¹⁸⁴

och den 20.8.1908 godkändes en ritning till bänkinredning med mittgång. ¹⁸⁵ Förslaget gillades av riksantikvarien och överintendenten vid sammanträde i domkyrkan den 2.10. ¹⁸⁶

Bänkfrågan togs åter upp på sammanträde inom Kommittén den 2.2.1909. ¹⁸⁷ Härvid fastställdes vissa förändringar i det redan gillade förslaget; mittgången skulle sålunda bli 6 fot bred; arkitekten föreslog, att den fasta bänkinredningen i kyrkans västra del skulle utbytas mot rader av sammankopplade stolar så anordnade, att vid behov en mittgång kunde ordnas även i denna del av kyrkan. Kommittén gav arkitekten i uppdrag att utarbeta förslag, baserat på dessa synpunkter. Vid samma tillfälle godkändes ett utfört prov på bänkgavlar och ritningar till bänkar med vissa ändringar i syfte att göra dem bekvämare (fig 302 B). Därjämte bestämdes, att den gamla bänkinredningen skulle bibehållas i Gyllenborgska och Djäknekoren. Sedan Strängnäs stads- och landsförsamlingar med vissa smärre påpekanden godkänt förslaget till bänkinredning, samt domkapitlet och Överintendentsämbetet förklarat sig för sin del inte ha något att däremot erinra, blev det av Kungl Maj:t gillat den 18.6.1909. ¹⁸⁸

Ett förslag från arkitekten att insätta några målade fyllningar (fig 269) i nya bänkskärmar framför Gyllenborgska och Djäknekoren godkändes av riksantikvarien vid dennes besök i domkyrkan den 9.8.1909 under förutsättning, »att de gamla målningarna icke röras samt ramverket göres så, att dess moderna ursprung tydligt framträder». ¹⁸⁹ Kommitténs arbetsutskott godkände förslaget vid sammanträden den 17 i samma månad. ¹⁹⁰ — Kyrkans gamla bänkinredning revs bort av byggmästaren August Rahmqvist; det härvid erhållna virket fick av honom fritt disponeras. ¹⁹¹

Vindfång

Arkitektens förslagsritningar till vindfång innanför kyrkans tre portaler godkändes av Kommittén den 12.2.1910 ¹⁹² och av Överintendentsämbetet den 1.3. ¹⁹³

Snickeriernas utförande och målning

Enligt kontrakt, undertecknat den 15 och 19.1.1910, utfördes samtliga snickerier i koret, orgelfasaden undantagen, av firman A P Bloms efter-

trädare i Arboga.¹⁹⁴ Arbetet omfattade panelbe-
klädnaden och krönet på muren bakom och vid
sidorna av det Roggeska altarskåpet, korskranket,
orgelläktarens barriär och korbänkarna. Bland
kontraktets bestämmelser kan framhållas, att orne-
ringarna, »som vid fyllningar o d bliva varandra i
teckning olika, skola utföras av skicklig träskulp-
tör, som av arkitekten för domkyrkan kan godkän-
nas; för en del känsligare ornering är entreprenö-
ren skyldig förete modell i lera eller vax för arki-
tektens prövning»; snickerierna skulle vara färdiga
och uppsatta på sina platser i kyrkan senast den 1.4.
1910. Priset var 15 962 kronor.

Kontrakt om tillverkning av kyrkans bänkin-
redning — korbänkarna undantagna — genom
Carl Fredrikssons träförädlingsaktiebolag i Katrine-
holm underskrevs den 6.8.1909.¹⁹⁵ Av bestämmelserna
erfara vi, att själva orneringen icke ingick i en-
treprenaden utan skulle utföras av särskild trä-
skulptör. Bänkarna skulle vara färdiga och upp-
satta på sina platser senast den 20.11.1909. Priset
var 3 262 kronor. Skulpteringarna utfördes av bild-
huggaren Holm i Stockholm.¹⁹⁶ Tillverkningen av
de lösa stolarna i kyrkans västra del, 120 till anta-
let, anförtroddes åt Nordiska Kompaniet enligt
kontrakt undertecknat den 2.10.1910.¹⁹⁷ I motsats
till vad fallet varit ifråga om övriga snickerier,
skulle dessa stolar vara målade vid leveransen. Sto-
larna skulle vara färdiga och fastskruvade vid gol-
vet på sin plats i kyrkan senast den 1.5. Priset var
1 134 kronor.

De tre vindfången innanför portarna, bänkskär-
marna framför Gyllenborgska och Djäknekoren
samt väggen mellan norra sidoskeppet och Biblio-
tekskoret, som skall omnämnas ytterligare nedan,
tillverkades av Myrstedt & Sterns aktiebolag i
Stockholm enligt kontrakt underskrivet den 1.3.
1910.¹⁹⁸ Snickerierna skulle vara färdiga och upp-
satta på sina platser i kyrkan senast den 15.4. Priset
var 1 959 kronor.

Allra största delen av snickerierna hade leverer-
rats i omålat skick. Målningsarbetet utfördes av
målaren Erik Boije i Stockholm enligt kontrakt,
som underskrevs den 23.4.1910.¹⁹⁹ Arbetet om-
fattade oljemålning av samtliga nygjorda snicke-
rier i kyrkan. Slutstrykningen skulle utföras i grå-
vit färg i tre nyanser, som bestämdes av arkitekten;

ytan skulle genom lämplig behandling göras matt.
De skulpterade partierna skulle målas tunt, så att
inga störande anhopningar av färg tog bort reliefens
skärpa. För den mer krävande delen av målningen
— marmoreringar o d — skulle Kommittén ha rätt
att använda särskild dekorationsmålare. Allt arbete
skulle vara färdigt den 10.6. Priset var 2 200 kro-
nor. Till ledning för målarna försågs genom arki-
tektens försorg en bänkgavel med de färger, som
skulle komma till användning. Den föreslagna färg-
skalan gillades av Kommittén den 6.5.²⁰⁰ — De på
snickerierna förekommande förgyllningarna utför-
des av förgyllaren Wilhelm Hillerström, Sundby-
berg.²⁰¹

I det av Kgl Majt den 27.10.1905 gillade för-
slaget ingick även utförandet av en ny predikstol i
nygotisk stil. Emellertid synes man tämligen snart
ha övergivit tanken härpå. Anledningen till att man
ville ha den gamla predikstolen utbytt, var säker-
ligen den sedan länge inrotade åsikten, att predik-
stolen var för stor och sköt ut för långt i mitt-
skeppet. Måhända var detta anledningen till Kom-
mitténs beslut, att anmoda arkitekten göra ritningar
till predikstolens uppställande under bågen mellan
norra sidoskeppets och midskeppets östligaste
valv.²⁰² Arkitekten utförde också verkligen en sådan
ritning.²⁰³ Överintendentsämbetet avstyrkte emel-
lertid detta förslag under framhållande av, att då
predikstolen var gjord för att stå vid en pelare, det
icke vore lämpligt att placera den fristående.

Tornrummet och Dopkapellet skulle skiljas från
kyrkan i övrigt genom galler av smidesjärn. Sådana
galler skulle också uppsättas på ömse sidor om
trappan mellan den västligaste och näst västligaste
travén i midskeppet samt på ömse sidor om trappan
i triumfbågen. Ritningarna till tornbågens och Dop-
kappellets galler godkändes den 12.4.1910 (fig 305
och 306).²⁰⁴ Samtliga galler förfärdigades efter arki-
tektens ritningar av smidesmästaren Hjalmar Sa-
muelssohn i Stockholm enligt kontrakt, underskrivet
den 25.4.1910.²⁰⁵ Gallren i triumfbågen och för
Dopkapellet skulle göras i s k antiksmide med
hamring och delvis blankslipning enligt prov, som
skulle godkännas av arkitekten; de övriga gallren
skulle utföras i svartsmide för målning. Samtliga
galler skulle vara färdiga och uppsatta på sina plat-
ser i kyrkan till slutet av maj. — I detta samman-

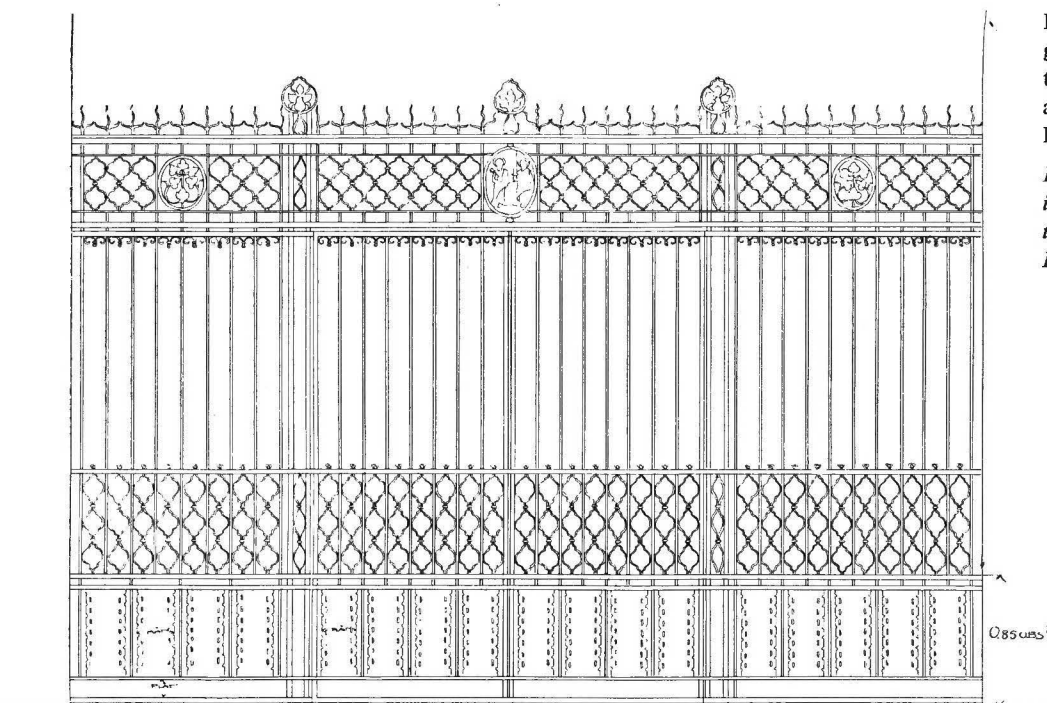

Fig 305. Ritning till galler av smidesjärn i tornbågen av arkitekten Fredrik Lilljekvist 1910. Bst.

Drawing of a forged iron grille in the tower arch, by Fredrik Lilljekvist, 1910.

hang kan nämnas, att det galler, som förut stått omkring predikstolen (jämför s 408) ställdes i öppningen mellan södra sidoskeppet och Frescokapellet (fig 174).²⁰⁶

Omflyttning av gravmonument, gravstenar, epitafier och andra inventarier; restaurering av vissa föremål

Enligt restaureringsplanerna skulle Karl IX:s och Sturarnas sarkofager flyttas åt sidan för att icke skymma altaret. För att detta skulle kunna ske utan risk, ansåg arkitekten det nödvändigt att öppna gravvalven under koret för att undersöka valvkonstruktionernas bärkraft.²⁰⁷ Kgl Majts tillstånd att öppna »de kungliga och furstliga gravarna» under domkyrkans kor erhöles den 12.4.1907.²⁰⁸ En första undersökning utfördes av riksantikvarien Hans Hildebrand den 12.6. Härvid visade det sig, att i de nämnda gravvalven rådde det sorgligaste förfall och den mest pietetslösa oordning, vilket föranledde riksantikvarien att ta initiativet till en undersökning och restaurering av kistorna, varom dock icke skall talas ytterligare i detta sammanhang.²⁰⁹ Någon mer betydande reparation av gravvalven

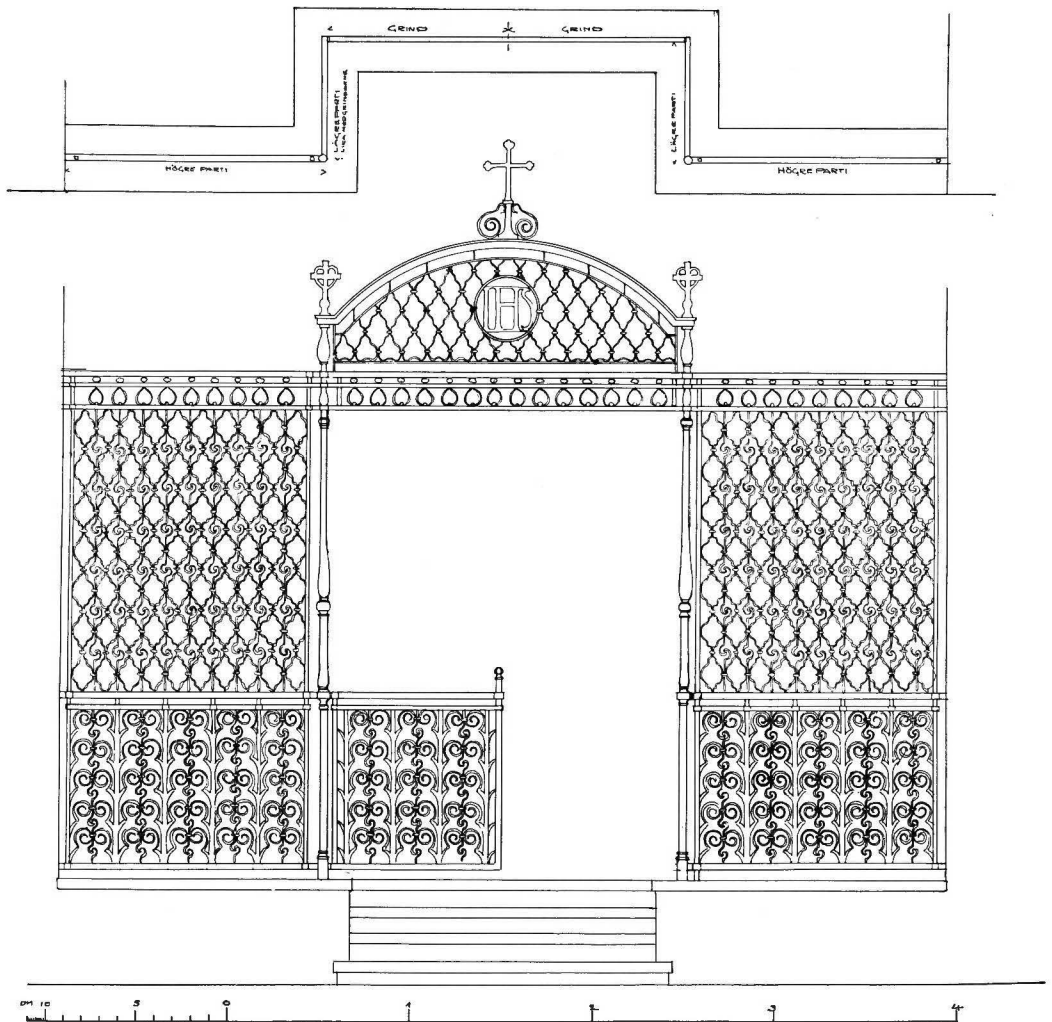
själva synes däremot icke ha ansetts nödvändig. En väsentligt bidragande orsak till det dåliga tillståndet ifråga om gravminnena i de bägge valven ansågs vara, att de luftventiler, som en gång funnits, murats igen. Dessa togos därför upp på nytt.²¹⁰

De bägge sarkofagernas plats var väl knappast definitivt fastställd i det ursprungligen gillade förslaget. På den av Kgl Majt den 11.6.1909 gillade planen över kyrkan äro emellertid deras platser de, som de senare fingo genom flyttningen.²¹¹ Till Kommitténs sammanträde den 30.7.1909 hade arkitekten anmält att han skaffat en kompetent stenarbetare »för flyttning av gravmonument m m,²¹² och redan en vecka tidigare hade riksantikvarien meddelat, »att Vitterhetsakademien ansåg det lämpligt, att de huvudskallar och ben, som upptagits ur Sturesarkofagen, åter nedlades i densamma».²¹³ Det kan därför anses troligt, att sarkofagerna flyttades omkring denna tidpunkt. De omtalade benen nedlades i Sturesarkofagen vid riksantikvariens besök i Strängnäs domkyrka den 9.8., och då bör flyttningen ha varit fullbordad.²¹⁴

Enligt den ursprungliga restaureringsplanen skulle

Fig 306. Ritning till galler av smidesjärn mellan dopkapellet och norra sidoskeppet av arkitekten Fredrik Lilljekvist 1910. Bst.

Drawing of forged iron grilles between the baptismal chapel and N aisle, by Fredrik Lilljekvist, 1910.

Karl IX:s gravmonument efter flyttningen återställas i det skick, som Suecia-bilden återger (fig 265), dvs med hästen och rustningen uppställda på sarkofagen och järngallret omkring det hela. Den 17.8.1909 beslöt Kommittén åt arkitekten uppdraga att beställa sockel i dolomitkalksten till gallret kring Karl IX:s monument och att anlita lämplig smed för lagning och uppsättning av gallret.²¹⁵ Emellertid meddelade arkitekten den 14.4. följande år, att det visat sig omöjligt, att till rimligt pris få sockeln utförd i marmor i likhet med de påträffade fragmenten; efter att ha rådgjort med överintendentsämbetet hade arkitekten därför beställt sockeln hos Yxhults stenhuggeriaktiebolag att utföras i kalksten till ett pris av 250 kronor.²¹⁶

Genom arkitekten påpekades för Kommittén,

att Karl IX:s och Karl Filips rustningar »behöva överses, remmar lagas, ställningarna inuti dem ordnas etc»; sorgefanorna voro också i mycket dåligt skick, så att de icke på nytt kunde uppsättas utan att först ha konserverats.²¹⁷ Med anledning härav beslöt Kommittén, att de nämnda föremålen skulle översändas till Livrustkammaren för att granskas.²¹⁸ Sedan fanorna undersökts av styresmannen för Nordiska museet doktor Bernhard Salin, chefen för Kgl Livrustkammaren baron Rudolf Cederström och fröken Agnes Branting samt befunnits synnerligen intressanta ur historiska och konsthantverkliga synpunkter,²¹⁹ beslöt Kommittén, att fanorna skulle konserveras hos föreningen Pietas och rustningarna genom Livrustkammarens försorg.²²⁰ Konsolen till hertig Karl Filips rustning flyttades till sin ur-

sprungliga plats på norra sidan av mellersta södra korpelaren.²²¹

Genom restaureringen kommo kyrkans gravstenar att placeras om i betydande omfattning. Härom yttrar arkitekten i skrivelse till Vitterhetsakademien den 30.6.1909,²²² att gravstenarna i samband med omläggningen av golvet komme att placeras på sin gamla plats, där detta låter sig göra. Emellertid hade det blivit nödvändigt, att företaga vissa omflyttningar på grund av värmekanaler och trappsteg, som komme att utföras i samband med restaureringen; likaså ansågs det önskvärt att flytta sådana stenar, som helt eller delvis komme att döljas av den nya bänkinredningen. Förslaget till stenarnas nya placering hade utarbetats i samråd med licentiaten Curman; det gillades av Vitterhetsakademien den 23.7.²²³ Gravstenarnas nuvarande platser, som de erhöles i samband med restaureringen, framgår av beskrivningen över de olika stenarna i en följande volym.

Till Kommitténs sammanträde den 30.7.1909 hade arkitekten anmält, att tvenne epitafier behövde flyttas, det ena på norra korväggen väster om sakristieingången över biskop Johannes Billberg, det andra över biskop Daniel Lundius och uppsatt på södra korväggen väster om västligaste korfönstret. Kommittén beslöt, att epitafierna skulle nedtagas och uppsättas på de platser, som av riksantikvarien godkändes.²²⁴ Flyttningen av det förra var en nödvändig följd av att det skulle bli helt skymt av den nya orgeln; det senares flyttning motiverades av en önskan att uppsätta det stora träepitafiet över biskop Laurentius Paulinus Gothus på dess förra av målning inramade plats på södra korväggen väster om det västligaste fönstret.²²⁵ Vid sitt besök i kyrkan den 9.8. uttalade sig riksantikvarien härför; även de föreslagna nya platserna för de två andra epitafierna gillades, för biskop Billbergs på norra korväggen öster om det igensatta fönstret och för biskop Lundius' på södra korväggen mellan fönstren alldeles över graven.²²⁶ Kommittén i sin tur gillade förslaget den 17.8.²²⁷

Ytterligare tre epitafier flyttades vid restaureringen. På förslag av arkitekten flyttades epitafiet över rektor Josef Thun från dess gamla plats på tredje pelaren vid norra sidoskeppet²²⁸ till korets norra vägg under orgelläktaren, där graven är belägen;²²⁹ epi-

tafiet över biskop Lithman från pelaren mellan Sturekoret och högkoret²³⁰ till insidan av södra korskranket²³¹ och epitafiet över biskop Petrus Jonæ till södra sidan av triumfbågen.²³² Ehuru det icke framgår av handlingarna, flyttades epitafiet över borgmästaren Hans Pettersson Fick, som förut var placerat på norra väggen i N I,²³³ till södra vapenhusets östra vägg och epitafiet över domprosten Josef Fogdonius från Bibliotekskoret²³⁴ till västra väggen i S VIII i närheten av gravstenen. Vid restaureringen torde också kyrkans talrika begravningsvapen och sorgefanor ha placerats i så nära anslutning som möjligt till gravplatserna för de personer, till vilka de hänföra sig; härom finnas emellertid inga uppgifter.

En stor del av övriga märkligare inventarier i kyrkan fingo genom restaureringen annan placering än tidigare. Den viktigaste åtgärden härutinnan var, såsom ovan nämnts, att det stora Roggeska altarskåpet åter fick pryda högaltaret. Det mindre Roggeska altarskåpet placerades på förslag av arkitekten invid korskranket på södra sidan bakom Sturesarkofagen.²³⁵ Ett tredje altarskåp fick sin plats i dopkappellet, ett par altarskåpsdörrar på västra sidan av pelaren 4 D nedanför den här befintliga målningen, en madonnabild fick pryda det rekonstruerade altaret vid västra sidan av pelaren 4 C (fig 298), en S:t Eriksbild uppsattes på baksidan av altaruppställningens stödmur (nu uppställd vid östra väggen i Gyllenborgska gravkoret, fig 132 och 244), en Katarina-bild och några figurer härrörande från den gamla predikstolen på korets södra mur, osv. Förut har nämnts, att den medeltida korstolen placerades på norra väggen i N I (jfr fig 71 och 155). På norra muren i tornrummet uppsattes det stora krucifixet från Toresunds kyrka i Södermanland,²³⁶ tillhörigt Strängnäs kyrkomuseum. I detta sammanhang kan omnämnas ett uppslag från Kommitténs sida, att genom cirkulär underrätta församlingarna, »att för kyrkliga konstföremål av värde, vilka av någon anledning icke vinna användning till prydnad av de kyrkor, dit respektive föremål hörde, kunde lämpligt rum beredas i domkyrkans koromgång samt i domkyrkomuseet».²³⁷ Domkapitlet, till vars avgörande frågan överlämnats, kunde emellertid icke gå med på Kommitténs hemställan, »enär det vore tvivelaktigt, huruvida domkapitlet ägde

rätt att så inbjuda församlingarna att i domkyrkan deponera ifrågavarande föremål». ²³³ Däremot placerades ett antal av domkyrkomuseets medeltida träskulpturer och altarskåp i koromgången. ²³⁹ Dessa äro emellertid numera alla borttagna.

Redan genom det ursprungliga restaureringsförslaget hade arkitekten väckt tanken att placera den medeltida bronsdopfunten på den plats, den innehade, då förlagan till Suecia-bilden tecknades (fig 265), dvs vid triumfbågens norra sida. Härom fattade Kommittén beslut den 4.9.1909 liksom också om att kyrkans andra dopfunt, den av kalksten, skulle placeras i Dopkapellet. ²⁴⁰

Den 17.6.1910 bemyndigade Kommittén arkitekten att placera kyrkans gamla ljuskronor, »varvid dock beträffande de till kyrkan skänkta kronorna donationsföreskrifterna skulle lända till efterrättelse». ²⁴¹ Vid utförandet av detta uppdrag synes för arkitekten den ledande synpunkten ha varit att icke hänga några kronor i mittskeppet vare sig i långhuset eller koret, i avsikt att låta kyrkorummet öppna sig fullständigt fritt ända från tornrummet i väster till altarpuppställningens fond i öster. Ljuskronornas nuvarande platser framgår av beskrivningarna i en följande volym.

I samband med kyrkans iståndsättning restaurerades en del av de värdefulla inventarierna. Ovan har nämnts, att så var fallet beträffande Karl IX:s och Karl Filips rustningar samt vissa begravningsfanor. På kyrkans tre altarskåp var det nödvändigt att göra vissa mindre ilagningar av färgen. ²⁴² Såsom lämplig att utföra detta arbete hade Vitterhetsakademien föreslagit en herr Ernten. ²⁴³ Emellertid blev det inte han, som fick utföra detta krävande arbete, utan dekorationsmålare Nordblad, som »på enklaste sätt skulle rengöra och påbättra kyrkans epitafier och altarskåp, där så visade sig behöfligt». ²⁴⁴ När det stora Roggeska altarskåpets flyglar skulle fästas vid corpus, visade det sig, att dessa voro skeva, varför arkitekten fick i uppdrag att göra förfrågan hos tre sakkunniga ledamöter av bestyrelsen för den kyrkliga konstutställning, som vid tillfället pågick i Strängnäs, vilka åtgärder som vore erforderliga för flyglarnas iståndsättande. ²⁴⁵

Kyrkans kalkstensfunt, som skulle uppställas i det nyordnade Dopkapellet restaurerades och kompletterades. ²⁴⁶ Restaureringen bestod i att funtens

yta höggs ren, att vissa ilagningar utfördes och att ny fot gjordes; arbetet utfördes av bildhuggaren A Sandin i Stockholm. ²⁴⁷ Inom Kommittén hade tydligen framkommit en önskan att få bronsdopfunten och ljuskronorna skurade och blankade. Detta förslag satte sig arkitekten emot, i det han framhöll, att kronorna mycket väl och med mindre kostnad kunde göras rena i Strängnäs samt efteråt eventuellt metallfernissas för att bättre hålla sig; vad bronsfunten beträffar, borde denna endast lätt rengöras, emedan den eljest skulle förlora mycket av sin »trevnad; denna min åsikt delas på det allra bestämdaste av dr Curman». ²⁴⁸ I en senare skrivelse uppmanar arkitekten Kommittén att inhämta riksantikvariens utlåtande i frågan. ²⁴⁹ Om så skedde är icke bekant.

Införandet av värmeledning

Den 6.8.1901 hade domkapitlet beslutat anmoda ingenjörerna W Dahlgren och H Theorell att var för sig uppgöra ritning och kostnadsförslag samt beräkning över årliga driftskostnaden för värmeledning i domkyrkan. ²⁵⁰ Ingeniör Dahlgrens förslag avsåg kyrkans uppvärmning med varmluft, Theorells med ånga. ²⁵¹ Av de bägge förslagen ansåg domkapitlet det senare böra givas företräde. ²⁵² Arkitekten däremot ansåg, att varmluftsuppvärmning vore lämpligare, »då framdragning av ångrör i golv samt placering av element uti kyrkan alltid erbjuder svårigheter», ²⁵³ men i likhet med domkapitlet ansåg Överintendentsämbetet, att uppvärmning med ånga vore att föredraga. Ingeniör Theorells förslag godkändes den 27.10.1905 av Kgl Majt. ²⁵⁴

Emellertid tog arkitekten upp frågan på nytt i en skrivelse till Kommittén, daterad i december 1906. Han framhåller däri beträffande sättet för kyrkans uppvärmning, att ehuru Kgl Majt fastställt förslaget till uppvärmning medelst ånga, så kvarstodo skälen emot detta förslag — den nödvändiga upprivningen av golvet och svårigheten att på ett tilltalande sätt placera radiatorerna — med oförminskad styrka. Anledningen till att Kgl Majt fastställt systemet med ånga torde ha varit, att detta var det billigaste. Nu kunde emellertid vissa föröklingar vidtagas i varmluftssystemet, varigenom kostnaderna därför kunde avsevärt nedbringas. Av skrivelsen framgår, att även varmluftssystemet

skulle nödvändiggöra vissa åtgärder, som för oss onekligen förefalla att ha inneburit ett minst lika starkt hot mot vissa delar av byggnaden som upprivningen av golvet och svårigheten att på ett tilltalande sätt placera element. För placering av kaloriferer skulle Nedre sakristian och därunder liggande källare erfordras, och för insläppandet av den varma luften skulle nuvarande Silverkammaren behöva disponeras och dess valv rivas. Övre sakristian skulle ensam få tjäna som sakristia.²⁵⁵

Resultatet av denna arkitektens hänvändelse blev, »att förnyad utredning skulle göras beträffande anordningarna för domkyrkans uppvärmning, och bemyndigades arkitekten anlita slottsbyggmästaren Rahmqvist i Mariefred för de kostnadsundersökningar, som för värmeledningsfrågan äro nödvändiga».²⁵⁶ Vid riksantikvariens besök i Strängnäs domkyrka den 10.8.1907 framlade arkitekten ett förslag till uppvärmning av kyrkan, uppgjort av ingenjör W Dahlgren och baserat på Rechts cirkulationssystem, där rörledningarna skulle framdragas över valven och därifrån i smala rör ned till elementen. Genom dessas placering på lämpliga platser i de yttre kapellen skulle rören bli föga störande och man slapp anbringa golvkanaler. Förslaget vann de närvarandes livliga gillande.²⁵⁷ Vid sammanträde den 24.8. beslöt Kommittén, till vilken arkitekten framfört det nya förslaget, inhämta upplysningar, huru systemet fungerat i kyrkor, där man haft möjlighet att pröva dess effektivitet.²⁵⁸

Vid sammanträde i Kommittén den 17.1.1908 uppträdde ingenjör Theorell och demonstrerade vissa detaljer i sitt förslag till uppvärmning medelst lågtrycksånga. Under diskussionen framförde ingenjören tanken att dra rören över valven, vilket kunde ske utan värmeförlust och varigenom man slapp att riva upp golven. Kommittén beslöt anmoda ingenjör Theorell uppgöra förslag till dylik anordning av värmeledningen.²⁵⁹ Theorells förslag förelåg den 19.3.,²⁶⁰ och den 15.4. beslöt Kommittén att under förutsättning av gynnsamma svar på frågan, huruvida värmeeffekten bleve densamma, om rören drogos ovan valven eller lades i rännor i golvet, godkänna ingenjör Theorells förslag till utförande.²⁶¹ Sedan gynnsamma svar ingått²⁶² och sedan Överintendentsämbetet förklarat sig icke hava något att emot förslaget erinra,²⁶³ fick arkitekten i

uppdrag att i samråd med ingenjör Theorell infordra anbud på installation av värmeledningen.²⁶⁴ På arkitektens inrådan beslöt Kommittén antaga ett anbud från Värmeledningsaktiebolaget Calor i Stockholm att utföra installationen av värmeledningen till ett pris av 16 850 kronor.²⁶⁵

Kontraktet underskrevs den 20.6.1908. Av detta och av den därtill fogade beskrivningen framgår om den sedermera utförda värmeledningen följande. Kyrkan skulle uppvärmas med lågtrycksånga och pannrum ordnas i källaren under Nedre sakristian, där golvet skulle cementläggas med lutning överallt till en på lämplig plats förlagd golvbrunn. Pannrummets valv bibehölls, valv och väggar putsades. Ångan producerades av trenne fristående gjutna sektionspannor för lågtrycksånga, placerade i den nysnämnda källaren. 22 radiatorer skulle uppställas vid ytterväggarna och bakom altaret. Från pannrummet drogs en ledning genom källaren under Nedre sakristian och i ränna i golvet till Silverkammaren fram till skorstenen, därifrån upp till kyrkans vind och ovanpå norra och södra sidoskeppens valv med vertikala avstickare till respektive radiatorer; en annan ledning, som förlades i ränna i korgolvet försåg elementen bakom altaret med ånga. Kondensledningarna från radiatorerna förläggas i rännor i golvet med fall mot pannorna. Ledningarna på vinden isoleras särskilt väl. — Inga som helst byggnadsarbeten skulle utföras av värmeledningsfirman. Arbetena kunde begynna med rörens framdragande på vindarna omedelbart efter underskrivandet av kontraktet, uppställning av pannorna på deras plats i pannrummet fick äga rum efter den 15.7. och nedläggning av ledningar i golvet efter den 1.8. Arbetet skulle vara fullt färdigt senast den 1.11.1908.²⁶⁶

Byggmästare Rahmqvist fick i uppdrag att utföra alla för värmeledningen nödvändiga rivnings- och murningsarbeten.²⁶⁷ Härvid vidgades de två fönstren till källaren under nedre sakristian (jämför s 269).

Den 24.11. besiktigades värmeledningen av ingenjör Theorell, vilken fann, att »värmeledningen, som var i full verksamhet, arbetade väl»; arbetet befanns vara mycket omsorgsfullt utfört och gav endast anledning till några obetydliga anmärkningar.²⁶⁸ Slutbesiktningen ägde rum den 22.1.1910, varvid konstaterades, att entreprenören utfört sitt arbete i enlighet med kontraktet; dessutom gjordes vissa erin-

ringar, bland vilka kan nämnas: igensättning av de många gluggarna till sidoskeppens vindar till minskning av värmeförlusten från de här gående rören; ytterligare isolering med halmflätning och tjärpapp av dessa rör.²⁶⁹

Ursprungligen synes det hava varit meningen att låta samtliga element stå helt oskyddade. Emellertid fann man detta otillfredsställande, varför man lät C J Nyquist & C:o Aktiebolag enligt kontrakt den 20.5.1910 förfärdiga tio mantlar av slät, perforerad plåt.²⁷⁰ Mantlarna kring elementen bakom altaret fingo en särskild prydnad i zodiakens bilder utstansade i plåt; arbetet utfördes av AB Nordiska Kompaniet.²⁷¹

Införandet av elektrisk belysning

I det ursprungliga förslaget ingick icke införandet av elektrisk belysning. Emellertid gav Kommittén den 24.8.1907 arkitekten i uppdrag att uppgöra förslag och utreda kostnaderna för anordnande av elektrisk belysning i domkyrkan.²⁷² I Kommitténs skrivelse till Konungen den 27.9.1908 med anhållan om ett ytterligare anslag till restaureringen på 93 000 kronor åtföljande kostnadsförslaget upptages kostnader för elektrisk belysning till 8 000 kronor.²⁷³ I skrivelse den 11.6.1909 föreskrev Kgl Majt bl a, att innan den elektriska belysningen utföres, förslag därtill skall underställas Kgl Majts prövning.²⁷⁴

För att utröna det bästa sättet att belysa kyrkan anordnades praktiska prov. Av dessa framgick, att själva kyrkan bleve vackrast och förmånligast belyst, om ljusarmar uppsattes på pelarnas östra och västra samt in mot mittskeppet vända sidor; tre lampor i varje ljusarm ansågs tillräckligt. Under predikstolstaket skulle anordnas en krans av lampor.²⁷⁵ Vid ett senare tillfälle gjorde man prov med belysning av valven i mittskeppet medelst »ljusringar». Dessa prov visade, att belysningen på pelarna icke kunde undvaras, även om ljusringarna komme till utförande. Arkitekten var av den bestämda åsikten, att ringarna voro nödvändiga och att ett uteslutande därav skulle lända till snar ändring, som då bleve betydligt kostsam. En synnerligen vacker belysning erhöles med en ljusring i vartannat valv i höjd mellan kapitälerna och valvhjässan. — I övrigt skulle belysning ordnas vid kyrkans tre portar genom från taket nedhängande

armatur och på samma sätt över bänkkvarteren i Djäkne- och Gyllenborgska koren. I övrigt skulle kapellen lämnas utan belysning, Dopkapellet och för symmetriens skull Vårfrukoret dock undantagna. — Belysningen av koret avsåg man att ordna med tio lampor placerade på korskranket, på orgelläktaren och på orgelns barriär, tolv lampor på pelarna intill långhuset och vid altaret samt två stakar på altarbordet. På östsidan av de östligaste pelarna skulle anbringas reflektorer till belysning av altaret och på baksidan av det ovanför altaret befintliga korset en reflektor till belysning av Kronbergs målning. Dessutom skulle tvenne av kyrkans gamla ljuskronor förses med elektrisk armatur och placeras i bågarna mellan korets mittskepp och södra sidoskepp. Som pendant till den östra av dessa kronor och för att belysa orgelläktaren föreslogs en krona om fem lampor, vilken med hänsyn till att den skulle komma att hänga mitt ovanför Karl IX:s nomument lämpligen kunde få formen av en kunglig krona. För att få någon motsvarighet på norra sidan till den västra av de nämnda kronorna föreslogs en ring av lampor kring den stora skulpturen i orgelfasadens krön. Härtill kom, att korset över altaret var avsett att kunna ekläras vid festliga tillfällen.²⁷⁶

På grundval av dessa arkitektens riktlinjer hade ingenjör J Blomquist uppgjort program och ritningar.²⁷⁷ På sammanträde den 16.3.1910 beslöt Kommittén, att programmet och ritningarna skulle sändas till Kgl Majt för prövning och fastställelse.²⁷⁸ Överintendentsämbetet, som i samband härmed granskade förslaget, yttrade bl a »att belysningen i kyrkan torde bliva fullt tillräcklig, även om de föreslagna kronorna i huvudskeppet icke komma till utförande»; i övrigt hade ämbetet intet att erinra mot förslaget.²⁷⁹ I överensstämmelse med Överintendentsämbetets yttrande gillade Kgl Majt förslaget med utelämnande av kronorna i mittskeppet.²⁸⁰ Den 25.4. underskrevs kontrakt med Strängnäs Elektricitetsverk, vilket åtog sig att för ett pris av 2 277 kronor utföra belysningsanläggningen; ledningarna i själva kyrkan skulle vara färdiga den 15.5. samt å övriga ställen den 10.6.²⁷⁹

Vid sammanträde den 6.5.1910 godkände Kommittén ett förslag till ljusarmar av smidesjärn för belysningen på pelarna i långhuset med den ändringen, att de borde utföras i något ökade dimensioner (fig

Fig 307. Interiör av Bibliotekskoret med inredning från restaureringen 1907–1910. Foto S Hallgren 1968.

Interior of Library Chapel with furnishings from the restoration of 1907–10.

75, 108, ff).²⁸² Vid ett följande sammanträde föreslås arkitekten en modell till kronan över Karl IX:s monumet. Kronan skulle beställas. Vid sam-

ma tillfälle godkändes också belysningsanordningar för Dopkapellet samt framför målningen på norra sidan av pelaren 4 D; på västra sidan av denna

pelare samt på samma sida av pelaren 4 C skulle på grund av de där befintliga målningarna och nischanordningen tills vidare ingen belysning anordnas.²³³ Den kungliga kronan över Karl IX:s monument och belysningsanordningen på norra sidan av pelaren 4 D gillades den 31.5. av Överintendentsämbetet ehuru med ganska stor tvekan.²⁸⁴ Den 11.6 beslöt Kommittén, att för upphängning på tvenne gamla lyktarmar av järn, som förut suttit i mittskeppet på pelarna 4 C och D, men flyttats till södra och norra vapenhuset, skulle beställas tvenne lyktor av järn och glas (fig 24, 25, 45).²³⁵

Belysningsarmarna av smidesjärn för långhusets pelare, lyktorna för vapenhusen och kronan över Karl IX:s monument utfördes liksom belysningskorset av Nordiska Kompaniet.²⁸⁶ Samma firma gjorde också armaturen för Dopkappellets belysning.²⁸⁷ Hela anläggningen besiktigades den 31.1. 1911 av ingenjör John Blomquist, vilken icke hade några anmärkningar av allvarligare slag att rikta däremot.²⁸⁸

Åtgärder i Bondkoret, Bibliotekskoret, Dopkappellet, Silverkammaren och Övre sakristian

Såsom ovan nämnts (s 428) hade Bondkoret år 1890 inretts till förvaringslokal för Södermanlands fornminnesförenings samlingar av kyrklig konst. Vidare har framhållits (s 444f), att under restaureringen 1907–1910 bågöppningen till södra sidoskeppet och de båggar år 1890 upptagna öppningarna i äldsta kyrkans sydvästra hörntorn murades igen, under det att den ursprungliga dörren till Rogges kammare togs upp. Genom restaureringen berövades också museet ett par av sina mest iögonfallande praxsaker, nämligen Karl IX:s rustning med häst och harnesk samt hertig Karl Filips rustning, vilken i museet placerats på en häst som pendant till Karl IX:s. Vidare hade museet till kyrkan sålt det medeltida järngallret för murgången. Alltnog, det förelåg en hel rad skäl att omordna museet. Detta arbete utfördes av friherre Carl R af Ugglas;²³⁹ inredningen tillkom efter ritningar av Fredrik Lilljekvist. På dennes förslag och med Överintendentsämbetets gillande överkalkades de år 1891 tillkomna vägg- och valvmålningarna.²³⁰

Ovan har nämnts, att det år 1724 nedrasade valvet i kyrkans nordvästra kor uppfördes på

nytt. Vid Kommitténs sammanträde den 20.8.1908 föreslog arkitekten »att uti Oljeqvistska gravkoret åter anordna plats för domkyrkobiblioteket», för vilket förslag Kommittén uttalade sin synnerliga sympati.²⁹¹ I protokollet för den 10.12.1908 § 6 läses bland annat, att Kommittén nu fattade beslut »att i enlighet med arkitektens förslag därstädes (i Oljeqvistska koret) ordna plats för domkyrkobiblioteket; och skulle hos domkapitlet göras anmälan om detta beslut samt framställas begäran att, sedan erforderliga åtgärder vidtagits för själva gravens försättande i snyggt skick, korets ordnande till rum för biblioteket måtte få verkställas på bekostnad av medel ur Oljeqvistska gravkassan.» Genom skrivelse av den 11.6.1909 medgav Kgl Majt att »för nämnda gravkors iståndsättande ... må av Oljeqvistska gravkassan till ovannämnda Kommittés förfogande ställas ett belopp av högst 5 500 kronor».²⁹²

Mot förslaget att inreda Oljeqvistska gravkoret till bibliotek hade ingen erinran gjorts vid f d riksantikvariens och överintendentens sammanträde i domkyrkan den 2.10.1908.²⁹³ I kostnadsförslaget, som åtföljde Kommitténs den 27.9.1908 daterade skrivelse till Konungen angående ytterligare anslag för restaureringen, upptages »vägg av glas till Oljeqvistska graven».²⁹⁴ Kgl Majt godkände i princip den föreslagna åtgärden i skrivelse den 11.6.1909.²⁹⁵ Arkitektens förslag till biblioteksinredning i koret godkändes av Kommittén den 17.6. och såväl domkapitlet som Överintendentsämbetet förklarade sig icke ha något att erinra däremot.²⁹⁶ Kgl Majt gillade ritningarna den 6.8.²⁹⁷ Dörrpartiet utfördes av Myrstedt & Sterns Aktiebolag i Stockholm, glasväggen ovanför av Stockholms Glasmåleri (fig 79) och själva biblioteksinredningen av Richard Olssons Snickerifabrik i Västerås (fig 307); glasväggens målning utfördes efter arkitektens ritning och framställde adliga ätten Oljeqvists vapen; för alla leveranserna gällde, att de skulle vara verkställda senast den 15.4.1910.²⁹³ Enligt Kommitténs beslut skulle inredningen i biblioteket målas grön och ett gammalt bord efter ommålning placeras där.²⁹⁹ De åtta stegen i kalkstenstrappan från norra sidoskeppet höggos av Yxhults Stenhuggeri Aktiebolag i Kumla.³⁰⁰

Arkitektens förslag att ordna ett dopkapell i

koret närmast öster om Bibliotekskoret godkändes av Kommittén den 20.8.1908³⁰¹ liksom av f d riksantikvarien och överintendenten vid deras överläggning i domkyrkan den 2.10. samma år; vid samma tillfälle beslöts, att valv, där inga målningar anträffades, skulle lämnas i sitt gamla skick, utom i det nya Dopkapellet, »vilket kunde få dekoreras, men ej imiterande de gamla målningarna».³⁰² Beträffande dekoreringsen av Dopkapellet erfar vi följande i en skrivelse från dekorationsmålaren Edvard Bergh den 19.12.1908: »Då jag hört, att särskild dekoreringsen av Dopkapellet kommer att ske, förklarar jag mig härmed villig att efter arkitekt Lilljekvists av vederbörande godkända skiss till samma under maj månad 1909 själv utföra detta arbete utan annan ersättning än mina direkta utgifter för materialier m m samt avlöning för en medhjälpare».³⁰³ Den 12.11.1909 tog Kommittén målningarna i Dopkapellet i betraktande.³⁰⁴

Förut har omtalats, att Dopkapellet avstängdes från södra sidoskeppet med ett galler av smidesjärn. Trappan, golvet och ett trappsteg kring dopfunten höggs i kalksten av Yxhults Stenhuggeri Aktiebolag i Kumla.³⁰⁵ Kyrkans kalkstensfunt försågs med ny fot för att uppställas och användas i Dopkapellet.³⁰⁶ Till funten utfördes av Nordiska Kompaniet enligt arkitektens ritning en skål med lock av pole-rad mässing.³⁰⁷ Vid östra väggen uppställdes kyrkans Maria-altarskåp; härtill gjordes efter arkitektens ritningar av Richard Olssons snickerifabrik i Västerås ett altarbord jämte inramning till altarskåpets predella.³⁰⁸

Redan under 1900-talets första år diskuterades synnerligen livligt frågan om anordnandet av ett arkivrum i domkyrkan. Ett förslag att inreda sådan lokal i rummet ovanför nuvarande Silverkammaren framlades, och Strängnäs stads- och landsförsamlingar beslöt att med hälften av kostnaden, som skulle uppgå till 890 kronor, »bidraga till inredande av brandfritt arkivrum uti ett övervälvt rum ovanpå den inre sakristian».³⁰⁹

Den 17.6.1909 föredrogs i Kommittén ett nytt förslag utarbetat av arkitekt Lilljekvist, enligt vilket arkivet skulle förläggas till nuvarande Silverkammaren. Man avsåg nu att här erhålla en trygg förvaringslokal även för kyrkans värdefulla föremål av guld och silver. Golvet skulle beläggas med plansten,

valv och väggar skulle skrapas och vattenrivas, två enklare kassavalvsdörrar insättas och en gammal järndörr skulle beslås med pansarplåt och förses med mellanvägg av asbest; ett enkelt arkivskåp av furu med mässingstråd i dörrarna ingick också i förslaget. Beslut fattades omedelbart om att dörren till nedre sakristian skulle kläs med pansarplåt och förses med mellanlägg av asbest samt nytt lås med tre kolvar; skåp för silver skulle inredas på västra väggen och skåp för arkivalier på väggen mitt emot fönstret.³¹⁰

Emellertid föreslog arkitekten i skrivelse den 7.3. 1910 att i arkivrummet borde exponeras även kyrkans värdefullare textilier.³¹¹ Kommittén beslöt, att så skulle ske;³¹² den 6.5. godkändes förslaget till skåpinredning.³¹³

Till arkivrummet levererades från J F Backmans kassaskåpsfabrik i Stockholm tre »stål- och järndörrar» med tillhörande ramar samt två med stålplåt beslagna fönsterluckor.³¹⁴ Till Karl IX:s och hans andra gemåls begravningsregalier gjordes av Wiklunds Armatur- och Metallfabrik i Stockholm en monter med stomme av svart, hamrat och slipat järn och fyllningar av glas.³¹⁵ Underredet till denna monter och skåpinredningen tillverkades av Richard Olssons snickerifabrik i Västerås.³¹⁶ Glaset till skåpen levererades av I A Kjellén & Son i Stockholm.³¹⁷

Vid domkapitlets sammanträde den 5.10.1910 anmälde domprosten Norberg, att Övre sakristian i domkyrkan vore i stort behov av reparation.³¹⁸ Sedan en undersökning visat, att de behövliga medlen funnos tillgängliga, beslöt domkapitlet, att den föreslagna reparationen skulle äga rum.³¹⁹

Invigningen 1910

Domkyrkan invigdes i sitt restaurerade skick den 10.7.1910, varvid en särskilt för detta tillfälle sammanställd ritual kom till användning.³²⁰ Kommitténs arbete var emellertid därmed ej avslutat. Dess sista sammanträde hölls först den 13.12.1912. Av kassaförvaltarens därvid lämnade redogörelse framgick, att domkyrkans restaurering dragit en total kostnad av 226 715 kronor och 53 öre; därav hade riksdagen beviljat 119 200 kronor, Strängnäs stads- och landsförsamlingar bidragit med 15 445 kronor, 22 419 kronor hade influtit genom frivilliga gåvor, 67 864 kronor och 42 öre hade tagits av domkyrkans kas-

sor och fonder, 1 787 kronor och 11 öre härrörde från ränteintäkter.³²¹

Uppmätning av kyrkan

I samband med restaureringen utfördes en fullständig uppmätning av kyrkan. Initiativet till detta stora och betydelsefulla arbete, utan vilket det här föreliggande verket om Strängnäs domkyrka icke kunnat utföras, synes ha utgått från licentiaten Curman.³²² På dennes uppmaning beslöt Kommittén den 11.6.1908 »att till arkitektens förfogande ställa ett förslagsanslag å 1 000 kronor i och för uppmätningar m m till bestämmande av kyrkans byggnadshistoria».³²³ I det kostnadsförslag, som åtföljde Kommitténs skrivelse av den 27.9.1908 till Kgl Majt angående ökat statsanslag till domkyrkans restaurering, upptogs 3 000 kronor till undersökningsarbeten och uppmätningar.³²⁴ I sitt yttrande med anledning av denna skrivelse förklarar Överintendentsämbetet det synnerligen önskvärt, att de påbörjade undersökningarna och uppmätningarna få fortsättas, varför det äskade anslaget tillstyrkes.³²⁵ I Kgl Majts brev den 11.6.1909, vari befallning gives om utanordnande av ytterligare 70 000 kronor till restaureringen, föreskrives, att uppmätningen och undersökningen skola fortgå i enlighet med de närmare anvisningar, som Överintendentsämbetet efter samråd med Vitterhetsakademien kan komma att lämna och att resultatet i form av ritningar och beskrivningar skall överlämnas till akademien.³²⁶

Uppmätningen utfördes av arkitekten Melchior Wernstedt. I december 1910 hade 49 blad uppmätningar överlämnats till Överintendentsämbetet för granskning;³²⁷ sedan några kompletteringar gjorts, steg antalet till 52 blad, »vilka i sinom tid skola av [Överintendents]ämbetet tillställas kungl vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien».³²⁸

Emellertid riktade arkitekt Lilljekvist den 4.2.1911 en skrivelse till Överintendentsämbetet, vari han bland annat yttrar följande: »I detta samband tillåter jag mig emellertid att framhålla önskvärdenheten att uppmättningsarbetet kunde få utsträckas längre än till själva kyrkans stomme, vilket det av byggnadskommittén genom mig beräknade och i kostnadsförslaget upptagna anslaget innebar, så att även förnämligare gravmonument t ex Karl IX:s och Karl Karlsson Gyllenhielms, vilka svårligen

kunna i fotografi avbildas, vidare en del intressanta järngaller o dyl måtte bliva i större skala avbildade. Det vore även av stort intresse om, med stöd av de nu uppgjorda ritningarna och därå gjorda anteckningar, vi som nu sysslat med kyrkan, eventuellt under medverkan av ytterligare någon arkeolog, kunde beredas tillfälle att utarbeta en historik över byggnadens tillkomst; de kostnader, som ett dylikt utsträckt avbildnings- och utredningsarbete kräver, torde ej kunna beräknas lägre än 2 000 helst 3 000 kronor. Utom det värde en på ovannämnda sätt tillkommen byggnadshistoria i och för sig skulle hava, ber jag få påpeka, att en dylik historik jämte ytterligare detaljuppmätningar skulle kunna betydligt underlätta möjligheten att framdeles å privat väg åstadkomma en publikation över domkyrkan och vad som i samband med dess restaurering kommit i dagen, ett önskemål som alla som haft med kyrkans ordnande att göra, äro livligt besjälade av».³²⁹

Med anledning av denna skrivelse uppdrog Överintendentsämbetet åt arkitekten Curman att utreda kostnaderna »för en fullständig komplettering av uppmättningsritningarna över Strängnäs domkyrka samt kostnaden för en eventuell publikation över sagda domkyrka av samma art som den av Agi Lindegren utgivna över Mariakyrkan i Västerås». Ett detaljerat kostnadsförslag inlämnades till ämbetet med en den 10.2.1912 daterad skrivelse.³³⁰ De önskvärda arbetena uppdelades i tre grupper: »A. Nu föreliggande ritningars fullbordande samt deras komplettering med nya ritningar, som kunna anses nödiga i denna serie, vilken omfattar byggnadsstommen och dess detaljer. — B. Önskvärda ritningar över kyrkans arkitektoniska monument, järngaller m m. — C. Diverse erforderliga arbeten. Grävningar på vindarna för blottande av numera dolda murdetaljer draga en kostnad av A 1 687 kronor, B 735 och C 250 kronor, alltså sammanlagt 2 672 kronor. Överintendentsämbetet tillstyrkte i skrivelse till Konungen varmt ett anslag på 3 000 kronor för ändamålet.³³¹ Kgl Majt anvisade ett belopp av 2 000 kronor till utförande av de under A och C i kostnadsförslaget upptagna arbetena.³³² Även dessa arbeten utfördes av arkitekten Melchior Wernstedt. Under arbetets gång visade sig de anslagna medlen räcka även till att utföra en stor del av de under B upptagna arbetena.³³³

PERIODEN EFTER RESTAURERINGEN 1907–1910 OCH FRAM TILL INNEVARANDE TID

Förslag till glasmålningar

Såsom ovan nämnts, ingick i planerna för restaureringen 1907–1910 att förse korets fönster med glasmålningar; på grund av brist på medel kommo dessa dock aldrig till utförande. En donation av 25 000 kronor med syfte att möjliggöra utförandet av de planerade glasmålningarna gjordes i maj 1913 av bankdirektör K A Wallenberg.¹ Med anledning härav gavs åt biskopen och arkitekt Lilljekvist uppdraget att göra utredning och kostnadsförslag angående utförandet av målade glasfönster.² I samråd med domkapitlet utarbetade arkitekten ett program och förslag till fördelning mellan dekorerade och odekorerade ytor.³

Arkitektens synpunkter i frågan voro följande: »Jag ansåg, att i någon mån ett behov förelåg att få belysningen från korets fondfönster dämpad med hänsyn till att det förnäma Roggeska altarskåpet skulle göra sig ytterligare gällande. Ur praktisk synpunkt äro emellertid just dessa fasadfönster, såsom förut anförts, behövlige för belysning av kyrkans huvudskepp. Då belysningens dämpande huvudsakligen är behövlige vid mittelfönstrets övre hälft — mer därav är ej synligt — och vid de båda fönstrens vid sidan härav nedre hälfter, borde vid målningarnas planläggning hänsyn härtill kunna tagas. En bortskymning av läroverkets röda vägg är ... vid dessa belysningar behövlige; därför erfordras emellertid ej annan åtgärd än en patinering av det klara glaset. Det gäller sålunda enligt min mening här att på ett ur konstnärlig synpunkt antagligt sätt söka praktiskt lösa dessa önskemål. .. Med lämplig dekorerings av fönstrens övre delar, vilka genom bårder förbundos med den nedre dekorerings, och med patinerade rutors anbringande

däremellan borde kunna åstadkommas den ljusdämpning, som ur belysningssynpunkt var önskelig, samtidigt med att genom fönstrens dekorerings ... gavs en förstärkt rik prägel åt koret utan att den nuvarande överensstämmelsen mellan korfönstren och kyrkans övriga fönster behövde helt utplånas.»

Beträffande glasmålningarnas motiv enades man om »enstaka figurella framställningar av kyrkans skyddshelgon, av äldre märklige biskopar m m, varjämte beslöts, att heraldiska motiv skulle komma till användning i anslutning till vad historiskt kunde påvisas hava förekommit, exempelvis Karl VIII:s i Frankrike vapen, biskop Tomas vapen o s v.»

Tanken på en allmän tävlan i syfte att få fram användbara förslag hade övergivits med hänsyn till det föga uppmuntrande resultatet av andra liknande tävlingar. I stället anmodades artisterna Albert Eldh och Yngve Lundström samt den konstnärlige ledaren för firman Heinersdorff i Berlin, som just då vistades i Sverige, att inkomma med skissförslag. Programmet var fullt fritt, men alla tre konstnärerna hade i alla fall utgått från de av Lilljekvist i samråd med domkapitlet uppdragna riktlinjerna. Y Lundström hade dessutom utarbetat ett förslag till dekorerings av fönstren i deras helhet; detta förslag ansågs ej kunna godtagas, lika litet som det av firman Heinersdorffs representant utarbetade, vilket ansågs vara prägladt av alltför påtagligt tyska former. En kombination av Eldhs och Lundströms gillade förslag ansågs kunna giva ett gott resultat.⁴ Det sålunda tillkomna förslaget gillades av domkapitlet den 26.5. 1914,⁵ lämnades av Överintendentensämbetet utan erinran⁶ och fastställdes av Kgl Majt den 1.10. 1914 (fig 308)⁷. Härefter anmodades arkitekten Lilljekvist att låta utarbete detaljerade förslag och

kostnadsberäkningar.⁸ Den 14.12. samma år antogs tvenne anbud å utförandet av kartongerna, det ena från Yngve Lundström och det andra från Albert Eldh, på tillsammans 4 525 kronor.⁹ Måttagning, schablontagning och uppritning i naturlig storlek av alla de rutor, som artisterna behövde för utförandet av kartongerna, skulle verkställas av Stockholms Glasmåleri Neuman & Vogel, som också lämnat anbud på förfärdigandet av glasmålningarna.¹⁰ Artisten Eldh drog sig av hälsoskäl snart tillbaka, varför hela arbetet med kartongerna slutfördes av Lundström.¹¹

»Utarbetandet av kartongerna bedrevs därefter så», skriver arkitekten, »att sedan studier i verklig skala utförts i kolritning, överfördes dessa ritningar på genom oljning transparent papper i de färger, som tillämnats, varefter dessa pappersteckningar utklippes i bitar och uppsattes i kyrkan, fönster efter fönster, och slutligen alla samtidigt, sedan de upprepade gånger omarbetats». ¹² Professor I G Clason, som å Överintendentensämbetets vägnar hade att följa arbetet med kartongerna, skrev den 21.9. 1916, att de ändringar, som under arbetets gång föreslagits gent emot det av Kgl Majt fastställda förslaget, vore fördelaktiga, varför fönstrens utförande i överensstämmelse med Yngve Lundströms senaste kartonger kunde tillstyrkas.¹³ Dessa förberedande arbeten drogo en kostnad av omkring 6 000 kronor.¹⁴

Trots att förarbetena fortskridit så långt, blevo emellertid glasmålningarna aldrig utförda. Under motivering av att avsevärda förändringar vidtagits i planen för glasmålningarnas utförande, infortrade Kgl Majt den 3.11.1916 för ny behandling av ärendet såväl de stadfästade ritningarna som de nya ritningsförslagen; samtidigt föreskrevs, att högst fem sakkunniga skulle tillkallas för att avge yttrande i frågan.¹⁵ Till sakkunniga utsågos överintendenten Richard Bergh, ordförande (död 1919 före betänkandets avgivande), professorn Sigurd Curman, arkitekten C Lindholm, konstnären Carl Milles och professorn L I Wahlman.

Anledningen till att Kgl Majt tog upp ärendet på nytt var knappast de påtalade förändringarna, vilka av Byggnadsstyrelsen icke ansågos vara så omfattande eller av sådan art, att de behövt föranleda ny prövning av frågan.¹⁶ Nej, den verkliga an-

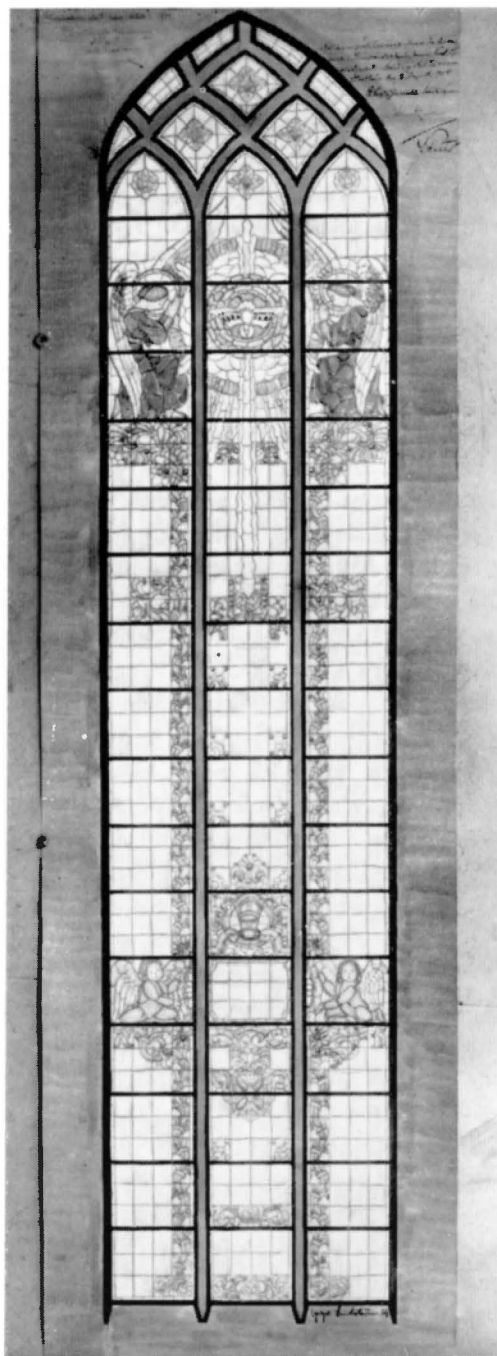

Fig 308. Förslag till glasmålning i korsfönster av Albert Eldh och Yngve Lundström 1914. Bst.

Proposed stained glass in chancel window, by Albert Eldh and Yngve Lundström, 1914.

ledningen var säkerligen en annan. En reaktion mot det fabriksmässiga utförandet av glasmålningar utan annan konstnärlig bakgrund än en skiss av någon arkitekt eller konstnär höll på att arbeta sig fram. Dessutom torde det också ha funnits en opinion riktad direkt mot förslaget till glasmålningar i Strängnäs domkyrka. Dylika synpunkter hade framlagts i tidskrifts- och tidningsartiklar, exempelvis av Andreas Lindblom.¹⁷ Säkerligen var det denna opinion bland ledande yngre arkitekter, konstnärer och konsthistoriker, som gav dåvarande chefen för ecklesiastikdepartementet K G Westman anledning att taga upp frågan om glasmålningarna i Strängnäs till ny behandling.

De sakkunniga dröjde av olika anledningar med att framlägga sitt betänkande till den 22.12.1922.¹⁸ De i korfönstren uppsatta, på genomskinligt papper målade förslagsskisserna granskades av de sakkunniga den 12.5.1917. »Dessa provisoriska modeller befunnos vara i det skick, att de kunde giva ett klart begrepp om förslagsställarens avsikter, men ansågos efter noggrant övervägande och ingående diskussion av det föreliggande betydande dekora-tionsproblemet icke giva en tillfredsställande lösning av detsamma.» Den fläckvis polykroma behandlingen ansågs olämplig. »Koret ... kräver en enhetlig sammanhållande fönsterfond av djup och fulltonig färgverkan, som kontrasterar mot och framhäver altarskåpets guld och pelarnas varma ton. En över hela ytan utbredd illuminering blir därför nödvändig.» Ej heller vad detaljerna beträffar ansågs förslaget lyckligt utformat. »Glasskivorna äro alltför jämnstora, ornamentiken tung samt i ofördelaktig kontrast emot altarskåpet.»

De sakkunnigas uppfattning var sålunda, att utförandet av glasmålningarna icke borde ske på grundval av förslaget. De tre östligaste korfönstren borde i stället helt dekoreras; med hänsyn till bristen på medel — varje sålunda dekorerat fönster skulle enligt uppgifter från Emanuel Vigeland draga en kostnad av 63 000 kronor, för tre fönster sålunda bortåt 200 000 kronor — kunde de övriga lämnas helt odecorerade, vilket t o m skulle kunna vara fördelaktigt för belysningen i koret. »Det gyllene altarskåpet, ett mästerverk för alla tider, komme härigenom ytterligare att framhävas mot en milt kontrasterande mörk fönsterfond.»

De sakkunnigas betänkande syftade emellertid längre än till glasmålningarna i Strängnäs. Man ville därmed också slå ett slag för konststartens uppryckning i allmänhet i vårt land. »Glasmålningskonsten står i våra dagar inför en vändpunkt, ett återvändande om man så vill till medeltidens bästa traditioner i tekniskt avseende, ett återknytande till den tid, då konstnären även var glasmästare och glasbrännare.» Särskilt den storartade utvecklingen av glasmålningskonsten i Norge under ledning av sådana konstnärer som Emanuel Vigeland och Gabriel Kielland, vilken förstnämndes storlagna svit av målade fönster i Oscarskyrkan i Stockholm fullbordats kort före betänkandets avgivande, synes ha inspirerat de sakkunniga.

Till uppnående av ovan berörda syften föreslogo de sakkunniga följande:

»dels att det oss förelagda, tidigare utarbetade förslaget till glasmålningar i Strängnäs domkyrka icke måtte läggas till grund för utförande av målade fönster i Strängnäs domkyrkas kor,

dels ock att möjlighet måtte beredas för utlysande av en allmän svensk pristävlan för åstadkommande av förslag till glasmålningar enligt av oss här ovan angivna principer i tre av korfönstren i Strängnäs domkyrka, för vilket ändamål erfordras anslag av statsmedel till ett belopp av 15 000 kronor,

dels ock slutligen att, därest tävlan giver åsyftat resultat, ett statsstipendium stort 12 000 kronor måtte anslås för studier i två år i utlandet för den utsedde konstnären (eventuellt 2 dyliga stipendier, om tävlingens resultat skulle angiva önskvärdheten därav)».

Det långa betänkandet avslutades med följande ord: »Då undertecknade emellertid väl kunna inse, att de svårigheter, som för närvarande tvinga till yttersta sparsamhet med statens medel, kunna lägga hinder i vägen för det här ovan framlagda förslagets förverkligande under den allra närmaste framtiden, anse vi oss böra framhålla vikten av, att förslaget icke nu på grund av de tillfälliga ekonomiska svårigheterna helt avvisas, utan att detsamma under sådana förhållanden hellre måtte få bliva vilande under något år för att, så snart förhållandena det medgiva, upptagas till prövning och förverkligande.»

De institutioner och enskilda, till vilka ärendet

remitterades för yttrande, ansågo tämligen enstämigt, att det ekonomiska läget för tillfället lade hinder i vägen för planernas förverkligande och att de borde tas upp till ny prövning så snart förhållandena det medgäve.¹⁹ Kgl Maj:ts beslut meddelat den 21.12.1923 hade i huvudsak följande innehåll: »Kungl Maj:t finner det nu föreliggande förslaget till glasmålningar i Strängnäs domkyrkas korfönster ej föranleda någon Kungl Maj:ts vidare åtgärd.»²⁰ Därmed var denna fråga avförd från dagordningen och har sedermera icke tagits upp.

Tornportalens restaurering

Förutom den från restaureringen ärvda frågan om glasmålningar i korets fönster ha inga större frågor varit aktuella. För exteriörens vidkommande är den enda åtgärden av nämnvärt intresse restaureringen av tornportalens.

Restaureringen av denna (fig 264) utfördes av konservator Alfred Nilson år 1942²⁴ efter antikvariern Lundbergs program.²⁵ Den ursprungliga putsytan skulle tas fram, noga rengöras, lagas och avfärgas så att en jämn yta till färg och karaktär så nära som möjligt överensstämmande med den ursprungliga erhöles. Där detta var nödvändigt skulle blyplåt anbringas till skydd över utskjutande listverk o d. Portalen framträder nu i sin ursprungliga färgställning i två nyanser av blågrått.

Konsivering av inventarier

På vissa av kyrkans värdefullaste inventarier av trä har värmeledningen visat sig ha en mycket skadlig inverkan, vilket framtvingit upprepade konserveringar och även andra åtgärder.

Den 21.4.1915 anmäldes för domkapitlet, att förgyllningen började falla av på stora altarskåpet på högaltaret.²⁶ Med anledning härav och på grund av en besiktning av altarskåpen och andra äldre inventarier av trä, utförd av antikvariern Otto Janse,²⁷ beslöts, att konservator Ernten skulle fästa krederingen på kyrkans tre altarskåp²⁸ och konservera färgerna på epitafiet över Laurentius Paulinus Gothus samt dessutom laga det Marschallska huvudbaneret, som fallit ned och skadats.²⁹ Altarskåpens dörrar, som blevo skeva genom att ständigt stå

öppna,³⁰ försågos med järnkonsoler, utförda efter förslag av byggnadsrådet Lilljekvist.³¹

Redan 1915 hade riksantikvariern påpekat värmeledningens skadliga inverkan och föreslagit vissa åtgärder till motverkande av dessa.³² Då antikvariern Janse år 1918 på nytt besiktigade altarskåpen befanns det att träet i dessa dragit sig ytterligare ihop, vilket haft till följd att bucklor uppstått i krederingen, vilka när som helst kunde brista. Med anledning härav rekommenderades vissa åtgärder, nämligen förutom erforderlig konservering att temperaturen i kyrkan under eldningsperioden icke skulle hållas högre än vad kyrkans egenskap av gudstjänstlokal gjorde absolut nödvändigt; att därest något eller några element kunde hållas avstängda, främst sådana, som befunno sig i närheten av altarskåpen, avstängning av dessa borde komma ifråga; att luftens fuktighet bör ökas genom anbringandet av vattenavdunstare på elementen och kontrolleras med fuktighetsmätare.³³ Med anledning härav beslöt domkapitlet dels anskaffa vattenavdunstningskärl och fuktighetsmätare,³⁴ dels att uppgörelse skulle träffas med konservator Ernten om altarskåpens konservering.³⁵

Redan 1924 blev frågan om konservering av högaltarskåpet åter aktuell. Efter en påminnelse från riksantikvarieämbetet³⁶ beslöts att konservator Oscar Svensson under maj månad 1925 skulle konservera nämnda altarskåp.³⁷ Till att utöva den vetenskapliga kontrollen över arbetena utsågs Andreas Lindblom.³⁸

Vid ett besök i domkyrkan 1930 hade professor Johnny Roosval påpekat, att de två mindre altarskåpen voro i stort behov av att restaureras.³⁹ Konserveringen utfördes år 1931 av konservator Oscar Svensson med antikvariern Carl R af Ugglas som vetenskaplig kontrollant.⁴⁰ Under arbetena på altarskåpet i Dopkapellet förenklades den vid restaureringen 1907–1910 tillkomna ramen till predellan genom att de snidade rosorna vid de övre hörnen togos bort; en föreslagen sänkning och förenkling av den vid nyssnämnda restaurering helt nygjorda predellan till det mindre Roggeskåpet vid korskranket på södra sidan avstyrktes av det skälet, att altarskåpet genom en sänkning skulle komma att framträda i alltför nära kontakt med den nedanför uppställda Sturesarkofagen.⁴¹ Predellan till högalt-

Fig 309. Bondkoret med inredning utförd 1954 efter ritningar av arkitekten Ragnar Hjorth. Foto S Hallgren 1968.

Peasants' Chapel with furnishings made in 1954 according to designs by Ragnar Hjorth.

tarskåpet — även den från restaureringen 1907–1910 — laserades i en något mörkare färgton än den dessförinnan haft.⁴²

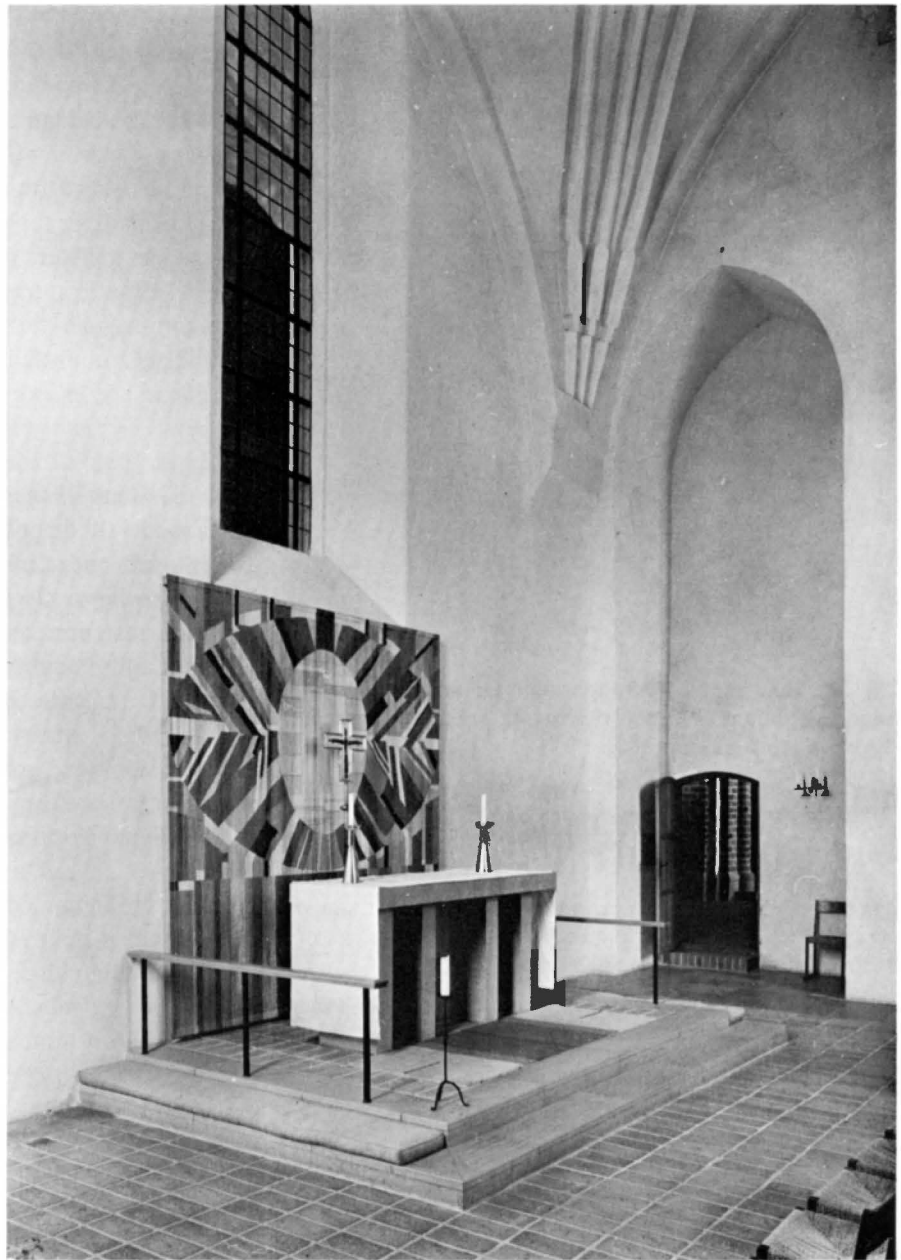
I samband med dessa arbeten konserverades också vissa andra föremål, likaledes av Oscar Svensson, nämligen epitafiet över Laurentius Paulinus Gothus, Stenbockska gravmonumentet, en Katarina-bild uppsatt på korets södra yttermur samt ett

begravningsvapen på korets nordvästra pelare.⁴³ De för konserveringen av Stenbockska gravmonumentet erforderliga medlen ställdes till förfogande av greve R Stenbock, Korsnäs gård, Tumba.⁴⁴ De på västra sidan av pelaren 4 D upphängda Mariaskåpsdörrarna konserverades även.⁴⁵

Redan 1915 hade riksantikvarien påpekat önskvärdheten av att epitafiet över Laurentius Paulinus

Fig 310. Altare av kalksten i Bondkoret, utfört 1954. Foto S Hallgren 1968.

Limestone altar in the Peasants' Chapel, made in 1954.

Gothus flyttades från den plats, det fått vid restaureringen 1907–1910, för att icke behöva utsättas för den uppåtstigande luftströmmen från den rakt under placerade radiatorn.⁴⁶ Detta påpekande synes emellertid icke ha föranlett någon åtgärd. År 1932 fick emellertid domkyrkosysslomannen uppdraget att undersöka, huruvida radiatorn i stället kunde flyttas åt öster.⁴⁷ Av undersökningen framgick, att

radiatorn kunde flyttas 6 meter i önskad⁴⁸ riktning. Sedan Byggnadsstyrelsen givit tillstånd därtill, verkställdes åtgärden.

Högaltarskåpet — konserverat senast 1924 — måste på nytt behandlas 1937 denna gång av konservator Alfred Nilson, vilken fästade guld och färger. Samtidigt härmed konserverades också tvenne mindre vapensköldar.⁴⁹

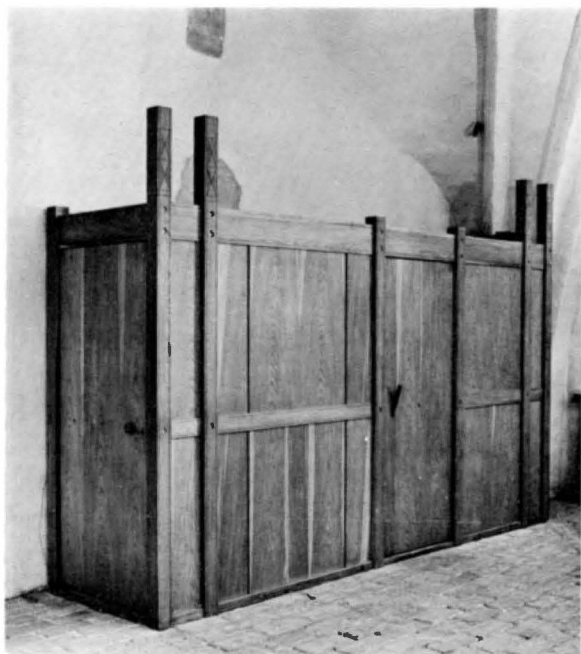

Fig 311. Inbyggnad i Nedre sakristian för toaletter, kapp- rum m m, utförd 1952 efter ritningar av arkitekten Ragnar Hjorth. Foto S Hallgren 1968.

Recess in lower vestry for lavatories, cloakrooms, etc, made in 1952 according to plans by Ragnar Hjorth.

Fig 312. Bänk av kalksten över radiator, utförd efter ritning av arkitekten Ragnar Hjorth i samband med omläggning av värmeledningen 1951. Foto S Hallgren 1968.

Limestone bench over a radiator, designed by Ragnar Hjorth in conjunction with an alteration of the heating system in 1951.

Planer på ny restaurering

Restaureringen 1907–1910 utsattes redan av samtiden på en del punkter för en ganska frän kritik.⁵⁰ På 1930-talet befann sig restaureringen i den ofördelaktiga dagen, i vilken verk av en föregående generation pläga framträda för en efterföljande. Detta framkallade tanken, att genom en ny restaurering på de punkter, där restaureringen 1907–1910 enligt 1930-talets uppfattning icke lyckats, söka åstadkomma mer tillfredsställande lösningar. Med särskild iver omfattades dylika strävanden av stiftets dåvarande biskop, Gustaf Aulén, genom vars initiativ i samband med det allmänna prästmötet i Strängnäs 1936 stiftades en förening, kallad »Strängnäs-katedralens Vänner», med huvudsakligt syfte att samla medel till den planerade restaureringen. I den av biskopen undertecknade inbjudan till medlemskap i föreningen klargöres, vad man syftar till med den nya restaureringen. Det heter bland annat: »Denna äldre smakriktning [1800-talets] kom emellertid att sätta åtskilliga mindre fördelaktiga spår i kyrkans utsmyckning, detta särskilt i fråga om träinredningen, som på väsentliga punkter föga svarar emot kyrkans karaktär ... Det väsentliga önskemålet är korinredningens omgestaltning. Därtill komma en rad andra, såsom nya korfönster, orgelns utökning och modernisering, nyanordningen av den elektriska belysningen, det s k Bondkorets inredning för smärre gudstjänster, sakristians nyinredning m m.» Avsikten vid föreningens stiftande var, att restaureringen skulle vara genomförd till kyrkans 650-års jubileum 1941.⁵¹ Vid denna tidpunkt rasade emellertid andra världskriget och ännu när detta skrives — 1968 — har av det uppställda programmet endast åtgärderna i Bondkoret och sakristian genomförts.

Men under tiden har vi fått sådant perspektiv på restaureringen 1907–10 att den mer objektivt kan bedömas. Lilljekvists inredning framstår nu såsom den mest betydelsefulla från sin tid och i sin tids stil — jugendstilen.

Åtgärder under 1950- och 1960-talen

Under 1950-talet genomfördes under ledning av arkitekten Ragnar Hjorth en rad betydelsefulla åtgärder. Den ur vissa synpunkter mest betydelse-

fulla var inredandet år 1954 av Bondkoret för smärre gudstjänster (fig 309). Dessförinnan hade Strängnäs kyrkomuseums samlingar bortflyttats. Koret sattes i förbindelse med kyrkans långhus genom att en dörröppning togs upp i väggen mot södra sidoskeppet under där befintlig båge (jfr fig 153). Dörröppningen i västmuren försågs med ny innerdörr. Ett altare av huggen kalksten restes vid norra muren (fig 310). Bänkinredningen av lösa stolar, skydd för värmeradiatorer, orgel och ny trappa till den övre kammaren väster om Vårfrukoret utfördes, allt efter ritning av Ragnar Hjorth.⁵²

År 1952 utfördes i nedre sakristian efter ritning av Ragnar Hjorth en inbyggnad, inrymmande toaletter, kapprum m m (fig 311).⁵²

År 1951 omlades värmeledningen efter förslag av AB Calor & Sjögren. Vissa radiatorer med särskilt framträdande placering doldes under bänkar av kalksten utförda efter ritningar av Ragnar Hjorth (fig 312). Som komplement till radiatorerna inmon-

terades varmluftsaggregat i övre delarna av vindfången. År 1954 godkände domkapitlet ett förslag till installation av oljeeldning. I samband med omläggningen av värmeledning utfördes två i detta sammanhang betydelsefulla åtgärder, nämligen isolering av valven och insättande av innanfönster. Dessa utfördes efter principritningar och anvisningar av Ragnar Hjorth på ett synnerligen smidigt sätt. Vid de antikvariska undersökningar som utfördes i samband med värmeledningsomläggningen i koret närmast väster om Gyllenborgska gravvalvet påträffades ett ursprungligt tegelgolv med en däri nedlagd hårt brandskadad gravsten över riddaren Folke Gregersson (Lillie). Golvet visade sig tyvärr vara i så dåligt skick att det måste läggas om och stenen höjas något.

När detta skrives (1968) är man i färd med att utföra vissa sedan länge planerade brandskyddsåtgärder, bestående i alarmanordning och sprinkleranläggning.

KYRKOGRÅRDEN OCH BEGRAVNINGSPLATSEN

Den nuvarande kyrkogården

Kyrkogårdens plan (fig 3, 4 och 9) bildar en oregelbunden figur, som i väster och nordväst samt till en del på nordöstra sidan gränsar mot bebyggda områden; på den sistnämnda sidan stöter den intill en öppen plats, som förut användes som lekplan för det gamla gymnasiet, vars tidigare huvudbyggnad — ursprungligen biskop Rogges borg — ligger vid kyrkogårdens nordöstra hörn; i sydöst och söder gränsar kyrkogården till Lektorsgatan och till den s k Biskopsträdgården, ett med ett äldre trähus bebyggt område mellan kyrkogården och Lektorsgatan. Tidigare har nämnts (s 3), att på kyrkogården finns ett antal gräsklädda kullar, som mycket påminner om förhistoriska gravhögar (fig 5–7).

Byggnader invid kyrkogården

I kyrkogårdens närmaste omgivning finns flera byggnader som förtjänar att omnämnas. Invid dess västra sida i själva gränsen ligger två byggnader av oputsat tegel; den södra av dessa (fig 313), som nu användes som lokal för domkapitlet, var tidigare katedralskola och byggdes att döma av den fullständiga överensstämmelsen mellan gavlarnas trappstegsbårder och dekorationerna på de fria delarna av kyrkans högmurar (jfr fig 171 och 235) under 1400-talets sista år. Den norra byggnaden vid västra sidan (fig 314) inrymmer stiftsbiblioteket, vilket dock (1968) skall flyttas till biskop Rogges hus; huset uppfördes under åren 1792–94 som lokal för domkyrkans tryckeri. Det stora stenhuset i kyrkogårdens nordöstra hörn (fig 315) byggdes av biskop Kort Rogge¹ under 1400-talets sista fjärdedel till biskopsresidens och tjänade efter 1626 och till 1935 och delvis även senare som lokal för Strängnäs gymnasium.² På sydöstra och södra sidan av Lektorsgatan ligger för-

utom en del trähus, som bebotts av rektor och lektorer vid läroverket, även två stenhus, bägge byggda av Strängnäs biskopar, det västra (fig 316) av Laurentius Paulinus Gothus omkring 1630 och det östra av Johannes Matthiæ 1648–50; sitt nuvarande yttre skick fick detta hus, som alltsedan byggnadstiden använts som bostad för biskopen, genom en restaurering år 1882 efter ritningar av arkitekten Carl Grundström (fig 317).

Inhägnad

Kyrkogården saknar i våra dagar i huvudsak inhägnad. Söder om domkapitelshuset och till kyrkogårdens sydvästra hörn finns dock en mur av gråsten, en rest av de gamla kyrkogårdsmurarna; mellan bibliotekshuset och västra kyrkogårdsporten finns vidare en mur av tegel, vitputsad, försedd med avtäckning av kopparplåt och uppförd år 1860; utefter västra delen av kyrkogårdens södra gräns, där en terrassmur är upplagd, står ett rödmålat spjälstaket av trä liksom också på en kortare sträcka utefter nordvästra sidan.

Ingångar

Två portar till kyrkogården äro bevarade, en i väster och en i norr. Västra kyrkogårdsporten (fig 318) är uppförd av tegel och är putsad och målad i vitt och rött. Den tryckta rundbågiga portöppningen omramas på västra sidan av pilastrar, som uppbära ett listverk. Fältet mellan denna gesims och portöppningens båge prydes av en framställning i stuck, bestående av två mot varandra vända lejon och två tyggirlander med lambrequinbård. Denna portal fick sin nuvarande form i huvudsak år 1658 eller 1659, då till en gipsmakare betalades 391 daler

Fig 313. Domkapitels-
huset från 1400-talets
slut. Foto S Hallgren
1968.

*Chapter-house, end of
15th century.*

Fig 314. Stiftsbiblio-
tekets byggnad, upp-
förd 1792–1794 som
lokal för domkyrkans
tryckeri. Foto S Hall-
gren 1968.

*Chapter Library,
built 1792–94 to house
the cathedral printing
works.*

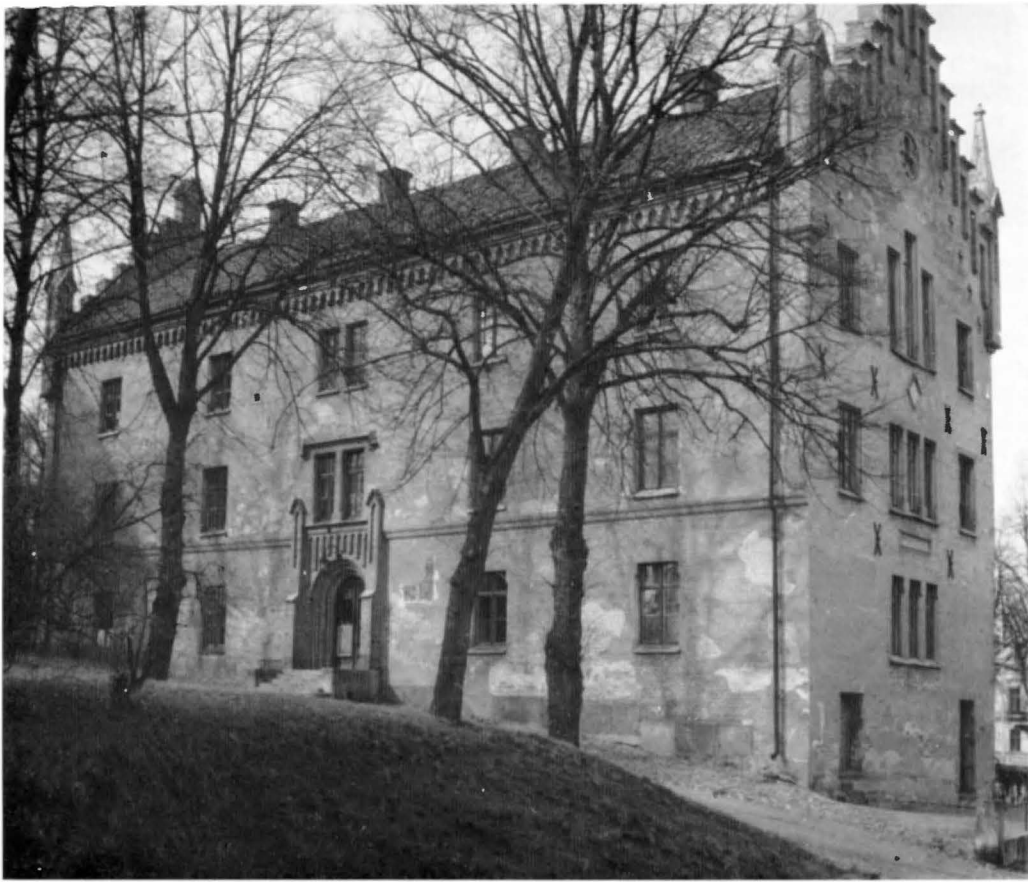

Fig 315. Ovan t v. Biskop Rogges hus, uppfört under 1400-talets sista fjärdedel, tjänade 1626–1935 och även senare som lokal för Strängnäs gymnasium. Foto I Anderson 1948.

Top left. Bishop Rogge's Palace, built during the last quarter of 15th century. Served from 1626 to 1935, and also later, as premises for the Strängnäs Grammar School.

Fig 316. Nedan t v. Paulinska huset, uppfört av biskop Laurentius Paulinus Gothus omkring 1630. Foto S Hallgren 1968.

Bottom left. The house of Bishop Laurentius Paulinus Gothus, built ca 1630.

Fig 317. Ovan. Biskopshuset, uppfört av biskop Johannes Matthiæ 1648–1650, ombyggt 1882 efter ritningar av arkitekten Carl Grundström. Foto S Hallgren 1968.

Top. Bishop's Palace, built by Bishop Johannes Matthiæ, 1648–50, rebuilt 1882 according to plans by Carl Grundström.

Fig 318. T h. Domkyrkogårdens västra portal från år 1658 eller 1659; järngrindar och överstycke från år 1772. Arkitektur- och utsmyckningsdetaljer i vitt mot röd botten. Foto S Hallgren 1968.

Right. W lichgate to cathedral churchyard, erected 1658 or 1659; the iron gates and the head-piece date from 1772. Architecture and decorative elements in white on red bottom.

Fig 319. Domkyrkogårdens norra portal, till vänster utsidan, till höger insidan. Portalen härrör från medeltiden; järngrindar och överstycke tillverkade 1767 av smedsmästaren Per Falck. Putsad och rödmålad med blindingar och portvalv i vitt. Foto S Hallgren 1968.

N lichgate to cathedral churchyard; left, outside; right, inside. The lichgate is medieval; the gates and head-piece were made in 1767. Plastered and painted red with ornamental brickwork and vault in white.

för kyrkogårdens västra portal.³ Porten stänges nu av svartmålad gallergrindar av smidesjärn; i överstycket en förgylld Jehova-sol. Årtalet 1772 på östra sidan av det raka tvärjärnet anger tidpunkten för grindarnas tillkomst. På den in mot kyrkogården vettande sidan av porten finns utefter portöppningen ett rätvinkligt språng för de ursprungliga trädörrarna.

Ett program för restaurering av kyrkogårdens västra portal utarbetades 1923 av arkitekten hos byggnadsstyrelsen Melchior Wernstedt. Porten och partiet av kyrkogårdsmuren närmast norr därom uppvisade sprickor, partier med avfallen puts och frostsador på själva tegelkärnan. Lös puts skulle avlägsnas, sprickor huggas upp och det frotskadade teglet ersättas med nytt frostbeständigt sådant. Vid anbringandet av ny puts skulle iakttagas att de olika muryornas skevheter och

buktigheter icke finge döljas. Någon omputsning av de ornamentala delarna fick icke utföras utan endast lösa putslager avlägsnas och ytorna avjämnas, varefter en avfärgning med tunn kalkfärg skulle utföras. Den röda bottenfärgen mellan relieferna skulle bibehållas liksom också tegelindelningen.

Det dröjde emellertid inte längre än till 1935, förrän denna portal åter var i behov av restaurering. Av förslaget till åtgärder, författat av antikvarien vid riksantikvarieämbetet, arkitekten Erik Lundberg, var putsen på sina ställen angripen och avfärgningen fläckig. Den täckande putsen hade flerstädes lossnat från underlaget och borde lämpligen avlägsnas och i stället underliggande släta och hårda putsytor tas fram och omsorgsfullt lagas. Därefter skulle portalen avfärgas i överensstämmelse med det dåvarande tillståndet, d v s med vita pilastrar, ornament m m mot röda bottnar. Till det röda

skulle användas vanlig Falu rödfärg. — Under arbetets gång sommaren 1935 konstaterades att portalen ursprungligen i sin helhet varit vit varför den nu återställdes i detta skick. Vid en reparation 1957 återgick man emellertid till färgställningen med vita arkitekturdetaljer och ornament mot röd botten (fig 318).

Norra kyrkogårdsporten är av tegel på gråstensgrund, helt putsad och rödfärgad (fig 319). Avslutningen uppåt har formen av en trappgavel med de utåt lutande fallen på tinnarna täckta med svartmålad plåt. I gavelpartiet på utsidan finnes vitputsade blinderingar i form av tre kors. Portöppningen är bred med tryckt rundbågig avtäckning. Denna öppning fick sin nuvarande form år 1767.⁴ Ursprungligen bör öppningen ha varit spetsbågig. Den tillslutes nu av ett smidesjärngaller med grindar, i huvudsak av samma utseende som västportalens och tillverkat år 1776 av smeden mästare Per Falck. Portbyggnaden är utan tvivel av medeltida ursprung.

Kyrkogården under äldre tider

Utsträckning

Före de ovan omnämnda utvidgningarna hade kyrkogården den utsträckning, som framgår av fig 321, och begränsades av murar. Var dessa gått kan man ännu skönja eller sluta sig till. I väster är ju muren delvis bevarad och dess sträckning var i övrigt densamma som den nuvarande gränsen. På norra sidan fanns en nordvästlig och nordostlig mursträcka. Den senares riktning anges av norra kyrkogårdsportalen, och enstaka grundstenar kunna ännu skönjas i gräset; i sydöst stötte den till nordvästra hörnet på gymnasiehuset; den förras sträckning sammanfaller till en del med gränsen mot bebyggelsen på denna sida. På östra sidan gick muren åt söder i förlängningen av gymnasiehusets västra gavel; kvarliggande stenar till grunden skönjas ännu här och var. På södra sidan äro vissa delar av muren ännu bevarade. Terrassmuren ovan trädgården söder om kyrkogården är otvivelaktigt en rest av den gamla

Benhus, bodar

Vid kyrkogårdens sydvästra hörn ligger ett av putsat tegel uppfört benhus med pyramidformigt svartmålat plåttak med ett enkelt kors på spetsen. Vid nordvästra hörnet ligger tre bodar, den sydligaste timrad och täckt med enkupigt tegel; alla äro rödfärgade och klädda med locklistpanel.

Kyrkogårdens utvidgning

Kyrkogården fick sin nuvarande utsträckning efter stadens brand 1871, då tre på norra sidan belägna tomter införlivades därmed, och genom att läroverkets lekplan — nu kyrkogårdens östligaste del — år 1877 inköptes för 400 kronor.⁵

Kyrkogårdens nuvarande utseende är i huvudsak resultatet av en omordning, som utfördes under åren 1874–1876 efter förslag av trädgårdsarkitekten S Lindh⁶ (fig 320). Ett system av slingrande, grusade gångar innesluter gräsmattor, med buskar och träd, såsom alm, ask, björk, gran, hästkastanj, lind, lönn och pyramidalm. Numera går berget i dagen blott på ett ställe, nämligen i den starka slutningen under korets östligaste del.

muren. Denna gick i rak sträckning från sydvästra hörnet, där benhuset nu ligger, till sydöstra hörnet i korsningen med östra muren. Fig 261 avser att ge en föreställning om kyrkan och dess närmaste omgivning vid medeltidens slut.

Kyrkogårdsmur

Den gamla kyrkogårdsmuren var murad av gråsten och — åtminstone på östra sidan — till någon del av tegel. Den var ungefär 2 alnar (120 cm) bred och 4 à 5 alnar (240 à 300 cm) hög, alltså av ganska ansevärda dimensioner.⁷ Avtäckningen utgjordes av ett tak med fall både utåt och inåt.⁸ Taket var i varje fall redan vid 1500-talets slut och fram till år 1759 av tjärade bräder.⁹ Sistnämnda och följande år, då virket, som varit till »huvar på kyrkobalkarna», såldes, utbyttes den gamla takbetäckningen av bräder mot sådan av taktegel.¹⁰

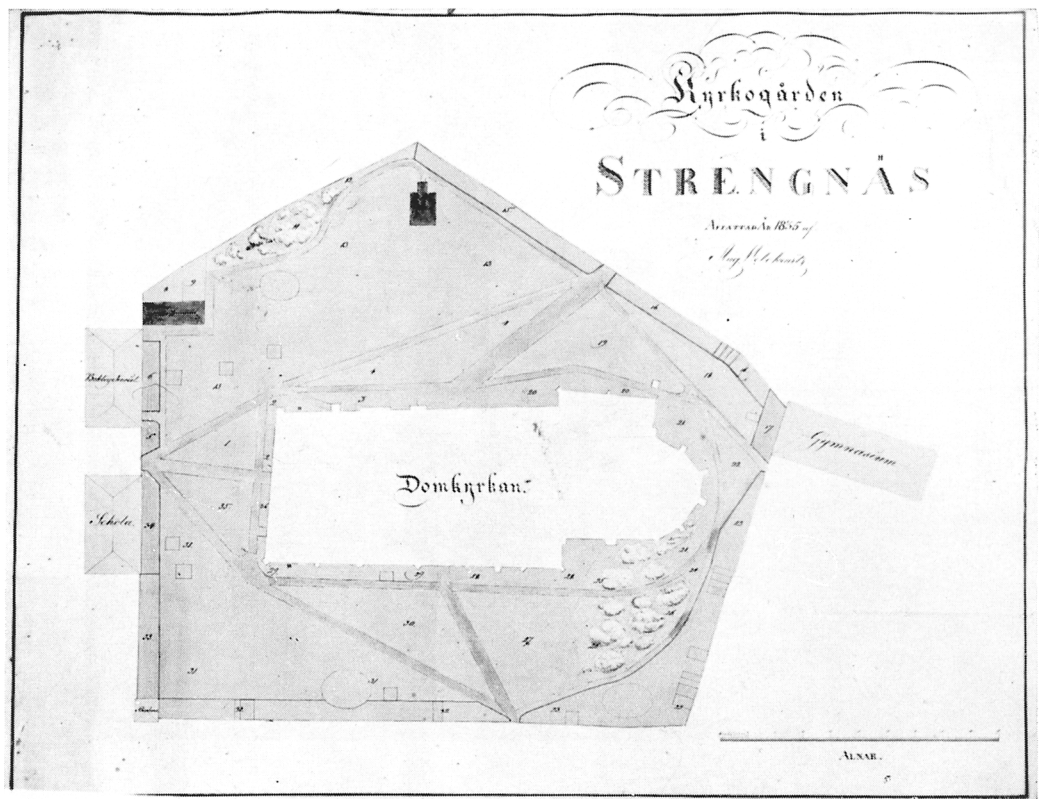

Fig 321. Uppmätning av domkyrkogården, utförd 1835. Str domkap ark.

Scale drawing of cathedral churchyard, 1835.

nya sådana år 1672 förfärdigades till västra kyrkogårdsporten av snickaren Nils Bruse¹⁴ och år 1735 till östra porten vid Gymnasium.¹⁵ 1759 eller 1760 gjorde en svarvare block och trissor till kyrkoporten vid Gymnasium, tydligen ett slags självstängare.¹⁶ Det förekom upprepade klagomål mot att skolungdomen inte stängde kyrkogårdsportarna efter sig, varigenom kringströvande kreatur fingo möjlighet att komma in på kyrkogården och göra ohägn. Av ett visst intresse är uppgiften, att kyrkogårdsportarna år 1724 togos ned för vinterförvaring.¹⁷

Rester av torn eller biskopsborg

Förutom portarna och ovan nämnda byggnader synes ännu ett hus ha ingått i kyrkogårdsmuren, tydligen byggt på insidan alldeles nordväst om norra porten. Dess läge framgår av den äldsta kända Strängnäs-kartan (fig 3), tillkommen vid någon tidpunkt under åren 1637 till 1648;¹⁸ av denna framgår också, att

det sannolikt varit en ganska liten byggnad. Den anslogs av hertig Karl år 1575 till bostad åt skolmästaren; av hertigens brev framgår att det varit ett stenhus.¹⁹ Man har förmodat, att byggnaden, som på 1630-talet degraderades till »Prubba», dvs fängelse för uppstudsiga djäknar,²⁰ var en rest av ett befästningstorn eller en återstod av en äldre biskopsborg.²¹ Att ge ett svar på frågan om byggnadens ursprungliga användning är icke möjligt med vår nuvarande obetydliga kännedom om densamma. En utgrävning av dess grundvalar, vilka ganska säkert ännu äro i behåll under jorden, skulle helt visst kunna ge värdefulla upplysningar.

Trappor

År 1754 eller 1755 anlades en trappa över berget söder om kyrkan, säkerligen utanför södra kyrkogårdsporten,²² där vägen var mycket brant. År 1773 eller 1774 gjordes där en stentrappa, och samtidigt be-

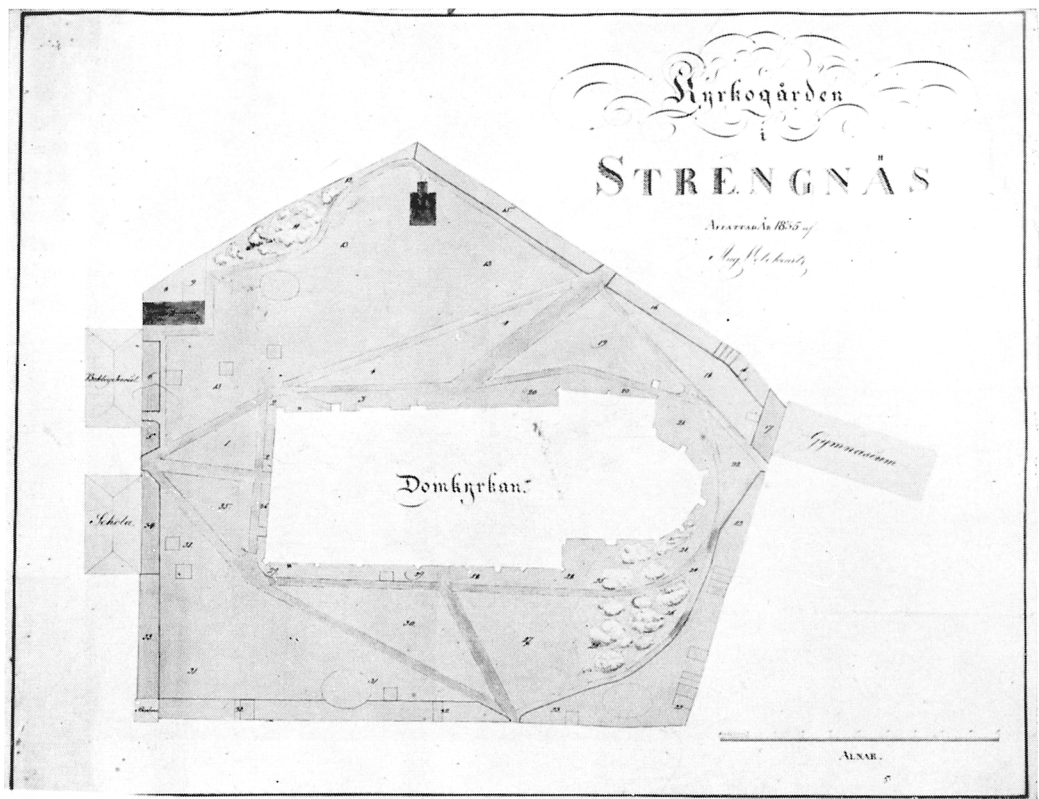

Fig 321. Uppmätning av domkyrkogården, utförd 1835. Str domkap ark.

Scale drawing of cathedral churchyard, 1835.

nya sådana år 1672 förfärdigades till västra kyrkogårdsporten av snickaren Nils Bruse¹⁴ och år 1735 till östra porten vid Gymnasium.¹⁵ 1759 eller 1760 gjorde en svarvare block och trissor till kyrkoporten vid Gymnasium, tydligen ett slags självstängare.¹⁶ Det förekom upprepade klagomål mot att skolungdomen inte stängde kyrkogårdsportarna efter sig, varigenom kringströvande kreatur fingo möjlighet att komma in på kyrkogården och göra ohägn. Av ett visst intresse är uppgiften, att kyrkogårdsportarna år 1724 togos ned för vinterförvaring.¹⁷

Rester av torn eller biskopsborg

Förutom portarna och ovan nämnda byggnader synes ännu ett hus ha ingått i kyrkogårdsmuren, tydligen byggt på insidan alldeles nordväst om norra porten. Dess läge framgår av den äldsta kända Strängnäs-kartan (fig 3), tillkommen vid någon tidpunkt under åren 1637 till 1648;¹⁸ av denna framgår också, att

det sannolikt varit en ganska liten byggnad. Den anslogs av hertig Karl år 1575 till bostad åt skolmästaren; av hertigens brev framgår att det varit ett stenhus.¹⁹ Man har förmodat, att byggnaden, som på 1630-talet degraderades till »Prubba», dvs fängelse för uppstudsiga djäknar,²⁰ var en rest av ett befästningstorn eller en återstod av en äldre biskopsborg.²¹ Att ge ett svar på frågan om byggnadens ursprungliga användning är icke möjligt med vår nuvarande obetydliga kännedom om densamma. En utgrävning av dess grundvalar, vilka ganska säkert ännu äro i behåll under jorden, skulle helt visst kunna ge värdefulla upplysningar.

Trappor

År 1754 eller 1755 anlades en trappa över berget söder om kyrkan, säkerligen utanför södra kyrkogårdsporten,²² där vägen var mycket brant. År 1773 eller 1774 gjordes där en stentrappa, och samtidigt be-

Fig 322. Jordfästningskapell på begravningsplatsen, uppfört 1907 efter ritningar av arkitekten Fredrik Lilljekvist. Foto S Hallgren 1968.

Burial chapel in the cemetery, erected 1907 according to plans by Fredrik Lilljekvist.

strökos portens pelare med kalkfärg, och dörrarna och trappans ledstänger målades gröna.²³ På två stäl-len ledde trätrappor över kyrkogårdsmurarna, an-tagligen för att ge människor möjlighet att gå över kyrkogården, sedan portarna vid aftonringningen låsts,²⁴ vilket synes ha skett huvudsakligen för att utestänga kringstrykande kreatur. En sådan trappa fanns vid västra kyrkogårdsporten i början av 1750-talet, då den lagades,²⁵ och ytterligare en, förfärdigad 1786 eller 1787, fanns vid norra kyrkogårdsporten.²⁶

Kyrkogårdens karaktär

Hur kyrkogården varit indelad före omdaning på 1870-talet är icke bekant. Det är emellertid tydligt, att dess karaktär av ett stycke mer eller mindre ursprungliga natur endast så småningom försvunnit. Kyrkogården har otvivelaktigt tidigare varit mer kuperad och bergig än nu. Så framgår av 1835 års karta över kyrkogården (fig 321), att det fanns betydande bergknallar icke blott vid korets östra parti utan också söder därom liksom också utefter nordvästra begränsningslinjen. Utanför västra kyrkogårdsporten lät man i början av 1770- och 1790-talet²⁷ spränga för att få jämnare väg. År 1658 eller 1659 jämnades

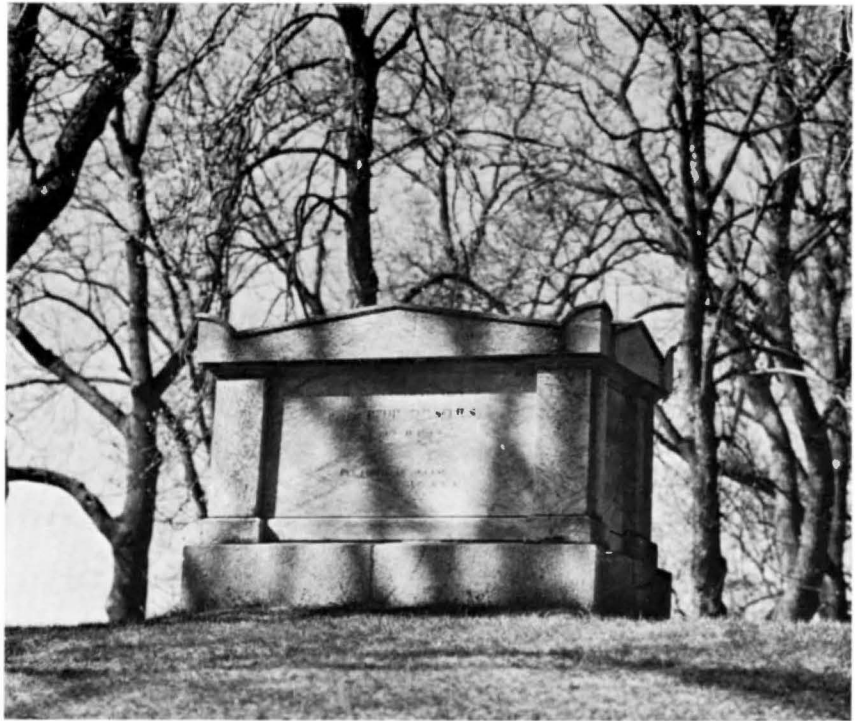
kyrkogården och vägar gjordes.²⁸ Träd planterades ånyo i början av 1770-talet liksom också under 1790-talets förra hälft. Vid det förra tillfället åtgingo 40 störrar att stödja plantorna,²⁹ vid det senare planterades fem lövträd i de utgångnas ställe »vid vägen på kyrkogården norr om kyrkan» och flyttades fyra stora lönnar.³⁰ Av ett visst intresse är också en upp-gift från 1740, att man beslöt rensa bort törnbuskar etc,³¹ och vid ett tillfälle höggs ett stort träd ned, som gjorde skada på kyrkogårdsmuren.³²

Ekonomibyggnader

På kyrkogården fanns en del för kyrkan behöv-liga ekonomibyggnader. År 1669 omtalas kyrkans bod; invid denna byggdes nämnda år ett skjul att lägga kyrkans stegar och annat virke uti.³³ En ny materialbod byggdes i början av 1770-talet.³⁴ I detta sammanhang kan nämnas, att år 1713 gavs befall-ning om att bl a de smedjor och foderhus, som stodo invid kyrkogårdsmurarna, på grund av sin eldfar-lighet skulle flyttas.³⁵ Utanför västra kyrkodörren funnos skampålar av ek; i domkyrkorådet beslöts år 1736, att dessa för att icke ruttna skulle täckas med bräder och tjäras.³⁶ Tjugo år senare lagades »plikt-

Fig 323. Gravvård över biskop Pehr Thyselius. Foto S Hallgren 1968.

Grave monument in memory of Bishop Pehr Thyselius.

stocken på kyrkogården» med tre nya märlor och en hasp.³⁷ I domkyrkans räkenskaper 1752–1753³⁸ omtalas en fattigbössa, och ungefär tjugo år senare lagas »foten på fattigbäckenet vid kyrkodörren»³⁹ varmed förmodligen avses den västra porten.

Rivning av kyrkogårdsmuren

De gamla bogårdsmurarna förlorade så småningom helt och hållet sin halvt fortifikatoriska betydelse; de hade blott kvar uppgiften att tjäna som inhägnad kring kyrkogården. Emellertid voro de mycket dyra att underhålla — år 1764 föreskrevs i ett kungligt brev av den 28.8., att kyrkogårdsmurar därefter icke annorlunda skulle repareras, förbättras eller uppbyggas än endast med kallstenmur utan

något bruk, kalkband, vitlimning eller täckning — och då man åtminstone vid 1800-talets början begynte anse dem vanprydande, uppstod tanken att avlägsna dem.⁴⁰ Sedan C G Brunius⁴¹ med stor skärpa uttalat sig för en sådan åtgärd, fattades beslut härom och rivningen begyntes. På hösten 1858 nedrevs östra muren och en del av södra murens östra hälft till i jämnhöjd med marken; följande år »bortsprängdes och bortfördes» resten av södra murens östra hälft liksom också norra muren mellan kyrkogårdsporten och gymnasiehuset; år 1860 revs västra hälften av södra muren och motsvarande del av norra muren.⁴² I stället för de bortrivna murarna uppsattes staket eller »barriär» kring kyrkogården. Härmed började man 1858; målning av staketet omtalas 1859 och 1860.⁴³ Detta staket borttogs 1877.⁴⁴

Gravvårdar på kyrkogården

Från och med 1862 fingo inga andra än sådana, som hade köpta gravplatser, begravas på kyrkogården.⁴⁵ Sedan dess har de flesta av de gravvårdar, som i stor myckenhet böra ha funnits på kyrkogården, av-

lägsnats. Ett mindre antal finnes dock kvar, huvudsakligen över kyrkliga märkesmän.

Strax sydöst om högkoret finnes en ungefärligen från norr till söder gående rad av gravar, ursprung-

Fig 325. Gravvård över biskop Jacob Serenius. Foto S Hallgren 1968.

Grave monument in memory of Bishop Jacob Serenius.

Fig 324. Gravvård över domprosten P O Gravander. Foto S Hallgren 1968.

Grave monument in memory of Dean P O Gravander.

ligen anlagda strax innanför den här gående östra kyrkogårdsmuren. Bland dessa märkas:

1. Stående gravvård av kolmårdsmarmor, krönt av en urna (fig 324), med följande inskrift i förgyllda bokstäver: P. O. GRAVANDER / TH. DOCTOR DOMPROST L.N.O. / FÖDD 1775 DÖD 1864 / PS.B.491 / HELENA CHARLOTTA GRAVANDER / FÖDD TROLLE / F. 1788 D. 1856 / PS.B. 492 V. 8. — H utan sockel 132; urnans H 46.

2. Av kolmårdsmarmor inom staket av smidesjärn (fig 325). Inskrift: H: S: E: / JACOBUS SERENIUS / EPS: STREGN: / NAT: MDCC DENATUS MDCCLXXVI / CUM CONIUGE / ELSA MARIA v. HERMANSON / REQUIESCANT IN PACE. H med sockel 190, B 87. — På en gräsbevuxen kulle rätt nära södra staketet.

3. Av kolmårdsmarmor med inskrift: HÄR HVILAR / BISKOPEN / ÖFVER / STREGNÄS STIFT / DOCTOR / JOH. ADAM TINGSTADIUS / FÖDD 1748 DÖD 1827 / — TOLK AF

GUDS ORD / LÄRDE HAN DE LÄRDA / SOM HANS LÄRDOM / VAR HANS LEFNAD. H med sockel 166, B 72. — Invid en gräsbevuxen kulle strax söder om biskop Thyselii gravkulle.

4. Av kolmårdsmarmor i form av en tumba med trekantsgavlar och akroterier (fig 323). Inskrift på östra sidan: BISKOPEN I STREGNÄS STIFT / DOCTOR PEHR THYSELIUS / F. 1769. D. 1838 / — DET FÖRSTA ÄR FÖRGÅNGET / UPP. B. 21:4. På övriga sidor äro inskrifter över biskopens maka och barn: Christina Margareta Thyselius, född Bergsten, f. 1784, † 1843; Lovisa Sophia Chr. Thyselius, f. 1816, † 1853 samt N. Aug. Thyselius, f. 1814, † 1843. L 178, H med sockel 137. — Står på en hög gräsbevuxen kulle rakt söder om högkoret.

5. Av huggen och polerad gråsten inom nygotiskt järnstaket. Inskrift: HANS OLOF HOLMSTRÖM ERKEBISKOP PRO-CANZLER / L o C AF KMO M.M. / FÖDD D. 15 OCT 1784

DÖD D. 27 AUG. 1855 / DESS MAKA CHRISTINA CATARINA / EKHOFF / FÖDD D. 31 IAN. 1787 DÖD D. 29 APR 1856 / OCH / DERAS BARN. — H med sockel 231.

6. Av brun kalksten med inskrift av förgyllda bokstäver: TILL MINNE / AF / DOM PROSTEN / S. THEOL. CANDIDATEN / MAGISTER / JOHAN BODIN / FÖDD 1778 — DÖD 1842 — EFTERLEFVANDE SYSTEMEN RESTE STENEN. — H 136, B 74. — Står nordöst om koret strax innanför gamla kyrkogårdsmurens sträckning.

7. Av kolmårdsmarmor(?) inom nygotiskt gjutjärnsstaket. Inskrift av förgyllda bokstäver: ÅT

MINNET / AF RECTOR SCHOLAE / PROFESSOREN MAGISTERN / LARS BROMAN / FÖDD 1753 DÖD 1835. H med sockel 167, B 125. — Väster om kyrkan rakt öster om Stiftsbiblioteket.

8. Av brun kalksten med inskrift av förgyllda bokstäver: HANS GRAFFMAN / TH. DOCT: OCH DOMPROST / F:D: 26 APRIL 1748 D: D: 30 JAN: 1828 / OCH / DESS K: MAKA / FREDR: BEATA HEDENSTRÖM / F: D: 30 NOV. 1748 D: D: 17 DEC: 1824. — H med sockel 152, B 96. — På en kulle på kyrkogårdens nordvästra del.

Strängnäs nuvarande begravningsplats

Strängnäs stads- och landsförsamlings nuvarande begravningsplats — belägen på ömse sidor om östra infartsvägen till staden — har tillkommit i tre etapper. År 1861 invigdes den äldre delen av området mellan landsvägen och Mälaren. Det hägnas av granhäckar eller gråstensmurar; åt sjön finnas endast terrassmurar. Infarterna hava stolpar av gjutjärn och smidda järngrindar, allt med en viss anstrykning av nygotik. Inom området uppfördes år 1907 ett jordfästningskapell efter ritningar av arkitekten Fredrik Lilljekvist (fig 322). En inskriftstavla över ingången upplyser, att byggnaden uppförts till minne av Filip Mannerstråle,⁴⁶ ägare av Ulvhälls

gård 1872–1902. — Under 1940-talet har området utvidgats åt öster efter planer av arkitekten Erik Fant.

Den del av begravningsplatsen, som ligger mellan vägen och järnvägen ordnades under förra delen av 1920-talet efter ritningar och planer av arkitekten Fant. Den monumentala ingången med körport i mitten och smalare gånggrindar på ömse sidor flankeras av svängda murpartier. De murade, vitputsade och plåttäckta grindstolparna avslutas uppåt av stjärnkrönta kulor; grindarna äro av smidesjärn. Inhägnaden består av granhäckar.

Noter

FRÅN NYARE TIDENS BÖRJAN TILL 1723

1. *Otto Norberg*, Strängnäs domkyrka, Stockholm 1935, s 42.
2. Gustaf I:s registratur, del 22 s 265.
3. Gustaf I:s registratur, del 22 s 335.
4. Gustaf I:s registratur, del 22 s 336.
5. KA, Str dkas räk 1574 och 1575.
6. KA, Str dkas räk 1588 och 1589.
7. *Hallman*, Det gamla och nya Strengnäs, 2, 25 och 160; *Stiernman*, Svenska minnesvårdar, handskrift (UUB); *Johan C Opphoff*, Strängnäs domkyrka, handskrift (UUB, avskrift i ATA).
8. KA, Str dkas räk 1588.
9. KA, Str dkas räk 1590.
10. KA, Serie 91, Likvidationer och försträckningar före 1620, bunt 12.
11. KA, Str dkas räk 1591.
12. KA, Serie 91, Likvidationer och försträckningar före 1620, bunt 12.
13. KA, Str dkas räk 1595.
14. KA, Str dkas räk 1597.
15. KA, Str dkas räk 1597.
16. KA, Str dkas räk 1598.
17. KA, Str dkas räk 1600.
18. KA, Str dkas räk 1579.
19. KA, Str dkas räk 1580.
20. KA, Str dkas räk 1581.
21. KA, Str dkas räk.
22. RA, Riksregistraturet 1601, 17.4, f 55 r.
23. RA, Riksregistraturet 1604, 29.7, f 272 r, 20.8, f 301 v, 1.9, f 315 r.
24. RA, Riksregistraturet 1606, 1.3, f 70 r.
25. UUB Fants samling om Södermanland, msc 113.
26. RA, Hertig Karls registratur 1575, 15.8, f 164 v.
27. *Karl K:son Leijonhufvud*, Strängnäs domkyrkotorn under 1600-talet (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXIV, s 55 f).
28. Str domkap ark Liber consistorii Strengnensis ab anno 1626, 1631, 7.7.
29. Str domkap ark Str consistorii acta 1610–1649.
30. UUB Fants samling om Södermanland.
31. Str domkap ark Kopie- eller avskriftsbok från november 1638.
32. Str domkap ark. Liber consistorii Strengnensis ab anno 1626, 1637, 14.3 —. Specialförteckning över en del äldre handlingar. Brev från Joachimus Ihringius den 26.3 1637.
33. RA, Riksregistraturet 1640, 10.8, f 754 r
34. Str domkap ark Kopie- eller avskriftsbok från november 1638. 1640, 20.10. — *Mäster Adrian* är möjligen identisk med en byggmästare Adrian Didrichsson, som 1640 utförde arbeten åt drottning Maria Eleonora på Gripsholm. Se *P O Westlund*, Gripsholm under Vasatiden, s 325, not 6.
35. L c nov 1640.
36. Svenska riksrådets protokoll, del IX s 123.
37. Svenska riksrådets protokoll, del IX s 473.
38. Svenska riksrådets protokoll, del X s 4.
39. RA, Riksregistraturet 1643, 1.2, f 151 r.
40. Strängnäs stadsarkiv. Domböcker, 1643, 7.8.
41. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 58.
42. Ra, Riksregistraturet 1643, 23.8 f, 916 v.
43. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a., s 58.
44. KA, Str dkas räk 1644.
45. KA, Str dkas räk 1645.
46. KA, Str dkas räk 1645.
47. Strängnäs stadsarkiv, Domböcker, 1646, 17.4.
48. RA, Riksregistraturet 1646, 13.10, f 1883 v.
49. Str domkap ark Syslomanens arkiv, Domkyrkoboken s 20.
50. RA, Riksregistraturet 1649, 31.7, f 336 r.
51. Str domkap ark Str dkas räk 1649 och 1650.
52. KA, Str dkas räk 1651.
53. Str domkap. ark Gamla domkyrkoräkningar, de äldsta för 1639, 1669.
54. KA, Str dkas räk 1679–1680.
55. Str domkap ark Domkyrkosyslomanens arkiv, n:o 19 fol.
56. Str domkap ark Domkyrkosyslomanens arkiv, domkyrkoräkningar 1691–1709.
57. *J P Tollstorp*, Beskrifning om Södermanland, andra delen, Stockholm 1838, s 59.
58. Str domkap ark Domkyrkosyslomanens arkiv, n:o 19 fol, s 95.
59. *Lars Hallman*, a a, s 23.
60. Str domkap ark Liber consistorii Strengnensis ab anno 1626, 1631, 7.7.
61. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 62. Uppgifterna om tornuret äro även i fortsättningen, där icke annat säges, hämtade ur a a, s 62 ff.
62. Str domkap ark Domkyrkosyslomanens arkiv, kartong: domkyrkans inre.
63. KA Str dkas räk 1660.
64. Str domkap ark Domkyrkosyslomanens arkiv, Strödda domkyrkoräkningar 1674–1865.

65. KA Str dkas räk 1679–1680.
66. Ra Riksregistraturet 1696, 25.8, f 960 v.
67. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, kartong: domkyrkans inre; domkyrkoboken n:o 2 fol.
68. Str domkap ark Domkyrkans inventarium 1725.
69. RA Riksregistraturet 1645, 14.2, f 314.
70. *Lars Hallman*, a a, s 76, 77 och 78.
71. KA Str dkas räk 1658.
72. Str domkap ark Gamla domkyrkoräkningar, de äldsta för 1639, 1669.
73. L c 1672.
74. KA Str dkas räk 1676 och 1678.
75. KA Str dkas räk 1679–1680.
76. Jfr *Lars Hallman*, a a, s 75.
77. Str domkap ark. Gamla domkyrkoräkningar, den äldsta för 1639, 1639.
78. KA Str dkas räk 1678.
79. L c 1677.
80. Str domkap ark Gamla domkyrkoräkningar, den äldsta för 1639, 1639.
81. L c 1646.
82. KA Str dkas räk 1650.
83. Str domkap ark Gamla domkyrkoräkningar, de äldsta för 1639, 1669.
84. L c 1672.
85. Str domkap ark Str dkas räk 1675–1676.
86. KA Str dkas räk 1644.
87. *K A Högström*, Strengnäs stifts herdaminne, första delen, Strengnäs 1867, s 269.
88. Str domkap ark En kort relation om biskop Johannes Matthiæ aktioner och ordningar.
89. KA Str dkas räk 1648.
90. RA Riksrådets protokoll 1660.
91. KA Str dkas räk 1675–1766.
92. L c 1678.
93. RA Sävstaholmssamlingen, volym F 84.
94. *Karl K:son Leijonhufvud*, Ur Strängnäs domkyrkas inventarieförteckning (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXVIII, s 44).
95. Str domkap ark Besiktninginstrument för 5 juli 1806.
96. Str domkap ark Kungliga brev.
97. L c och Samlaren af akademiska, ecclesiastika och andra inrikes nyheter från år 1830 nr 4 och 5.
98. RA Hertig Karls diarier 1566–1592.
99. Jämför s 388.
100. KA Str dkas räk 1574.
101. L c 1577.
102. L c 1588. — *Hars Målare* torde vara den för sin verksamhet i hertig Karls tjänst bekante Hans Eriksson, vilken bodde i Strängnäs.
103. KA Str dkas räk 1595.
104. *A O T Hellerström*, Liturgik, Uppsala 1940, s 41.
105. *Isak Fehr*, Strängnäs, det forna och nuvarande, Strängnäs 1920, s 15.
106. UUB.
107. *Karl K:son Leijonhufvud*, Strängnäs domkyrkas predikstol genom tiderna (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXVI, s 37).
108. KA Str dkas räk 1588.
109. L c 1595–1596.
110. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 37 och *Sten Karling*, Trädgårdskonstens historia i Sverige, Stockholm 1931, s 571. Om Panten se även *T O:son Nordberg*, Gustaf II Adolf som byggherre, Fornvännen 1931, s 107 ff.
111. *Carl R af Ugglas*, 1600-talets skulptur (i Svensk konsthistoria utgifven af Axel L Romdahl och Johnny Roosval, Stockholm 1913, s 280) och *Hans Rabén*, Träskulptur och snickarkonst, Stockholm 1934, s 127 f, tillskriver predikstolen Heinrich Wilhelm, en bildhuggare och byggmästare från Hamburg, i Sverige mestadels verksam i Axel Oxenstiernas tjänst. Till Sverige anlände han första gången 1646.
112. Str domkap ark Liber consistorii Strengnensis ab anno 1626.
113. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 38.
114. Str domkap ark Str dkas räk 1660.
115. Str domkap ark Consistorii protokoll 1707, s 113 par 10.
116. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 38.
117. *Otto Norberg*, Vad finns kvar i Strängnäs domkyrka av änkedrottning Kristinas predikstol (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXXII, s 7).
118. *Lars Hallman*, a a, s 26.
119. KA Str dkas räk 1589.
120. Strängnäs stads tänkebok för 1590-talet, utgiven med inledning och anmärkningar av lektor Isak Fehr (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XII, s 22).
121. KA Str dkas räk 1597.
122. *Karl K:son Leijonhufvud*, Strängnäs domkyrkotorn under 1600-talet (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXIV, s 55).
123. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, n:o 2 fol.
124. Str domkap ark Str consistorii acta 1610–1649.
125. Str domkap ark Liber consistorii Strengnensis, 1634, 26.8.
126. Str domkap ark Gamla domkyrkoräkningar, den äldsta för 1639.
127. KA Str dkas räk 1650.
128. Str domkap ark Gamla domkyrkoräkningar, den äldsta för 1639, 1669.
129. Str domkap ark Kartong: Diverse, bunt: Diverse.
130. Str domkap ark Str dkas räk 1679–1680.
131. *Lars Hallman*, a a, s 28 f.
132. Str domkap ark Liber consistorii Strengnensis ab anno 1626, 1636, 10.10.
133. *Lars Hallman*, a a, s 28.
134. *Karl K:son Leijonhufvud*, Strängnäs domkyrkas orgelverk genom tiderna (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXV, s 10).
135. Jämför s 275.
136. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 6.

NOTER

137. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 6.
138. KA Str dkas räk 1584.
139. L c, 1585.
140. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 7.
141. A a, s 9.
142. Str domkap ark Gamla domkyrkoräkningar, den äldsta för 1639, 1639.
143. Str domkap ark Kopie- eller avskriftsbok från nov 1638, 1640, 30.9.
144. Str domkap ark Gamla domkyrkoräkningar, den äldsta för 1639, 1646.
145. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, domkyrkoboken s 20.
146. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 9.
147. *Lars Hallman*, a a, s 28.
148. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 10.
149. *Karl K:son Leijonhufvud*, Ur Strängnäs domkyrkas inventarieförteckning (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXVIII, s 45).
150. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, Domkyrkoboken, s 22.
151. L c, s 33.
152. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens ark, n:o 19 fol.
153. *Karl K:son Leijonhufvud*, Gravkor och gravar i Strängnäs domkyrka (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXX, s 49).
154. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, Domkyrkoboken. — UUB. Johan Hadorph: »Framom sakristian är gamla biblioteksrummet, där nu igen är infört det gamla kyrkbiblioteket.»
155. KA Str dkas räk 1597.
156. *Lars Hallman*, a a, s 39.
157. UUB Palmiskiöldska samlingarna XXXII:2.
158. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, Domkyrkoboken s 20.
159. KA Str dkas räk 1649.
160. KA Str dkas räk 1651.
161. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, Inventarium 1720.
162. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, Domkyrkoboken, inventering 1689.
163. De historiska uppgifterna i detta avsnitt hämtas, därest icke annat säges, från Karl K:son Leijonhufvud, Gravkor och gravar i Strängnäs domkyrka (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXX, s 22–51).
164. R A Str consistorii underd skriv till 1689.
165. K A Str dkas räk 1585.
166. *Leijonhufvud*, a a, s 31.
167. RA RR 1690, 23.12, f 682 v.
168. En notis i Palmiskiöldska samlingarna, UUB, talar om »den nya graven, som gjordes för hertig Adolf Johan och dess furstinna»: den var »10 alnar lång och 6 alnar bred med korsvalv, mycket präktigare än konung Karl IX:s».
169. RA RR.
170. Str domkap ark Prot 1775, 13.9.
171. *Göran Axel-Nilsson*, Henrik Damer, en bildhuggare från 1600-talets tidigare hälft (Fornvännen 1934, s 214 och 217). — *Dens*, Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasastil (1950), s 289 ff.
172. *Wilhelm Nisser*, Daniel Anckermans stuckaturer i de Gyllenhielmska och Wrangelska gravkoren (Fornvännen 1939, s 136).
173. *Lars Hallman*, a a, s 38.
174. RA RR 1655, 30.6, f 1432 r.
175. RA Sävstaholmssamlingen, volym F. 84.

FRÅN ELDSVÅDAN 1723 TILL RESTAURERINGEN VID 1800-TALETS BÖRJAN

1. *Lars Hallman*, Det gamla och nya Strengnäs, Strengnäs 1853, s 160 f — *Lars Hallman* f 1711, † 1762; vistades år 1723, då den stora branden härjade domkyrkans torn, som studerande i Strängnäs; kyrkoherde i Blacksta och Vadsbro från 1742 och till sin död. Har förutom en beskrivning av socknarna inom sitt pastorat skrivit det synnerligen värdefulla arbetet »Det gamla och nya Strengnäs», tryckt 1853 (jfr del 1, s 13, not 1).
2. Str domkap ark 1723 års akter, 22.5 — Kungliga brev 1723, 22.5.
3. Str domkap ark Str dkas räk 1723–1724, s 245.
4. Str domkap ark Consistorii protokoll 1723, 8.5, § 8. — Expeditionsboken maj 1723.
5. Str domkap ark 1723 års akter, syssloman Bråwijks memorial 8.5.
6. Str domkap ark 1723 års akter, 18.5, brev från biskop Nordlind.
7. Str domkap ark 1723 års akter, 8.5, Bråwijks memorial.
8. Str domkap ark 1723 års akter, 22.5, brev från biskopen.
9. L c, 31.7, Bråwijks memorial; 14.8, dito.
10. L c, 28.8, Bråwijks memorial.
11. L c, 8.5, Bråwijks memorial.
12. L c, 29.5, Bråwijks memorial.
13. Str domkap ark Kartong: domkyrkan, diverse.
14. Str domkap ark Consistorii protokoll 1724, 10.6.
15. Str domkap ark 1723 års akter.
16. L c, 14.8, Bråwijks memorial.
17. Str domkap ark Str dkas räk 1723.
18. Str domkap ark 1723 års akter, 14.8, Bråwijks memorial. — Consistorii protokoll 1723, 21.8, § 1.
19. Str domkap ark 1723 års akter.
20. L c, 30.10, Bråwijks memorial.
21. L c, 23.10, Bråwijks memorial.
22. Str domkap ark 1724 års akter, 12.2, Bråwijks memorial.

23. L c, 11.3, Bråwijks memorial.
24. Str domkap ark Concepter 1724, 22.4.
25. Str domkap ark Str dkas räk 1723–1724, s 245.
26. L c, 1724–1725, s 298.
27. L c, 1726–1727.
28. Str domkap ark 1725 års akter.
29. Str domkap ark Str dkas räk 1729–1730.
30. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, Utdrag ur Str domkap protokoller, s 94.
31. Str domkap ark Expeditionsboken 1727, 2.1, till biskopen.
32. L c, 27.3, till biskopen.
33. Str domkap ark Str dkas räk 1731–1732.
34. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv F IX, Domkyrkorådets protokoll 1732, 20.4, § 3.
35. Str domkap ark Str dkas räk 1732–1733.
36. Str domkap ark 1724 års akter, 12.8, Bråwijks memorial.
37. Str domkap ark Str dkas räk 1724–1725, s 298.
38. L c, 1725–1726.
39. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv F IX, Domkyrkorådets protokoll 1732, 20.4, § 4.
40. L c, 1734, 14.10, § 10.
41. L c, 1735, 29.5 §§ 8, 10 och 15.
42. Str domkap ark Consistorii protokoll 1723, 15.5, § 10.
43. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX.
44. *Lars Hallman*, a a, s 26. — *Karl K:son Leijonhufvud*, Strängnäs domkyrkotorn med klockor och urverk på 1600-talet till i början på 1700-talet (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXIV, s 64).
45. Str domkap ark Expeditionsboken 1727, 2.1 — 1727 års akter, 25.1, biskop Nordlinds brev.
46. Str domkap ark Consistorii protokoll 1727, 1.2, § 1.
47. Str domkap ark Expeditionsboken 1728, 10.1 och 1730, 26.11.
48. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, kartong: Domkyrkans inre. — Str dkas räk 1733–1734. — 1734 års akter, 9.1.
49. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX.
50. L c, Domkyrkorådets protokoll 1734, 14.10.
51. Str domkap ark Consistorii protokoll 1736, 19.5, § 10.
52. *Karl K:son Leijonhufvud*, a a, s 61. — Str domkap ark Str dkas räk 1725–1726 — 1725 års akter, 1.12.
53. Str domkap ark Str dkas räk 1726–1727.
54. L c, 1724–1725.
55. L c, 1725–1726.
56. Str domkap ark 1728 års akter, 26.1, Bråwijks memorial.
57. Str domkap ark Str dkas räk 1729–1730 och 1730–1731.
58. Str domkap ark Expeditionsboken 1727, 2.1, brev till biskop Nordlind.
59. Str domkap ark 1727 års akter, 25.1, brev från biskop Nordlind.
60. Str domkap ark Expeditionsboken 1728, 10.1.
61. Str domkap ark, Str dkas räk.
62. L c, 1728–1729.
63. L c, 1729–1730.
64. Str domkap ark Kartong; domkyrkan, diverse.
65. Str domkap ark. Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX.
66. Str domkap ark 1724 års akter.
67. Str domkap ark Str dkas räk 1724–1725 och 1725–1726.
68. Str domkap ark 1728–1729, s 481 och 483 samt 1729–1730, s 519.
69. Str domkap ark Kungliga brev.
70. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX, inventarium 1728.
71. L c, inventarium 1731.
72. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX.
73. Str domkap ark Str dkas räk 1732–1733.
74. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX.
75. Str domkap ark. Domkyrkosysslomannens arkiv, n:o 9 fol.
76. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX, domkyrkorådets protokoll 1744, 27.6, § 4.
77. Str domkap ark Str dkas räk 1735–1736.
78. Str domkap ark 1735 års akter, 27.8, Domkyrkosyssloman *Textrins* memorial.
79. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX, Domkyrkorådets protokoll 1732, 20.4.
80. Str domkap ark Str dkas inventarium 1735, § 11.
81. *Lars Hallman*, a a, s 26.
82. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens ark, F IX, s 111.
83. *Lars Hallman*, a a, s 28.
84. *Ibidem* — Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX, Str dkas inventarium 1728. — *Karl K:son Leijonhufvud*, Strängnäs domkyrkas orgelverk genom tiderna (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXV, s 10 f).
85. Str domkap ark Consistorii protokoll 1736, 12.5, § 16.
86. *Henrik Alm*, Strängnäs domkyrkas tornkrön, ett verk av Carl Härleman (Fornvännen 1933, s 49–76). — *Densamm?* Strängnäs domkyrkokrön (Konsthistorisk Tidskrift 1939, s 77–81). — *Otto Norberg*, Strängnäs domkyrkas tornkrön än en gång (Konsthistorisk Tidskrift 1939, s 47–50). — *Åke Stavenow*, Carl Härleman, En studie i frihetstidens arkitekturhistoriska, ak avh, Upps 1927, s 246. — *Isak Fehr*, Strängnäs, det forna och nuvarande, Strängnäs 1920, 2 uppl, s 24.
87. Sveriges Kyrkor, Stockholm, band I, Stockholm 1928, fig 76.
88. Str domkap ark 1738 års akter.
89. Str domkap ark Consistorii protokoll 1738, 11.10.
90. KB Bullarium Strengnense.
91. Str domkap ark Str dkas räk 1767.
92. UUB *C Opphoff*, beskrivning av Strängnäs domkyrka 1820.
93. Str domkap ark Str dkas räk 1773–1774.
94. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX.
95. L c.
96. Str domkap ark.
97. Str domkap ark Str dkas räk.
98. Str domkap ark Consistorii protokoll 1800, s 91.
99. Str domkap ark Kartong; Domkyrkan, diverse.

100. Kgl Bstn ark. Avgjorda mål före 1811, Strängnäs domkyrka.
101. L c, Avskrift av brev 1787, 10.8 från ÖI till biskopen.
102. Kgl Bstn ark.
103. L c. Avgjorda mål före 1811, Strängnäs domkyrka, Jac Wulffs ämbetsmemorial 1787, 27.8.
104. L c Koncept till brev 1788, 19.8 till biskopen och consistorium.
105. Str domkap ark Kartong: Domkyrkan, diverse.
106. Str domkap ark Str dkas räk 1795–1796.
107. L c 1743–1744.
108. L c 1756–1757.
109. Str domkap ark Consistorii protokoll 1776, 5.9, s 72.
110. Str domkap ark Str dkas räk 1777–1778.
111. Kgl Bstn ark. Avgjorda mål före 1811, Strängnäs domkyrka, brev från biskop till landsh 1786, 14.12.
112. Kgl Bstn ark. Överintendentsämbetets protokoll 1787, 1.5. — *Hertha Boman*, Två Stockholmskonstnärer på 1700-talet, St Eriks årsbok 1964, s 41 ff.
113. Kgl Bstn ark. Avgjorda mål före 1811, Strängnäs domkyrka, 1787, 8.5 koncept till brev till biskopen i Strängnäs.
114. L c 1787, 18.6, biskopen i Str till överintendenten.
115. I Kgl Bstn ark finnas 4 ritningar, numrerade från 4 till 7 med alternativa förslag till Strängnäs domkyrkas nya predikstol.
116. *Karl K:son Leijonhufvud*, Strängnäs domkyrkas predikstol genom tiderna (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXVI, s 40).
117. Str domkap ark Consistorii protokoll 1789, 27.5.
118. *Leijonhufvud* a a, s 40.
119. Str domkap ark Str dkas räk 1789–1790.
120. Str domkap ark Consistorii protokoll 1789, 19.7 och 5.8.
121. Kgl Bstn ark. Överintendentsämbetets protokoll 1789, 2.9. — Avgjorda mål före 1811, Strängnäs dka, 1789, 3.9 ÖI till Str domkap (koncept).
122. Str domkap ark Str dkas räk 1789–1790.
123. Kgl Bstn ark. Avgjorda mål före 1811, Strängnäs domkyrka, 1792, 2.2, biskopen till överintendenten.
124. *C G Brunius*, Konstanteckningar under en resa 1849, Lund 1851, s 304.
125. Str domkap ark.
126. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, F IX, inventarium 1780 och 1785.
127. Kgl Bstn ark. Avgjorda mål före 1811, Strängnäs domkyrka, 1791, 28.7, från biskopen till överintendenten.
128. L c 1792, 24.2, överintendenten till biskopen i Strängnäs (koncept).
129. L c 1792, 12.3, biskopen i Str till överintendenten.
130. Str domkap ark Str dkas räk 1776–1777.
131. L c 1775–1776.
132. Str domkap ark Consistorii protokoll 1767, 6.4, § 18.
133. Kgl Bstn ark. Avgjorda mål före 1811, Strängnäs domkyrka, 1789, 5.8, från consistorium till överintendenten.
134. L c 1789, 3.9, överintendenten till consistorium (koncept).
135. *Karl K:son Leijonhufvud*, Strängnäs domkyrkas orgelverk genom tiderna (Bidrag till Södermanlanes äldre kulturhistoria XXV, s 11).
136. Str domkap ark Str dkas räk 1804–1805.
137. Kgl Bstn ark. Avgjorda mål före 1811, Strängnäs domkyrka, 1800 19.4, dir Johan Everhardt till överintendenten.
138. Kgl Bstn ark. Överintendentsämbetets protokoll 1800, 29.4 och 4.6.
139. Str domkap ark Str dkas räk 1800–1804.

FRÅN OCH MED RESTAURERINGEN VID 1800-TALETS BÖRJAN TILL OMKRING ÅR 1900

1. Str domkap ark Consistorii protokoll 1807.
2. Kgl Bstn ark. Överintendentsämbetets concept 1810, 28.6.
3. Str domkap ark Str dkas räk 1807–1808.
4. KA Södermanlands läns verifikationer 1811, 12486: 138.
5. L c 1813, 12273: 111; 1814, 13599; 1815, 15205: 108; 1816, 10645: 103; 1817, 5539; 1818, 10546.
6. Södra läktarens belägenhet framgår av ritningen lit F; den norra läktarens belägenhet framgår av 2 ritningar i Kgl Bstn ark, bägge ingående i den serie av uppmättningsritningar, som år 1875 utfördes av arkitekten Sandahl för Zetterwalls planerade restaurering.
7. *Otto Norberg*, Strängnäs domkyrka, Stockholm 1935, s 65.
8. A a.
9. Att så var fallet även med den norra framgår av Sandahls sektion av kyrkan mot norr i Kgl Bstn ark.
10. KA Södermanlands läns verifikationer 1813, 12273: 72.
11. L c 12273: 111.
12. Norberg, a a, s 63.
13. KA Södermanlands läns verifikationer 1815, 15205 och 1816, 10645.
14. KA Södermanlands läns verifikationer 1815, 15205: 107.
15. KA L c 1816, 10645: 105.
16. L c fol 104.
17. L c fol 82.
18. KA L c 1815, 15205: 105 och 1816, 10645: 129.
19. *Otto Norberg*, a a, s 64.
20. KA Södermanlands läns verifikationer 1816, 10645: 109.
21. KA L c 1817, s 5557.
22. L c, s 5559.
23. L c, s 5577.
24. L c, s 5571 och 5573.
25. KA Södermanlands läns verifikationer 1816, 10645: 128.

26. L c, 1817, s 5313.
27. L c, 1819, s 7662.
28. L c, s 8025.
29. L c, 1820, s 9299.
30. L c, 1819, s 7985.
31. L c, s 8051 och 1820, s 9352.
32. L c, 1819, s 8039.
33. L c, 1820, s 9218, 9326, 9327 och 9328.
34. Nationalmuseum. Billmark, C J, handteckningar, portfölj III, nr IA 418.
35. KA Södermanlands läns verifikationer 1819, s 7941.
36. L c s 7660 och 8037.
37. L c 1823, 7: 14. — Str domkap ark Consistorii prot 1823, 3.9.
38. KA Södermanlands läns verifikationer 1823: 7: 24 och 38.
39. Kgl Bstn ark. Avgjorda mål före 1811. Strängnäs domkyrka, 1787, 27.8 Jac Wulffs memorial.
40. L c 1801, 7.12, vördsamt memorial.
41. L c 1802, 9.3 brev (koncept) till landsh i Nyköping. — KA Södermanlands läns verifikationer 1801, s 9397 och 9399.
42. Kgl Bstn ark. Avgjorda mål före 1811. Strängnäs domkyrka.
43. Exempelvis: KA Södermanlands läns verifikationer 1811 12486: 53 och 1812, 11927: 149.
44. L c 1813, 12274.
45. Str domkap ark Consistorii prot 1813.
46. KA Södermanlands läns verifikationer 1813, 12273: 65.
47. L c 1814, 13599: 96 lit L.
48. L c, 1813, 12273: 100.
49. L c 1814, 13599: 36 och 48.
50. L c, s 66 och 68.
51. L c 1818, 10774.
52. L c 1818, 10466.
53. L c 1818, 10546.
54. L c 1818, 10542.
55. L c 1818, 10482.
56. L c 1818, 10478.
57. Samlaren af akademiska, ecclesiastika och andra inrikes nyheter för år 1830, nr 4 och 5.
58. Str domkap ark Kartong: Domkyrkan diverse.
59. Str domkap ark Str dkas räk 1835–36, 1836–1837, 1843–1844.
60. L c 1841–1842.
61. L c 1842–1843.
62. L c 1842–1843.
63. Str domkap ark Kartong: Domkyrkan, diverse.
64. Str domkap ark Str dkas räk 1825–1826 och 1826–1827.
65. L c 1859 och 1868.
66. *Karl K:son Leijonhufvud*, Medeltida gravstenar i Strängnäs domkyrka (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXXIV, s 46).
67. Str domkap ark Str dkas räk 1860.
68. Str domkap ark Consistorii prot 1878, 138: 23.
69. L c 1876, 9.8, s 221 § 23; 23.8, s 225 § 9.
70. L c 1876, 12.7, s 199 § 24; 6.9, s 241 § 36; 20.9, s 245 § 8; 1.11, s 286 § 11.
71. L c 1876, 13.12, s 333 §§ 30 och 31.
72. *Otto Norberg*, Strängnäs domkyrka, Stockholm 1935, s 67.
73. Kgl Bstn ark ÖIÄts koncepter 1810.
74. Samlaren af akademiska, ecclesiastika och andra inrikes nyheter för år 1830, nr 4 och 5.
75. ATA. Brunii samlingar, XI, s 65 ff.
76. Str domkap ark Str dkas räk 1849–1850.
77. RA Akten till kgl brev 23.1 1858 ang ny läktare och orgelfasad i Strängnäs domkyrka.
78. L c.
79. RA Ecclesiastik dep 1858 januari-juni, 23.2 nr 52.
80. Str domkap ark Consistorii protokoller 1858, 14.4, s 52, § 10.
81. L c 1858, 23.2, s 24, § 1.
82. L c 1858 24.4, s 67, § 24.
83. L c 1858, 23.2, s 24 ff.
84. L c 1858, 17.9, s 162, § 36.
85. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv. Str domkyrkohandl nr 18 fol, s 233 och 239. — *Otto Norberg* a a, s 66 f.
86. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens ark, nr 27 fol, s 19.
87. Str domkap ark Consistorii protokoll 1878, 27.11.
88. Str domkap ark Str dkas räk 1879.
89. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv n:o 23 fol.
90. Enligt domkyrkans räkenskaper i KA förvarades där år 1594 grytor och kittlar, år 1647 10 läster kalk; både vid tornhuvens byggande 1741 och vid restaureringen av sockeln 1801 användes det som smedja.
91. Str domkap ark Consistorii protokoll 1831, s 84 § 18, s 139 § 34; s 162 § 22 och s 277 § 15.
92. *Otto Norberg*, a a, s 71 f.
93. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, nr 27 fol, s 141.
94. Str domkap ark Consistorii protokoll 1877, s 295 § 19, 1880, s 192 § 27, 1882, s 315 § 24, 1884, s 235 § 31, 1886, s 280 § 27.
95. L c 1886, s 24 § 27.
96. L c 1887, 24.8 § 26.
97. L c 1887, 5.10 § 26.
98. L c 1890, 7.5, § 23 och 14.5 § 6.
99. L c 1890, 21.8 § 1.
100. Samtliga uppgifter hämtade ur Södermanlands fornminnesförenings protokoll 1891, 6.6.
101. Str domkap ark Str dkas räk 1775–1776.
102. Svenska Dagbladet 1926, 16.1, Resor i Södermanland 1818. — Str domkap ark Domkyrkosysslomannens ark Kartong: Domkyrkans inre.
103. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens ark, nr 22 fol.
104. *Karl K:son Leijonhufvud*, Gravkor och gravar i Strängnäs domkyrka (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXX, s 50).

105. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, nr 22 fol, s 235.
106. L c Nr 27 fol, s 25.
107. UUB C Opphoffs beskrivning av Strängnäs domkyrka 1820.
108. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, nr 22 fol s 235.
109. *Otto Norberg*, a a, s 69 f.
110. Str domkap ark Str dkas räk 1859.
111. *G C Brunius*, Konstanteckningar under en resa år 1849, Lund 1851, s 304, 305 f, 308.
112. Str domkap ark Domkyrkosysslomannens arkiv, nr 27 fol, s 121–124.
113. Str domkap ark Ank skriv 1875, nr 26.
114. Str domkap ark Ank skriv 1875, nr 26.
115. Str domkap ark Consistorii protokoller 1875, 17.11, s 286, § 21.
116. Kgl Bstn ark Kgl Överintendentsämbetets registratur 1875, 7.12.
117. L c Avgjorda mål 1875, nr 703.
118. Str domkap ark Ank skriv 1875, nr 26.
119. Str domkap ark Consistorii protokoller 1876, 9.2., s 45, § 37.
120. Str domkap ark.
121. Kgl Bstn ark Kgl Överintendentsämbetets registratur 1888, 20.1, nr 20.
122. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1888, 19.3.
123. Str domkap ark Ank skriv 1875, nr 26.
124. Kgl Bstn ark Avgjorda mål 1875, nr 703.
125. Kgl Bstn ark Kgl Överintendentsämbetets registratur, 1875, 7.12.
126. Jfr *E Bohrn*, Zetterwalls planerade restaurering av Strängnäs domkyrka (Fornvännen 1948, s 141–148).

RESTAURERINGEN 1907–1910

1. Str domkap ark Consistorii prot 1893, 10.5, s 202, § 3.
2. L c 1895, 9.1, s 19, § 21.
3. L c 1895, 6.3, s 84, § 3.
4. L c 1895, 5.6, s 229 § 26.
5. L c 1895, 25.9, s 353, § 13. — ATA KVHAAkademiens koncepter 1895, 5.11.
6. Str domkap ark Consistorii koncepter 1900, 10.10, s 135.
7. Str domkap ark Consistorii prot 1900, 13.6, s 285, § 3.
8. L c 1900, 10.10, s 463, § 2.
9. Str domkap ark Consistorii koncepter 1900, 10.10, s 135.
10. L c 1902, 18.9, s 143.
11. Kgl Bstn ark Granskningsmål 1902, 16.10, Fr Lilljevkvist till ÖIÄt.
12. Underdånig skrifvelse i restaureringsfrågan afgifven den 21. mars 1902 af Kongl Akademien för de fria konsterna, Stockholm 1902.
13. Str domkap ark Consistorii prot 1902, 2.4, s 178, § 21.
14. L c 1902, 17.9, s 463, § 19. — Str domkap ark Consistorii koncepter 1902, 17.9, s 143.
15. Kgl Bstn ark, Granskningsmål 1902.
16. Kgl Bstn ark, Granskningsmål 1902, 10.11.
17. Kgl Bstn ark ÖIÄts registratur 1902, 11.11, nr 589.
18. ATA KVHAAkademiens koncepter 1903, 3.3., f 77.
19. Str domkap ark Consistorii koncepter 1903, 30.7, s 130.
20. Kgl Bstn ark ÖIÄts registratur 1903, 20.10, nr 603.
21. RA ED-handling 1905, 27.10, nr 26.
22. Riksdagens protokoll med bihang 1905, första saml., första avd, band 1 B, s 52.
23. Kgl Bstn ark Kungl Maj:ts nådiga brev 1905, 9.6, f 293.
24. RA ED-handling 1905, 27.10, nr 26.
25. ATA KVHAAkademiens koncepter 1905, 3.10, f 397.
26. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1905, 27.10, f 507–515.
27. Str domkap ark Consistorii prot 1906, 3.1, s 2, § 6.
28. L c 1906, 31.1, s 43, § 8.
29. Str domkap ark Rest kom prot 1906, 2.2, § 3.
30. ATA Str dka, Handlingar.
31. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, 1907, 21.3, nr 15.
32. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 11.6, § 9.
33. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1909, 11.6, s 415–519.
34. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 121.
35. L c Nr 122 a.
36. Str domkap ark Rest Kom prot 1909, 17.8.
37. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 60.
38. ATA Str dka, Handlingar.
39. L c.
40. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 4.9, § 10.
41. L c 1909, 12.11, § 18.
42. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 197.
43. Str domkap ark Consistorii prot 1905, 5.7, s 366, § 18.
44. L c 1905, 16.8, s 422, § 21; 1905, 6.9, s 448, § 11.
45. L c 1905, 26.7, s 390, § 16.
46. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1888.
47. Str domkap ark Consistorii prot 1895, 9.1, s 19, § 21.
48. Str domkap ark Rest kom prot 1906, 15.12, § 1.
49. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 28 a.
50. L c Nr 29.
51. Str domkap ark Rest kom prot 1907, 26.7, § 2.
52. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 42 a.
53. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 24.3, § 1.
54. Kgl Byggnadsstyrelsens ark Kgl ÖIÄts reg 1908, 14.4, nr 229.

55. L c Kgl Maj:ts nådiga brev 2909, s 515–519.
56. ATA. Str dka, Handlingar.
57. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 20.8, § 3.
58. L c § 10.
59. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 17.6, § 4.
60. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 105, 106 och 106 a.
61. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 120.
62. L c.
63. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 20.8, § 5.
64. ATA Str dka, Handlingar.
65. ATA Str dka, Handlingar.
66. L c 1909, 27.2.
67. ATA Kgl VHA Akademiens koncepter 1909, 23.7, f 372.
68. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 17.8, § 12.
69. L c 1909, 4.9, § 9.
70. ATA Str dka, Handlingar, 1909, 6.9. — Kgl VHA Akademiens protokoll 1909, 7.9, § 190.
71. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 20.8, § 4.
72. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 2.10.
73. L c 1909, 28.1, s 5.
74. Kgl Byggnadsstyrelsens arkiv, Kgl Maj:ts nådiga brev 1909, s 515–519.
75. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 9.8, § 9.
76. L c 17.8, § 8.
77. L c 1909, 4.9, § 13.
78. L c 1908, 20.8, § 6.
79. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 2.10, § 8.
80. Kgl Byggnadsstyrelsens arkiv Kgl Maj:ts nådiga brev 1909, 11.6, s 515–519.
81. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 4.9, § 8.
82. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 132 och 132 c.
83. L c 132 d.
84. L c 1909, 4.9, § 12.
85. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 20.7.
86. L c 1908, 2.10, § 1.
87. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 130 och 130 a.
88. L c 1909, 30.6 — Str domkap ark Rest kom prot 1909, 22.0, § 3.
89. Kgl Bstn ark Granskningsmål 1902, 16.10.
90. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I och II, nr 90 s 4, 98 och 142 a.
91. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 28.2, § 4.
92. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 153.
93. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 11.3, § 2.
94. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 77 a och II, nr 205, s 3.
95. L c I, nr 60.
96. Kgl Bs n ark Granskningsmål 1902, 16.10.
97. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 47.
98. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 2.10.
99. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 10.12, § 7.
100. L c 1909, 26.2, § 4.
101. Kgl Bstn ark Granskningsmål 1902, 16.10.
102. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 13 s 5 f.
103. L c 1902, 10.11.
104. ATA Str dka Handlingar, 1907, 15.7.
105. L c 1907, 10.8.
106. Str domkap ark Rest kom prot 1906, 15.12, § 5 — Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 22.
107. Str domkap ark Rest kom prot 1907, 27.5, § 8.
108. Str domkap ark Rest kom prot 1907, 27.5, § 8.
109. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 4.1.
110. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 9.5, § 1.
111. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 60.
112. ATA Kgl VHA Akademiens koncepter 1909, 6.7, f 328.
113. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 4.1.
114. Kgl Bstn ark Granskningsmål 1902, 16.10.
115. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 47.
116. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 20.8.
117. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 28.8.
118. ATA Kgl VHA Akademiens koncepter 1908, 7.9.
119. ATA Str dka, Handlingar, 1910, 2.10.
120. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 10.12, § 8 och 18.12, § 2.
121. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 85.
122. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 12.1, § 1.
123. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 122, punkt 8.
124. L c Nr 119, § 8.
125. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 17.8, § 10.
126. ATA Str dka, Handlingar, 1997, 2.12.
127. ATA Förvaltningsutskottets protokoll 1908, 4.1, § 12.
128. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 38 a.
129. Str domkap ark Rest kom prot 1907, 26.10, § 1.
130. L c 1908, 17.1, § 2.
131. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 48.
132. ATA Str dka, Handlingar, 23.2 1908 — Kgl VHA Akademiens diarium 1908, nr 58.
133. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 15.4, § 6.
134. Kgl Bstn ark.
135. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 60.
136. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 20.8, § 7.
137. L c 1909, 2.2, § 4.
138. L c 1909, 25.5, § 3.
139. Kgl Bstn ark Kgl Maj:ts nådiga brev 1909, s 515–519.
140. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 123.
141. L c II, nr 122, punkt 12.
142. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 4.9, § 3.
143. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 132.
144. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 12.11, § 10.
145. Kgl Bstn ark Ritningar, Str dka — Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 138.

NOTER

146. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 166.
147. L c Punkt 6.
148. L c Nr 179.
149. L c Nr 148, punkt 15.
150. L c Nr 149.
151. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 15.6, § 1.
152. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 60.
153. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1909, s 515–19.
154. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 4.9, § 6.
155. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 138.
156. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 14.7, § 1.
157. L c 1910, 15.9, § 3.
158. Str domkap ark Consistorii prot 1913, 1.10, s 335, § 8.
159. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 28.
160. ATA Str dka, Handlingar, 1907, 10.8.
161. Str domkap ark Rest kom prot 1907, 24.8, § 2.
162. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 60.
163. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 20.8, § 7.
164. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1909, s 515–519.
165. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 4.9, § 5.
166. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 138.
167. L c I, nr 19.
168. ATA Str dka, Handlingar, 1907, 10.8.
169. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 137.
170. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 21.12, § 2.
171. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 126.
172. L c Nr 128.
173. L c Nr 129.
174. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 28.2, § 3.
175. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 153.
176. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 11.3, § 1.
177. L c 1909, 17.8, § 13.
178. L c 1910, 14.7, § 6.
179. L c 1910, 27.9, § 1.
180. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 209.
181. Str domkap ark Rest kom prot 1911, 13.3, § 1 och 28.6, § 1.
182. Kgl Bstn ark Str dka, ritningar.
183. Str domkap ark Rest kom prot 1906, 15.12, § 7.
184. L c 1907, 24.8, § 5.
185. L c 1908, 20.8, § 9.
186. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 2.10.
187. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 2.2, § 2 och 3.
188. Str domkap ark Consistorii prot 1909, 14.4, s 127, § 4 samt 13.5, s 164. § 10 — Kgl Bstn ark Kgl ÖIÄts registratur 1909, 25.5, nr 406; Kgl Majts nådiga brev 1909, 18.6, s 289.
189. ATA Str dka, Handlingar, 1909, 8.9.
190. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 17.8, § 11.
191. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 25, § 1:2.
192. L c 1910, 12.2, § 2.
193. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 152.
194. L c II, nr 144.
195. L c I, nr 117.
196. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 111 och II nr 139 — Rest kom prot 1909, 30.7, § 4.
197. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 156.
198. L c Nr 154.
199. L c Nr 177.
200. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 6.5, § 1.
201. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 182.
202. Str domkap ark Rest kom prot 1907, 24.8, § 5.
203. Kgl Bstn ark Str dka, Ritningar.
204. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 12.4, § 1.
205. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 178.
206. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 12.11, § 15.
207. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 13, s 6.
208. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1907, s 151.
209. ATA Kgl VHA Akademiens koncepter 1907, 12.6.
210. L c 1909, 23.7, f 372.
211. Kgl Bstn ark Str dka, ritningar.
212. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 30.7, § 9.
213. ATA Kgl VHA Akademiens koncepter 1909, f 372.
214. ATA Str dka, handlingar, 1909, 9.8.
215. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 17.8, § 16.
216. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 166, punkt 3 och nr 171 samt följande.
217. L c Nr 148, punkt 8.
218. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 12.2, § 4.
219. L c 1910, 15.4, § 6.
220. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 166 punkt 7.
221. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 30.7, § 11.
222. ATA Str dka, Handlingar, 1909, 28.6 och 30.6.
223. ATA Kgl VHA Akademiens koncepter 1909, 23.7, f 372.
224. L c 1909, 30.7, § 10.
225. ATA Str dka, Handlingar, 1909, 9.8, arkitektens förslag till placering av gravstenar.
226. ATA L c protokoll över riksantikvariens besök i Str dka 9.8. 1909.
227. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 17.8, § 7.
228. *Isak Fehr*, Strengnäs kyrkomuseum samt notiser om staden och dess domkyrka, Strengnäs 1895, s 53.
229. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 4.9, § 19.
230. *Fehr*, a a, s 47.
231. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 17.6, § 4.
232. L c 1910, 27.6, § 4.
233. *Fehr*, a a, s 46.

234. A a, s 56.
 235. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 17.8, § 15.
 236. L c 1909, 12.11, § 19.
 237. Str domkap ark Consistorii prot 1910, 20.7, s 224, § 40.
 238. L c 1910, 27.7, s 228, § 7.
 239. *Carl R af Ugglas*, Katalog öfver Södermanlands fornminnesförenings kyrkomuseum i Strängnäs, Strängnäs 1911, s 14, 19, 27, 30, 21, 26, 27, 28, 29, 40.
 240. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 4.9, § 14.
 241. L c 1910, 17.6, § 5.
 242. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 148.
 243. ATA Kgl VHA Akademiens koncepter 1909, 23.7, f 372.
 244. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 26.5, § 7.
 245. L c 1910, 14.7, § 2.
 246. L c 1909, 12.11, § 12.
 247. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 148, punkt 8.
 248. L c Nr 148, punkt 6.
 249. L c Nr 153, punkt 4.
 250. Str domkap ark Consistorii prot 1901, 6.8, s 365, § 1.
 251. Kgl Bstn ark Granskningsmål 1902, 16.10, fr Fr Lilljekvist.
 252. Str domkap ark Consistorii prot 1902, 17.9, s 463, § 19.
 253. Kgl Bstn ark Granskningsmål 1902, 16.10, fr Fr Lilljekvist.
 254. Kgl Bstn ark Kgl Maj:ts nådiga brev 1905, 27.10, f 507–515.
 255. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 13, s 4 f.
 256. Str domkap ark Rest kom prot 1906, 15.12, § 3.
 257. ATA Str dka, Handlingar, 1907, 10.8.
 258. Str domkap ark Rest kom prot 1907, 24.8, § 3.
 259. L c 1908, 17.1, § 1.
 260. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 51 och 51 a.
 261. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 15.4, § 2.
 262. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 56, 56 a och 57.
 263. L c Nr 59.
 264. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 9.5, § 2.
 265. L c 1908, 18.6, § 1.
 266. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 64.
 267. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 11.6, § 3.
 268. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 134 b.
 269. L c Nr 146.
 270. L c Nr 186.
 271. L c Nr 184.
 272. Str domkap ark Rest kom prot 1907, 24.8, § 4.
 273. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 77, 77 a och 77 b.
 274. Kgl Bstn ark Kgl Maj:ts nådiga brev 1909, s 515–519.
 275. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 16.7, § 1.
 276. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 157.
 277. L c Nr 158.
 278. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 16.3, § 2.
 279. Kgl Bstn ark Kgl ÖIÄ:ts registratur 1910, 29.3, nr 203.
 280. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 165.
 281. L c Nr 168.
 282. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 6.5, § 2.
 283. L c 1910, 26.5, § 2.
 284. Kgl Bstn ark Kgl ÖIÄ:ts registratur 1910, 21.5, nr 283.
 285. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 11.6, § 2.
 286. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 183, 202, 190.
 287. L c Nr 195.
 288. L c Nr 217.
 289. *Carl R af Ugglas*, a a, s 5.
 290. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, 101 och 101 a.
 291. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 20.8, § 8.
 292. Kgl Bstn ark Kgl Maj:ts nådiga brev 1909, 11.6, s 401.
 293. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 2.10.
 294. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 77 och 77 a.
 295. Kgl Bstn ark Kgl Maj:ts nådiga brev 1909, 11.6, § 2.
 296. Str domkap ark Consistorii prot 1909, 18.6, s 213, § 8. — Kgl Bstn ark Kgl ÖIÄ:ts registratur 1909, 13.7, nr 573.
 297. Kgl Bstn ark Kgl Maj:ts nådiga brev 1909, 6.8, s 479.
 298. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 154, 155 och 188.
 299. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 6.5, § 7 och 27.6, § 4.
 300. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 170.
 301. L c 1908, 20.8, § 8.
 302. ATA Str dka, Handlingar, 1908, 2.10.
 303. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 85.
 304. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 12.11, § 11.
 305. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 170.
 306. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 4.9, § 14.
 307. L c 1910, 11.6, § 13. — Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 192 a.
 308. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 28.2, § 2. — Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 155.
 309. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 1 och 2.
 310. Str domkap ark Rest kom prot 1909, 17.6, § 7.
 311. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 153, punkt 5.
 312. Str domkap ark Rest kom prot 1910, 15.4, § 8.
 314. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 148 b.
 315. L c Nr 187 f.
 316. L c Nr 181 f.

NOTER

317. L c Nr 198 f.
 318. Str domkap ark Consistorii prot 1910, 5.10, s 312, § 16.
 319. L c 1910, 12.10, s 317, § 14.
 320. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 203.
 321. Str domkap ark Rest kom prot 1912, 13.12, § 3.
 322. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 77, s 4.
 323. Str domkap ark Rest kom prot 1908, 11.8, § 8.
 324. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest I, nr 77 a, »Extra utgifter».
325. Kgl Bstn ark Kgl ÖIÄts registratur 1908, 8.12, nr 841.
 326. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1909, 11.6, s 515–519.
 327. Str domkap ark Sysslomannens ark Str dkas rest II, nr 204.
 328. L c Nr 214.
 329. Kgl Bstn ark Str dkas handlingar.
 330. L c.
 331. Kgl Bstn ark Kgl ÖIÄts registratur 1912:1, nr 123.
 332. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1912, 6.6, s 373 ff.
 333. Kgl Bstn ark Str dkas handlingar, nr 820.

PERIODEN EFTER RESTAURERINGEN 1907–1910 OCH FRAM TILL INNEVARANDE TID

1. Str domkap ark Consistorii prot 1913, 21.5, s 156, par 1 och 1914, 22.4, s 140, par 23.
 2. L c 1914, 4.5, s 148 f, par 22.
 3. RA ED-handling 1923, 21.12, nr 1, Fr Lilljekvist till Kgl Bstn juni 1923.
 4. L c — Se också Svenska Dagbladet 1916, 2.12, Fr Lilljekvist, Glasmålningarna i Strängnäs domkyrka.
 5. Str domkap ark Consistorii prot 1914, 25.6, s 210, § 3.
 6. Kgl Bstn ark Registratur 1914: 2, 18.8, nr 656.
 7. Kgl Bstn ark Kgl Majts nådiga brev 1914, 1.10, s 673.
 8. Str domkap ark Consistorii prot 1914, 5.11, s 383, § 1.
 9. L c 1914, 14.12, s 441, § 1.
 10. L c 1914, 16.12, s 453, § 18.
 11. Str domkap ark Ank handl 1916, 11.11, nr 9, Fr Lilljekvist till domkap.
 12. RA ED-handling 1923, 21.12, nr 1, Fr Lilljekvist till Kgl Bstn juni 1923.
 13. Str domkap ark Ank handl 1916, nr 9, 21.9, I G Clason till domkap.
 14. L c 1919, nr 945, 25.11, Fr Lilljekvist till domkap.
 15. Kgl Bstn ank Nådiga brev 1916, 3.11, s 883.
 16. Kgl Bstn ark Registratur 1923:2, 20.6, nr 966.
 17. Gamla och nya svenska glasmålningar (Teknisk tidskrift, årgång 44, Arkitektur, juni-häftet, s 71–78). — Glasmålningarna i Strängnäs domkyrka (Svenska Dagbladet 1916, 28.11).
 18. RA ED-handling 1923, 21.12, nr 1.
 19. Str domkap ark Koncepter 1923, 14.3, s 63. — RA ED-handling 1923, 21.12, nr 1, Fr Lilljekvist till Kgl Bstn — Kgl Bstn ark Registratur 1923:2, 20.6, nr 966.
 20. Kgl Bstn ark Nådiga brev 1923, 21.12, s 1077.
 21. Kgl Bstn ark Str dkas handlingar, program av M Wernstedt, 23.5, 1923.
 22. ATA Str dka, Handlingar, 1935, 27.6.
 23. Enligt meddelande från antikvarien Lundberg.
 24. Enligt meddelande från konservator Nilsson.
 25. ATA. L c.
 26. Str domkap ark Consistorii prot 1915, 21.4, s 172, par 7.
 27. ATA. KVHA Akademiens koncepter 1915:II, f 396–397.
 28. Str domkap ark Consistorii prot 1915, 9.7, s 322, par 1.
 29. L c 1915, 21.7, s 244, par 22.
 30. ATA. KVHAAkademiens koncepter 1915:II, 5.8, f 590–591 a.
 31. Str domkap ark Consistorii prot 1916, 28.6, s 300 f, § 32.
 32. ATA. L c.
 33. ATA. KVHAAkademiens koncepter 1918:I, 20.2, f 191.
 34. Str domkap ark Consistorii prot 1918, 27.2, s 77, § 9.
 35. L c 1918, 20.3, s 110 f, § 15.
 36. ATA. KVHAAkademiens koncepter 1924:II, 4.6, f 861.
 37. Str domkap ark Consistorii prot 1925, 8.4, s 139, § 5.
 38. ATA. KVHAAkademiens koncepter 1925:II, 29.4, f 768.
 39. Str domkap ark Consistorii prot 1930, 12.11, s 369, § 18.
 40. ATA. KVHAAkademiens koncepter 1931:III, 15.4, f 1147. — Str domkap ark Consistorii prot 1931, 8.7, s 245 f, § 5.
 41. ATA. KVHAAkademiens koncepter 1931:V, 10.6, s 1707.
 42. Str domkap ark Consistorii prot 1932, 23.3, s 114, § 28.
 43. ATA. KVHAAkademiens koncepter 1932:VI, 9.8, s 2691. — Str domkap ark Consistorii prot 1932, 27.7, s 282, § 22.
 44. Str domkap ark Consistorii prot 1932, 23.3, s 114, § 28.
 45. Str domkap ark Consistorii prot 1931, 20.5, s 225, § 5. — ATA. KVHAAkademiens koncepter 1931:V, 1.7, s 1942.
 46. ATA. KVHAAkademiens koncepter 1915:II, 5.8, s 591 a.
 47. Str domkap ark Consistorii prot 1932, 23.3, s 114, § 28.
 48. L c 1932, 22.6, s 240 f, § 32.
 49. ATA. KVHAAkademiens koncepter 1937:II, 1.3, s 598.
 50. Se exempelvis Stockholms Dagblad 1910, 19.7, *Erik Wettergren*, Strängnäs nyrestaurerade domkyrka.
 51. För uppgifterna om den planerade restaureringen se exempelvis *Strengnäs Tidning*, 1937, 2.6, Strängnäs domkyrkas restaurering färdig till jubileet 1941 ?
 52. Uppgifter om Bondkorets inredande och övriga arbeten under 1950- och 60-talen finns att hämta i domkapitlets protokoll (Str domkap ark), i ATA och i Kgl Bs:n ark.

KYRKOGRÄDEN OCH BEGRAVNINGSPLATSEN

1. Se s 282 not 1.
2. REGIUM GUSTAVIANUM GYMNASIUM STRENGNESE MDCXXVI-MCMXXVI, Minnesskrift utgiven av Strängnäs läroverkskollegium gn Albert Fark, Strängnäs 1926. Dess avdelning V innehåller en byggnadshistorisk beskrivning av *B Thordeman*. Jfr även *E H Bergquist* »När medeltiden restaurerades bort i Roggeborgen», i Sörmlandsbygden 19 (1950), s 65 f.
3. KA Str dkas räk 1.5 1658–1.5 1659.
4. Str domkap ark Str dkas räk 1767.
5. *Otto Norberg*, Strängnäs domkyrka, s 126.
6. Str domkap ark Syslmannens ark nr 27 fol, s 103; Str dkas räk 1874, 1875 och 1876.
7. Str domkap ark Syslmannens ark nr 18 fol.
8. Samlaren af akademiska, ecclesiastika och andra inrikesnyheter för år 1830, nr 4.
9. Äldsta uppgift från 1574, KA, Str dkas räk.
10. Str domkap ark Str dkas räk 1759–1760. Jfr nedan s 487.
11. *Brunius*, Konstanteckningar under en resa år 1849, Lund 1851, s 313.
12. Str domkap ark. En kort relation om biskop Johannes Matthiæ aktioner och ordningar.
13. Str domkap ark Str dkas räk 1790–1791.
14. Str domkap ark Gamla domkyrkoräkningar, den äldsta för år 1639.
15. Str domkap ark Domkyrkorådets protokoll 1735, 29.5.
16. Str domkap ark Str dkas räk 1759–1760.
17. Str domkap ark Str dkas räk 1724.
18. *Karl K:son Leijonhufvud*, Strängnäs äldsta kända kartor (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXII, s 48–52).
19. RA, Hertig Karls registratur 1575, 3.5, f 147 v.
20. *G. Löw*, Anteckningar om Strängnäs stad och Strängnäs stift i äldre tid, 1, s 18.
21. *I Fehr*, Strängnäs, det forna och nuvarande, s 13.
22. Str domkap ark Str dkas räk 1754–1755.
23. Str domkap ark Str dkas räk 1773–1774.
24. *I Fehr*, a a, s 26.
25. Str domkap ark Str dkas räk 1752–1753.
26. Str domkap ark Str dkas räk 1786–1787.
27. Str domkap ark Str dkas räk 1727–1773 och 1791–1792; KB Bullarium Strengnense.
28. KA, Str dkas räk 1658–1659.
29. Str domkap ark Str dkas räk 1773–1774.
30. Str domkap ark Str dkas räk 1793–1794.
31. Str domkap ark Domkyrkorådets protokoll 1740.
32. Str domkap ark Str dkas räk 1760–1761.
33. Str domkap ark Gamla domkyrkoräkningar, den äldsta för 1639.
34. Str domkap ark Str dkas räk 1772–1773.
35. Str läroverks ark fol 3.
36. Str domkap ark Domkyrkorådets protokoll 1736, 24.5.
37. Str domkap ark Str dkas räk 1756–1757.
38. Str domkap ark.
39. Str domkap ark Str dkas räk 1773–1774.
40. Samlaren af akademiska ecclesiastika och andra inrikesnyheter för år 1830, nr 4.
41. *Brunius*, a a, s 313.
42. Str domkap ark Syslmannens ark nr 18, fol, s 228.
43. Str domkap ark Str dkas räk 1858, 1859 och 1860.
44. Str domkap ark Str dkas räk 1877.
45. *Otto Norberg*, Strängnäs domkyrka, Stockholm 1935, s 126.
46. *Filip Vilhelm Mannerstråle*, född 1843, död på Ulvhäll 1902, gift 1875 med Emma Maria Jonzon.

Förkortningar

a a	senast anförda arbete	landsh	landshövding
ak	akademisk	L c	loco citato = senast citerad arkiv- handling
ank	ankommande	lit	littera = bokstav
ark	arkiv	msc	manuskript
ATA	Antikvariskt-topografiska arkivet, Sthlm	NatM	Nationalmuseum
avd	avdelning	NordM	Nordiska museet, Sthlm
avh	avhandling	prot	protokoll
dens	densamme	r	recto = framsidan av ett blad
Bst, Bstn	Byggnadsstyrelsen(s), Sthlm	RA	Riksarkivet, Sthlm
dep	departement	rest	restaurering
dka(s)	domkyrka(s)	rest kom	restaureringskommitté
domkap	domkapitel(s)	RR	Riksregistraturet
ED	Ecklesiastikdepartement(s-), Sthlm	räk	räkenskaper
f (före en siffra)	folio = blad	s	sidan
f (efter en siffra)	och följande sida	saml	samling
ff (efter en siffra)	och följande sidor	skriv	skrivelse
fol	folio (pappersformat)	Str	Strängnäs
jfr	jämför	underd	underdånig
KA	Kammararkivet, Sthlm	Upps	Uppsala
KB	Kungliga Biblioteket, Sthlm	UUB	Uppsala Universitetsbibliotek
Kgl, Kungl	kungliga	v	verso = baksidan av ett blad
Kgl VHA Akademien	Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Sthlm	ÖI	överintendenten
		ÖIÄt(s)	Överintendentsämbetet(s), Sthlm

Summary

History of the Cathedral in modern times

FROM THE END OF THE MIDDLE AGES UNTIL 1723

THE BUILDING

The Cathedral was completed by the end of the Middle Ages, as far as the fabric is concerned, in practically its present condition. The changed economic and ecclesiastical situation of the church prevented extensive alterations, nor were such alterations needed. Maintenance was restricted to necessary repairs, due several times to fire, and the building was equipped with the furnishings required for the Protestant service, renewed now and again in the style prevailing at the time.

In 1551 the church was struck by lightning, which caused a fire in which the roof, but, as far as can be ascertained, not the cupola, was destroyed. The necessary repairs seem to have been made quickly after intervention by the King. In the years 1574 and 1575, higher vaults were built in the north and south porches, and the new windows made necessary by the higher vaults were constructed. In conjunction with this, high arches were made into the aisles.

In 1583 or 1584 the cathedral building was again damaged by fire; this time the cupola on the tower was burnt. A new tower cover, consisting of a tall spire crowned with a copper disc and twelve small ones was erected during the 1590's by Jacob Reiner, steeple-jack. The oldest known tower clock was installed during the years 1579–81. This clock had four dials and striking mechanism, and was made by a clock-maker named Karl.

During the latter half of the sixteenth century the roof of the church was covered with shingles and planks, which seem to have been in poor condition. Plans to cover the roof with copper could not be realized.

The tower cupola and the south side of the roof were destroyed by fire in 1631. The new cupola (figs 229, 230) was not erected until the 1640's, probably according to plans by Gerlof Pettersson, a steeple-jack whose work is known in other places. It was finished in 1634; roofing with shingles and copper was begun, and continued throughout practically the whole of the second half of the century.

After several temporary arrangements, a new clock, with four dials and gilt hands, made by Peder Smed of Strängnäs, was installed. New works were completed in 1698 by a clock-maker at Linköping, one Lars Bure. The dials of these clocks were not, as now, on the cupola, but on the brickwork of the tower.

Covering the roof with copper continued, clearly at the expense of the bishop, during the latter half of the seven-

teenth century, but does not seem to have been finished until the end of the period.

The medieval west portal of the church was replaced in 1648 by the present one (fig 264). The work was financed by the widow of Bishop Jacob Zebrozyntus. The doors were made in 1647 by P S Gadd of Arboga.

Of external repairs, the restoration of the buttresses on the south front in 1678 and the red painting and "ribbon painting" on the north front the previous year may be mentioned. Extensive repairs were made to the windows, particularly during the 1670's. Inside the church the vaulting in the westernmost bay of the church was rebuilt in 1644; these vaults had probably been destroyed by the fire of 1631. In 1648 the walls and vaults were limewashed, and the rich medieval murals were hidden.

WORK ON FIXTURES

The most important measures taken in the interior in modern times were those that transformed the building into a Protestant church, i.e. the removal of all altars but the High Altar, the removal of the lectern and the instalment of pews, pulpit, organ loft, and possibly also galleries. Unfortunately we know very little about the earlier phases of this process.

It will be seen from the picture in *Suecia* (fig 265) that the middle aisle of the chancel was then bounded by a wooden screen, which, with the pews belonging to it, remained until the beginning of the nineteenth century. This screen, which undoubtedly had a medieval forerunner, seems to have been made in 1592 on the initiative of Duke Charles.

The gallery with screen, which should have stood between the chancel and the nave, had been removed when the picture in *Suecia* was drawn; but it was still there in the 1590's. No records exist saying when it was removed.

It is not known whether there was a pulpit in the church during the Middle Ages. A pulpit was installed in the 1530's, and records show that during the second half of the century alterations and additions were made to it; a sound-board was added in 1595. In 1625 Queen Christina the Elder made a donation for a new pulpit, of which the carved stone foot (fig 275) and part of the pulpit proper still remain. It was executed by Caspar Panten and was complete with sound-board, etc. in 1648. In 1660 the cathedral joiner, Mikael Rechner, made a richly carved door for the pulpit, and in 1710 some sculptural work was executed by Zacharias Jerling.

No records have been found of pews before the end of the sixteenth century. New, fixed pews were installed about 1630. In 1639 it was decided that mobile pews were to be

SUMMARY

acquired for the High Chancel. In 1650 the pews in the Scholars' Chapel (the Tynnelsö-Sparre Chapel) were repaired, and in 1675 it was decided that the pews inside the north door, the "peasants' pews", were to be removed.

In 1644, Mikael Bechner built a gallery in the north aisle behind the pulpit. There was also an organ loft in the extreme west of the nave, above the great walk, built possibly after the fire of 1631; it was extended in all directions in 1720. Traces of the staircase to this loft in the west wall of the church (fig 266) show that it was situated as much as 11 to 12 metres above the present floor.

There has probably been an organ in the church ever since medieval times. The earliest documentary evidence during modern times suggests that there was an organ in 1575, when an organist is mentioned. During the latter half of this decade, an organ was built or rebuilt by Henrik, an organ builder. Beginning in 1636, a new organ was built by Filip Eysenmenger from Stockholm; the woodcarving for the front was executed by Mikael Rechner. The organ was completed in 1646. During the great fire of 1723, the organ was dismantled and the parts became greatly disordered.

The Upper Vestry served as premises for meetings of the Cathedral Chapter until 1673, when the meetings were moved to new premises in the Chapter-house. The Cathedral library was also housed in the Upper Vestry at times. Work on the "liberium" is mentioned in 1597, probably referring to the Upper Vestry. However, the library was moved to the three chapels on the far west and north side during the time of Bishop Johannes Matthiæ, i.e. after 1643, but before 1648, when the transfer seems to have been completed.

BURIAL CRYPTS AND CHAPELS

The fact that prominent people made use of the outer chapels as burial places for themselves and their families was of great significance for the interior of the cathedral in particular, but also for the exterior. The first step was taken when King John III placed the tomb-chest of his little daughter Isabella in the High Chancel, but the decisive step was taken when Duke Charles chose a burial place for himself and his family in the cathedral. The burial crypt, situated under the floor of the the central part of the High Chancel, on the north side (Plate I; fig 202), was completed in 1585. The monuments erected in the chancel will be dealt with in a later volume of this work.

The Royal Stegeborg crypt is below the floor of the High Chancel, south of Duke Charles's. It was built either at the same time as the Duke's or perhaps more likely not until the 1690's during the reign of Charles XI for the remains of Charles IX's sister, Duchess Sofia and her husband, Duke Magnus of Saxony-Lauenburg.

On different occasions during the seventeenth century—the first time in 1617—the prices of burial places in the cathedral were fixed. The sale of burial sites gave the church a much needed augmentation of its finances. The prices varied in 1675 from 50 to 250 riksdaler. In addition, a quarter of the

price was to be paid for each interment. The alterations affected to make the different chapels suitable for their new purpose usually comprised the building of a crypt in the lower of the chapels; in this way the floors were raised above the level of the aisle floors, and they were divided from these floors in different ways, in several cases by splendid forged iron grilles. Air holes with iron shutters were made in the outer walls.

The Sture Chapel had long been the burial place of the Sture family. Here, in 1578 on the order of King John III, the remains of Sten Sture the Elder were buried. Gustav III, when he visited the Cathedral in 1774, gave instructions as to how these and the remains of other Stures were to be buried. As a consequence, the sarcophagus now in the High Chancel was made. In 1698, Countess Christina Stenbock, Magnus de la Gardie's sister, and married to Count Gustav Otto Stenbock, was granted permission by the King to arrange a burial place in the Sture Chapel for herself and her family. The changes this necessitated, among them the splendid forged iron grille (fig 267), were probably completed when the Countess was interred in 1705.

The crypt in the Gyllenhielm Chapel and the alterations required in connection with it were probably executed at the same time as the monument, 1629–33. The iron grille between the Chapel and the south aisle was made in 1650 by Göran Möller (fig 268).

No traces of Colonel Swinhufvud's grave, purchased in 1663 and situated in the south-east corner of the south porch, can be seen above the floor. Some painted panels belonging to the surrounding screen have been preserved (fig 269).

In the so-called Tynnelsö and Sparre Chapels, Mrs Elisabet Karlsdotter Gyllenhielm, the widow of Lord Lieutenant Axel Turesson Natt och Dag, and Mrs Görel Bååt, the widow of Lord Lieutenant Svante Sparre, were, in 1655, granted permission by the King to arrange resting places for themselves and their families. The necessary work was begun immediately. The stone carvings were executed by Kristian Pfundt, monumental mason and sculptor, of Stockholm.

In the Lady Chapel, or the Fogdonius Chapel, the Dean of Strängnäs, Josef Fogdonius, who died in 1656, made a burial place for his parents and for himself and his family. In conjunction with this the floor was raised to the level of the floor of the south aisle.

Johannes Matthiæ, Bishop of Strängnäs 1634–64, built a chapel crypt for himself and his family in the Library Chapel.

The third chapel from the west on the north side was purchased in 1686 by the Governor of Gotland and Öland, Johan Cedercrantz. From the outside this chapel can be recognized by its splendid Baroque gable end (fig 270) built in 1695. To the north aisle, the chapel is bounded by a wall with richly carved stone details (fig 271), inside which two spiral staircases lead to the roof of the crypt.

In the third chapel from the west, Governor-General Johan Olivekrans, the son of Laurentius Paulinus Gothus, Bishop of Strängnäs, was granted permission by the Cathedral Chapter in 1675 to arrange a burial place for himself and

his family. The crypt and the necessary arrangements were probably made shortly afterwards, among them the iron grille between the chapel and the north aisle (fig 272).

The easternmost chapel on the north side was probably purchased after 1665 but before 1668 by Christina Posse, the widow of the Lord Lieutenant of Kalmar county, Karl-Filip Sach. The burial crypt and the arrangements connected with it were probably made during the years mentioned. A stone slab over the entrance to the crypt is in memory of President Carl Johan Gyllenberg († 1811) and his wife Margaretha Gyllenberg, née af Sandeberg.

FROM THE FIRE OF 1723 TO THE RESTORATION AT THE BEGINNING OF THE NINETEENTH CENTURY

THE FIRE OF 1723 AND THE CONSEQUENT REPAIRS

On April 18 1723, a disastrous fire, caused by lightning, broke out in the Cathedral, and the roof and tower cupola were destroyed. Preparations to repair the Cathedral were begun at once. The metal from the melted bells was salvaged, and as early as 1723 the two smaller bells had been recast, and the two large ones were recast the following year. All the bells were cast by Madam Meyer in Stockholm. Material, such as timber and bricks, was acquired, partly through the Crown and partly as the result of private donations. The roof copper was collected and sent to Arvika to be reformed. Repairs could be begun in August; the building contractor was Mikael Sonntag from Stockholm, with Casper Wollner as leader on the site. A start was made with the roof, which was made six quarters (ca 50 cm) lower than previously, and was equipped with a masonry, plastered cornice moulding. The copper covering of the roof was finished in 1726, but the masonry moulding was not finished until 1732. A temporary tower cupola was begun in 1724, but does not seem to have been completed until ten years later.

The tower clock was destroyed in the fire. A new clock, made by Johan Kristofer Tramp of Västerås, was delivered in 1734. In conjunction with its installation, the dials and hands were repaired.

Rather little damage seems to have been caused to the outer walls by the fire of 1723. Necessary repairs to the copings of the walls were made in connection with the new, large moulding. In 1728 the outer walls of the chancel were painted red, and during the following years the buttresses and staircase towers were furnished with bands and covers of sheet copper. New windows were installed during the period 1728–33 by Johan Westling of Strängnäs.

The fire of 1723 caused great strain on the vaulting of the church. A certain amount of rebuilding seems to have been done above the Cedercrantz Chapel, and other vaults were covered with a thick coating of plaster. This work was performed by Master-mason Johan Andersson, while the in-

terior of the church was plastered and limewashed by Anders Wigell in 1728–29.

In the spring of 1724 the vaulting of the Library Chapel collapsed, causing great disorder among the books. It was not until 1732 that the necessary repairs were made. The vaulting was then replaced by a flat wooden ceiling covered with fabric. The burial crypt was repaired in 1743.

In the early years of the 1730's repairs of the building had progressed so far that a start could be made on the furnishings. Jacob Lindqvist, joiner, and Anders Zelling, painter, were working in the church during the years 1735 and 1736. Zelling's work in particular meant much for the appearance of the interior.

Some of the more important registers of the organ destroyed in 1723 were assembled by Lars Ekman, the organist, to provide an instrument for use during services. In 1733 the organ was repaired by Olof Hedlund.

THE PRESENT TOWER CUPOLA CONSTRUCTED

In the middle of the 1730's, the erection of a new tower cupola was prepared. The Stockholm City Architect, Johan Eberhard Carlberg, was engaged to make drawings. After much correspondence, a drawing, (fig 273) was delivered in February 1738, together with estimates of costs and the material needed. The Council decided to apply to the Crown for timber to build a cupola according to Carlberg's proposal. But this proposal was not realized. Instead, a drawing (fig 263) was presented to the Cathedral Council on 13 June 1739 by Petter Gerdes, master-mason at the Royal Palace of Stockholm, and approved. A contract was drawn up according to which Gerdes was to make the frame of the cupola in Stockholm, convey it to Strängnäs, hoist it up to its place, assemble it and cover it with boards. It was not until April 1742 that this was finished. The work of covering the cupola with copper was divided between Lorens Jernström from Stockholm and Anna-Catharina Schulström-Holmstedt, widow, of Strängnäs. Gilding was performed by "collega scolæ" Anders Ekman, and after his death by his widow. The copper-work was finished in 1745. The railings round the lantern balcony, which were not in the original drawing, were made by Fröberg, a smith of Strängnäs, and erected in 1745. The brickwork of the tower was repaired by Johan Irman in 1746. A new clock, made by Anders Polhammar of Stjärnsund, was installed in 1746, when new dials—now on the cupola—and hands were made.

Who was responsible for the present cupola of Strängnäs Cathedral has long been debated; was it Petter Gerdes or Carl Hårleman? Hårleman's name is not mentioned anywhere in documents, but the leading expert on his work, Åke Stavenow, has, on the evidence of the style, no doubt that Hårleman should be given credit for having designed the cupola.

It is impossible to say now why Carlberg's proposal was rejected in favour of Hårleman's. It seems likely, however,

SUMMARY

that intervention by the Crown when the question of State grants was discussed was of influence.

THE LATTER HALF OF THE EIGHTEENTH CENTURY TO THE REPAIRS IN THE BEGINNING OF THE NINETEENTH

This period is characterized by steady development. A tendency to convert the fixed furnishings to suit the tastes of the time can be discerned towards the end of the period.

Having become wise by dear experience, steps were taken to reduce the danger of fire. The large moulding on the cupola was covered with copper. Smoking was prohibited in the tower, and huge vats of water were placed there. In 1773 a lightning conductor was installed under the supervision of Professor Johan Karl Wilke, a physicist. The conductor is said to have consisted of an iron chain from the point of the tower into a well dug in the churchyard.

In 1743 the outer walls below the cornice moulding on the south side were painted red. During the first year of the nineteenth century an extensive restoration of the outer walls was made under the leadership of Anders Sundström, master-mason. The soapstone plinth was replaced by one of tooled granite and the buttresses were repaired. The pointing was improved and the paint on the whole church, except for the tower and the west gable, was removed. The plinth was plastered where no new granite had been inserted.

At the request of the Cathedral Chapter, Jac Wulff was sent in 1787 to inspect the windows, which were in great need of repair. Scale drawings made by Wulff (fig 274) show that the windows really were in a bad state, and that immediate repairs were needed. For reasons of style, the mullions were rebuilt, instead of inserting iron bars. This work was performed by Anders Sundström and was inspected and approved in 1795.

During the years 1734-44 the vaults were plastered by Master-mason Irman. Extensive repairs were made to the floor of the church during the 1770's. Some of the bricks seem then to have been replaced by tooled limestone slabs.

Gustav III, on a visit to the Cathedral in 1774, made some suggestions that became of consequence for the interior. They were concerned in the first place with the pulpit and the great medieval triptych. The Sture sarcophagus was also a result of this visit.

A drawing by Petter Ljung, sculptor to the Court, of a pulpit on the foot of the old one was approved by the Crown on 5 October 1787 (fig 275). The pulpit was made by Ljung; Lars Kylberg, gilder to the Court, was responsible for the painting and gilding. The new pulpit was installed in August 1789. To make it easier to see the foot, a number of pews were removed, and to protect it a low iron railing, made by a smith named Dahlström, was erected. This railing is now between the Lady Chapel and the south aisle (fig 174).

In 1791 the question of a new altar decoration was raised. Petter Ljung made a sketch of a new reredos incorporating parts of the old triptych (fig 276). The question did not ad-

vance any farther on this occasion, owing partly to lack of funds and partly to the great appreciation shown in the medieval triptych as a work of art by the parishioners and visitors. On the other hand, the monument over the Stures was realized during the years 1776-77. A new wooden horse was made for the monument in memory of Charles IX; the splendid iron grille was removed and placed between the altar and the two easternmost piers in the chancel.

The organ was found repeatedly to have so many serious shortcomings that extensive repairs had to be made; in 1745-46 by Daniel Stråle and in 1776-78 by Olof Schwan, both organ builders. Twenty years later, however, the organ was again in a state of decay, and it was decided to build a new one. The task was entrusted to Johan Everhardt and was finished in 1804 by Schwan.

A new organ loft was built at the same time as the organ, both according to designs by Olof Tempelman (fig 277). The sculptures were executed by Kumling and the painting by Hacksell. This organ loft, severely criticised by contemporaries and posterity, occupied the first and second bays and part of the third from the west (Plate XXIX).

FROM THE EARLY NINETEENTH CENTURY RESTORATION UNTIL CA 1900

THE RESTORATION 1806-20

By 1806 the idea of an extensive, uniformly planned restoration of the interior of the Cathedral had matured. An inspection was made on 5 July this year by, among others, the Vice Lord Lieutenant of Nyköping county, the Bishop, the members of the Cathedral Chapter and the Secretary of the Office of Works, Architect Gustaf A Pfeffer. A plan of action for the coming restoration was agreed upon, and Pfeffer was given main responsibility, with one Måsbeck of the Office of Works as his chief assistant. According to designs by Pfeffer, new pews (figs 278, 287) and a bracket for Duke Charles Philip's armour were made (fig 280). Two new galleries for scholars were erected in S II and N II and the chapel outside (fig 281), while the screen planned to surround the chancel (fig 279) and the partition wall under the gallery (fig 283) were not realized. A new reredos, designed by Carl Fredrik Sundvall (figs 282, 284, 285), was installed. The figures of angels in the reredos (fig 286) were modelled by Erik Gustav Göthe, sculptor and architect. Models of more complicated architectural details were made by Axel Fahlcrantz, sculptor. Furnishings such as communion table, altar rails, a large cross and two large candelabra were made by Johan Saubert of Strängnäs. The foundation of the new altar was laid on 28 June 1815; the reredos seems to have been finished in 1817, when the painting was executed.

The bracket for Duke Charles Philip's armour was carved by Johan A Göthe, monumental mason to the Court, the father of the sculptor, Erik Gustav Göthe.

The triptych above the High Altar was moved to the north

wall of the chancel. Most other triptychs and memorial tablets seem to have been removed from the church.

Much work was done on the building itself. The floor was repaired in 1819, and the chancel was greatly reinforced with many iron tie-rods in 1813–14. The outer walls were repaired in 1815. It seems very likely that the large, pointed-headed windows in the north and south porches were given their present form in 1818, the same year as the portals were moved to their present situations. The large window on the Lady Chapel was probably given its present size and shape at the same time. Otherwise, repairs were made when necessary, and at the end of the period of restoration the church may be said to have been thoroughly repaired.

FROM THE RESTORATION OF THE 1810'S TO THE RESTORATION 1907–10

The period between the two great restorations at the beginning of the nineteenth and twentieth centuries respectively did not, with a couple of exceptions, see any great changes. Generally speaking, all the work done was concerned with maintenance. During the 1830's and 40's the copper roof was relaid. In 1841 the tower was pointed, and in 1842 the free surface of the high walls of the nave were plastered and pointed, and in the following year the walls of the nave. In 1856 plaster was repaired and the colour was removed from the buttresses, which were pointed. The floors were repaired in 1859 and 1868. In three stages—1861, 1873 and 1880—nineteen gravestones were removed from the floor and built into the walls of the chancel to protect the stones from wear. Internal plaster was repaired in 1860 and 1878. In 1876, six furnaces, so-called Gurney stoves, were acquired, and the necessary chimneys and flues were constructed for them.

The most important change in the fixed furnishings was the purchase of a new organ with front and loft. Professor C G Brunius of Lund was called to investigate this matter. He proposed that the organ and loft be placed either in the south porch or in the north aisle of the High Chancel outside the vestries. When Carl Gustaf Blom Carlsson, professor and head of the Office of Works, was asked in 1857 to submit plans and drawings, however, it was determined that the organ and loft should be placed in their traditional position in the west of the church. Blom's drawings (fig 288) were approved by the Crown on 23 February 1858. According to contract, P L Åkerman and E A Setterqvist, organ builders, were to build not only the organ, but also the front and loft. A partition wall was erected under the loft between the church and the tower room (fig 289). A partition wall was also erected in the tower arch in 1861, according to drawings by J F Åbom (fig 290). The organ was consecrated on 4 November 1860.

One of the two lateral galleries built during the restoration of the 1810's—that on the north side—was removed in 1878.

The chancel in the south-western corner of the church had, ever since the sixteenth century, been used as a store-room, and was let for this purpose to different people during

the nineteenth century. In 1890, the chancel was let to the Södermanland Archaeological Society to be fitted out as a museum for the Society's collections. The necessary work was performed the same year according to plans by Fredrik Lilljekvist and Gustaf Upmark, head of the Office of Works. The Society's collections had—since 1873—previously been kept in the Library Chapel. In 1859 the Upper Vestry was arranged for the use of the clergymen. The original entrance from the north aisle of the chancel was closed and the present entrance from the Lower Vestry was made. A fireplace—the first in the church—was installed.

ZETTERWALL'S PROPOSED RESTORATION

The restoration of the 1810's was severely criticised by posterity, among others by C G Brunius, who delivered a devastating volley of criticism. The idea of a new restoration was born. But it was not until the 1870's that anything was done about it, and then, naturally, Helgo Zetterwall was consulted. Drawings, plans and estimates were completed by 1 November 1875. The proposals were never realized, partly on account of adverse criticism by the Office of Works, and partly because the necessary funds were not forthcoming. The implications of Zetterwall's proposals can be understood by studying the drawings (figs 292–295). In the interior an opening with door and window was to be made between the Peasants' Chapel and the south aisle. A new vault was to be made in the Library Chapel. The organ was to be moved to the north aisle behind the pulpit; the existing organ loft and organ front were to be preserved as far as possibly unaltered; the pulpit was to be replaced by a more modern one; the reredos was to be removed and the medieval triptych restored to the High Altar; the Royal burial monuments were to be moved aside; new open pews with simple, carved ends were to be made. The wall surfaces of the church were to be painted in greyish-yellow, with simple decorative painting.

THE RESTORATION 1907–10

PREPARATIONS

Zetterwall's proposed restoration was never realized, but the idea of a restoration had not been abandoned. In January 1895, Fredrik Lilljekvist was asked to make proposals for a complete restoration of the interior. The proposals were presented as early as March the same year. The uncovering of the paintings in the vaulting of MI, SI and the Stenbock Chapel may be regarded as preparation for the intended restoration. In June 1900 Lilljekvist was again asked by the Cathedral Chapter to submit proposals for a restoration of the interior. A restoration committee with the Bishop as chairman was appointed. In a long report to the Office of Works, delivered on 16 October 1902, Lilljekvist gave an account of his proposed restoration. Interest should be focused on the interior. The chancel was again to be furnished with

SUMMARY

screen and pews, the triptych was to be placed on the High Altar, and King Charles IX's horse and armour as well as Duke Charles Philip's armour were to be returned to their former positions. The paintings in the vaults were to be uncovered and the chancel—where it was assumed that no paintings existed—was to be decorated; the windows in the chancel were to be filled with stained glass. The brickwork of all the pillars was to be revealed. The organ was to be placed in the space above the Lower Vestry, and the organ loft in the north aisle of the chancel. New pews and a new pulpit were to be made. A hot-air central heating plant was to be installed. New furnishings were to be in late Gothic style (fig 296).

Generally speaking, the Office of Works had no objections, but considered the proposed alterations to the church portals unnecessary and stressed the importance of entrusting the treatment of the wall paintings to an expert. The Academy of Letters insisted on control by historical and cultural authorities. After the costs had been reduced somewhat by excluding certain items, Parliament granted 49,200 crowns in 1905 for the restoration of the Cathedral. In a statement made on 11 July 1905 referring to control in conjunction with the restoration, the Office of Works ruled that the work should be performed under the supervision of a committee with the Bishop of Strängnäs as chairman, and with the author of the proposals or other architect approved by the Office of Works as consultant. The treatment of old paintings was to be entrusted to an expert approved by both the Office of Works and the Academy of Letters. The latter stressed that not only work on the paintings, but all work concerned with the building should be supervised. The architect chosen to take charge of the restoration was Lilljekvist, while Sigurd Curman, MA and architect, on the recommendation of the Academy of Letters, was appointed cultural and historical consultant. This choice was of the greatest importance, not only for the restoration of Strängnäs Cathedral, but also for the laying down of principles for the restoration of old buildings for a long time to come.

REALIZATION. STEPS TAKEN REGARDING THE EXTERIOR, AND THE REINFORCEMENT OF THE CHANCEL

The 1907–10 restoration was concerned mainly with the interior of the church. Nevertheless, one very important thing was done outside. The plaster on the north and south fronts of the nave and on the west front up to the base of the tower was removed, and the old brickwork was revealed. The secondary walls enclosing the arches supporting the outer walls of the Upper Vestry were demolished.

Before Sundvall's reredos could be removed, an investigation had to be made to ascertain whether it had any function as support for the vaulting. It had no such function; on the other hand, the pillars were crooked and cracked. New tie-rods were therefore installed and the existing reinforcement system was improved.

MEASURES APPLIED IN THE INTERIOR

When the floors were relaid, hollows caused by the subsidence of coffins were filled, and vaults that had collapsed were roofed with concrete.

The appearance of the floor after re-laying is shown in Plate I; it consists of limestone slabs, gravestones and brickwork, with wood under the pews. The floor in the westernmost bay of the nave was raised and equipped with steps in the east. The lower parts of the four westernmost pillars were surrounded by limestone benches (figs 76, 92). A dais with steps was built in front of the altar, all in limestone. Both this dais and the benches were delivered by the Yxhult Stone-works Company.

In conjunction with the restoration, some of the older elements were either restored or reconstructed, among them the north portal (figs 45, 49). This gave rise to a controversy between Curman and Lilljekvist, which was settled in favour of the latter, after he had agreed to pay the costs of the work himself. In both N I on the north side and in S VIII on the west side, the brickwork passage and the niche below were restored, in spite of Curman's protests, and in S VIII the large opening into the Peasants' Chapel was closed again; the windows above were reconstructed at the same time (figs 71, 78, 153). The window between the Peasants' Chapel and the tower was reconstructed. The original window on the north side of the chancel, which had been concealed by the Upper Vestry, was reopened and furnished with new tracery; it was closed again, however, but with the tracery visible from the chancel.

A controversy arose also in respect of the many recesses and holes in the pillars of the church. Curman maintained that, for antiquarian reasons, they should be left unaltered, while Lilljekvist claimed that they should be closed on architectural grounds. A compromise seems to have been arrived at. One result of Curman's efforts is the altar on the west side of pillar 4 C (fig 298).

The vaulting in the Library Chapel, which collapsed after the fire of 1723, was rebuilt on the evidence of traces of the original vaulting with bricks from the Sundvall reredos.

In conformity with the proposal, the brickwork in all the pillars, piers and wall surfaces in the original church and in the pillars of the High Chancel was uncovered.

RESTORATION OF THE PAINTINGS

The uncovering of the paintings on walls and vaulting was of the utmost importance from antiquarian and historical aspects, and also gave the church new beauty. There is an interesting difference between Curman's and Lilljekvist's views on how the paintings were to be treated. Lilljekvist held the view that great stress should be placed on the total artistic effect, and maintained that additions necessary to ensure this effect should be allowed. Curman, on the other hand, although by no means wholly opposed to complementary painting, considered that respect for the paintings as works of art and historical and cultural documents should be

decisive. Curman's views seem to have prevailed. It was in connection with this work that the principles still applied in the treatment of wall and vault paintings were evolved.

The uncovering and conservation of the paintings was done under the supervision of Edvard Bergh, Stockholm, whose estimate was approved on 27 May 1907. The historical and cultural consultant was Sigurd Curman, with Carl R af Ugglas as deputy during the first months of 1908. The work seems to have been completed by the beginning of the summer of 1909. The hitherto unknown paintings on the chancel vaulting were discovered in conjunction with this work. Those in the Lady Chapel, seriously injured by having been painted over, and the paintings on the vaulting in M I, S I and the Sture Chapel were revised to some extent.

In April 1908 the Office of Works granted permission to demolish Sundvall's reredos. Before this was done, however, Curman presented a proposal according to which the reredos should be preserved; the organ should be placed behind and at the sides of it (fig 299). The communion table was to be moved to the west, and the old triptych was to be placed on it. The proposal was not approved, however, and the reredos was demolished.

The fixed furnishings were not made in the Neo-Gothic style stipulated in the plans, but in Art nouveau, the style prevailing at that time. The drawings of the new altar arrangement, the chancel screen, pews, organ front, organ loft and so on were executed during the summer of 1908. The drawings of the altar and the organ loft were approved by the Crown on 11 June 1909. The altar, however, was constructed according to partly altered plans (fig 300). The bronze grille for the altar dais and the free-hanging illumination cross were made by the Nordiska kompaniet, Ltd, and were finished in 1910, as was the painting, Christ as King of the World, by Julius Kronberg, in the upper part of the reredos. The chancel screen was made according to the drawing shown in fig 301. Also the pews in the chancel (fig 302) and the small bench at the south side of the rood arch (fig 303) were made in pronounced Art nouveau style.

According to the proposal for the restoration of the Cathedral approved by the Crown on 27 October 1905, the organ was to be placed in the space above the Lower Vestry, and the front in a large arch to be opened in the north wall of the tower with a gallery in front in the north aisle of the chancel. It was considered, however, that such a great alteration in the brickwork as the opening of an arch should not be allowed on antiquarian grounds, and the question was taken up again. The organ loft and the organ front were made according to the drawings shown in fig 304. The old organ and loft were taken down in 1907 and, except for some decorative items, sold to a builder named Rahmqvist. The new organ, the organ front and the organ case were built by P L Åkerman and Lund's Organ Works in Stockholm; the registers of the old organ were used in the new organ. The organ was inspected and approved on 4 October 1910. The centre figure in the crown of the front, *The Holy Song*, was made by a sculptor named Neujd, who also executed the models of the

ornamental details of the front, carved in wood. To facilitate communication between the organ loft and the space above the Lower Vestry, where the bellows were placed, an opening was made in the north wall of the tower. The original staircase to the Upper Vestry was adapted to provide communication with the organ loft; this explains why part of the wall of the Upper Vestry penetrates into the vestry.

According to the proposal approved by the Crown in 1905, the pews were to consist of long benches occupying all the space between the aisles. A change was made, in that a central passage was introduced, and the seating west of a transverse passage in the middle of the church was to consist of loose chairs. In the Scholars' Chapel and the Gyllenborg Chapel, the old pews were to be preserved, but equipped with screens, in which the panels from Colonel Swinhufvud's funerary screen were placed (fig 269). The proposed new arrangement of the pews was approved by the Crown on 18 June 1909. Proposed porches within the three portals were approved by the Office of Works on 1 March 1910.

All the woodwork in the chancel, excepting the organ front, was executed by A P Blom's successor at Arboga, the pews by Carl Fredriksson and Company, Katrineholm, the chairs by the Nordiska kompaniet, Ltd, the porches, the pew screens in front of the Scholars' Chapel and the Gyllenborg Chapel and the wall between the Library Chapel and the north aisle by Myrstedt and Stern, Ltd, Stockholm. All the objects were to be delivered in April or May 1910. All the painting on the new woodwork was done by Erik Boije of Stockholm, and the gilding by Wilhelm Hillerström, Sundbyberg. The painting was to be finished by 10 June 1910.

A new pulpit in Neo-Gothic style was to be made, according to the proposal approved by the Crown in 1905. This was not realized, nor was a proposal to move the old pulpit to the arch between N I and M I.

Between the nave and the tower room and between the nave and the Baptistry and on each side of the steps between the westernmost and next westernmost bays of the nave and on each side of the steps in the rood arch, forged-iron grilles (figs 305 and 306) were installed, made by Hjalmar Samuelsson, Stockholm. The old railings round the base of the pulpit were removed and placed in the arch leading into the Lady Chapel (fig 174).

In conjunction with the restoration, the monument in memory of Charles IX was placed in its present situation, with the appearance made famous by the picture in *Suecia* (fig 265), the funerary armour on a wooden horse and the iron grille on a newly-cut limestone plinth, made by Yxhult, Ltd. The Sture sarcophagus was also given its present situation. Duke Charles Philip's armour was returned to its old place above the bracket on the centre pillar of the chancel on the south side. The suits of armour and the funerary banners were restored by the Royal Armoury Foundation and the Pietas Society. Some grave-slabs and memorial tablets were also moved to new places. The former were placed according to a plan drawn up by Sigurd Curman. The largest of the triptychs was restored to its rightful place above the

High Altar, another was hung on the south wall of the chancel near the screen, and the third was hung in the Lady Chapel. A figure of the Virgin was placed on the reconstructed altar by pillar 4 C (fig 298). The medieval bronze font was placed at the north side of the rood, and the limestone font in the Baptistry was equipped with a new base by A Sandin, Stockholm.

It had been decided in an early phase of the preparations to install central heating in conjunction with the restoration. A system of heating the church with low-pressure steam and radiators fed by well-insulated pipes in the attic, designed by H Theorell, was accepted. According to a contract of 20 June 1908, the work of installation was performed by Calor, Stockholm. The furnace was situated in the cellar below the Lower Vestry. The work was inspected and approved on 22 January 1910.

Electric lighting was installed according to principles laid down by the architect, and approved by the Crown. The programme and plans were drawn up by J Blomqvist, and the work was done by the Strängnäs Electricity Works. The iron brackets on the pillars of the nave, the lighting units in the porches, the crown above Charles IX's monument, the illumination cross above the altar and the lamps in the Baptistry were all made by the Nordiska Kompaniet. The installation was inspected and approved on 31 January 1911.

The Södermanland Antiquarian Society collections in the Peasants' Chapel, which had lost some of the best articles during the restoration, were re-arranged by Baron Carl R af Ugglas; new fittings were installed, designed by Fredrik Lilljekvist. The decorative wall and vault paintings executed in 1891 were limewashed. Drawings of the fittings for the Library Chapel to house the Cathedral Library were approved by the Crown on 6 August 1909. The woodwork was delivered by Richard Olsson's joinery works at Västerås (fig 307).

The Baptistry, where, in addition to one of the medieval triptychs, there stood the medieval limestone font with a new foot and a bowl with a cover of polished brass, made by the Nordiska kompaniet after a design by Fredrik Lilljekvist, was decorated free of charge with paintings in the prevailing style by Decorator Edvard Bergh from sketches by the architect. This work was finished in November 1909. The vaulted room west of the Lower Vestry, the Silver Chamber, was fitted out to house the archives, valuable textiles and the church silver, including the funerary regalia of Charles IX and his second wife. The Upper Vestry was repaired.

The Cathedral was reconsecrated after the restoration on 10 July 1910, when a ritual specially composed for the event was used.

In conjunction with the restoration, careful measurements and scale drawings were made, probably on the initiative of Sigurd Curman, of the building and of architectural details and details of the furnishings. These drawings, made by Melchior Wernstedt, architect, have been of fundamental importance for later research on Strängnäs Cathedral.

FROM THE RESTORATION 1907-10 TO THE PRESENT TIME. PROPOSED STAINED-GLASS WINDOWS IN THE CHANCEL

The proposals for the restoration of 1907-10 included plans to glaze the chancel windows with stained glass. After K A Wallenberg, banker, had donated 25,000 crowns for this purpose in May 1913, Fredrik Lilljekvist was asked to investigate the matter and submit estimates. Two artists, Albert Eldh and Yngve Lundström, and the art manager of the firm Heinersdorff in Berlin were invited to make sketches. On 1 October 1914 the Crown approved a combination of Eldh's and Lundström's proposals (fig 308). Cartoons in actual size and colours were mounted in the windows and studied. In spite of these extensive preparations, the Crown, on 3 November 1916, took up the question for reconsideration. Five experts were appointed to give an opinion. This was not presented until 22 December 1922, and recommended that stained-glass windows should not be made according to Eldh's and Lundström's proposals. The reasons why the proposals were reconsidered were undoubtedly to be sought in the opinion prevailing against the older, industrially produced stained-glass, and for stained-glass produced with deeper artistic experience and greater skill in the craft, which had arisen among young, prominent architects, artists and art historians. In any case, the question led to no steps by the Crown, and it has not been discussed since.

In 1942 the tower portal (fig 264) was restored by Alfred Nilsson in accordance with a programme drawn up by Erik Lundberg, antiquarian. At a later restoration, the original painting of the portal, in two shades of bluish-grey, was restored.

The central heating has had a very injurious effect on the old, painted furnishings of the church. In 1915, one Ernsten, a conservator, treated the three triptychs and other objects. The triptych above the High Altar was again conserved by Oscar Svensson in 1924, and in 1937 by Alfred Nilsson, and the two smaller triptychs by Oscar Svensson in 1931. In 1918 the Cathedral Chapter took steps recommended by the King's Custodian of Antiquities to prevent drying injury to the furnishings; water evaporation vessels and hygrometers were acquired.

On the initiative of the then Bishop of Strängnäs, Gustaf Aulén, a society called *Friends of Strängnäs Cathedral* was founded in 1936, for the purpose of collecting funds for a new restoration. The main reason was probably dissatisfaction with Lilljekvist's Art nouveau furnishings, but also certain practical demands, such as improved lighting, an extension of the organ and the furnishing of the Baptistry for small divine services. The last-named project has been realized.

During the 1950's a number of important measures were carried out under the leadership of Ragnar Hjorth. In 1954 the Peasants' Chapel was arranged for small services (figs 309, 310), and in the Lower Vestry lavatories and cloak-rooms, etc, were installed in 1952 (fig 311). In 1951 the

central heating plant was reconstructed by Calor & Sjögren, Ltd; and some of the radiators were concealed under limestone benches (fig 312), hot-air units were installed in the upper parts of the porches. Oil-fired furnaces were installed in 1954, and in conjunction with this the vaults were insulated and extra windows were fitted in. The old pews in the Gyllenborg Chapel were removed in connection with the work on the central heating plant, and the original brick floor, with a grave slab in memory of Folke Gregersson (Lillie), Knight, was uncovered and repaired.

At the time of writing (1968), long-planned fire protection measures are being realized in the form of fire-alarms and sprinklers.

THE PRESENT CHURCHYARD

The plan of the churchyard is shown in figs 3, 4 and 9. To the west of the churchyard is the Cathedral Chapter-house, dating from the end of the fifteenth century (fig 313) and the Chapter Library, built 1792–94 (fig 314), and to the north-east the old Grammar School, built towards the end of the fifteenth century as a residence for Bishop Kort Rogge (fig 315). In Lektorsgatan are two old bishop's houses, one (fig 316) built by Bishop Laurentius Paulinus Gothus ca 1630, and the other the present Bishop's Palace, built by Bishop Johannes Matthiæ 1648–50; it was given its present form by a rebuilding in 1882, after plans by Carl Grundström (fig 317).

Two entrances to the churchyard have been preserved. The west one was constructed in 1658 or 1659 (fig 318); the north one originates from medieval times, but the opening received its present form in 1767 (fig 319). The west entrance to the churchyard was restored in 1923, according to proposals by Melchior Wernstedt, and in 1935 after a proposal by Erik Lundberg.

The present extent of the churchyard dates from the fire of Strängnäs in 1871, and was laid out in 1874–76 by S Lindh (fig 320).

THE CHURCHYARD IN FORMER TIMES

Before the above-mentioned rearrangement, the churchyard had the extent shown in fig 321, and was surrounded by high granite walls, formerly with roofs. Fig 261 shows the churchyard and its immediate environments at the end of the Middle Ages. There were four entrances in the walls, one in the west and one in the north—both in existence today—one in the south and one in the west connected with Bishop Rogge's Palace. To the north-west of the north entrance was a small stone building, shown in the map, fig 3. Nothing is known about the original use of this building. Until quite late, the churchyard seems to have been a stretch of virgin nature, with small utilitarian buildings. As late as the eighteenth century, the poor-box and stocks stood outside the west entrance. The great granite walls were demolished in the years 1858–60, and were replaced by wooden fences, which were removed in 1877.

GRAVES IN THE CHURCHYARD

From and including 1862, burials were allowed in the churchyard only in bought sites. Since then most of the monuments have disappeared and the churchyard has become park-like in character. Some grave monuments have been preserved, however, mainly those of important clergymen. Among these are monuments in memory of Dean P O Gravander, † 1864 (fig 324), Bishop Jacob Serenius, † 1776 (fig 325), and Bishop Per Thyselius, † 1838 (fig 323).

THE PRESENT STRÄNGNÄS CEMETERY

The present cemetery for the city and rural parishes of Strängnäs, on both sides of the eastern entrance to the city, was created in three stages: in the 1860's the 1920's and the 1940's. A burial chapel was built in the oldest part in 1907 designed by Fredrik Lilljekvist (fig 322).

FÖLJANDE KYRKOR I SÖDERMANLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN
SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Strängnäs domkyrka I: 1, Medeltidens byggnadshistoria,
Södermanland I: 1 (Text och Planscher), volym 100.

Strängnäs domkyrka I: 2, Nyare tidens byggnadshistoria samt beskriv-
ning av kyrkogården och begravningsplatsen, Södermanland I: 2,
volym 124.

UNDER UTARBETANDE:

Strängnäs domkyrka I: 3, Kalkmålningar. Källor och använd litteratur.
Register till band I.

Strängnäs domkyrka II, Fast inredning, inventarier

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 124

SÖDERMANLAND

Band I, häfte 2

Strängnäs domkyrka

